[illegible]

GENEESKUNDIGE

WAARNEMINGEN.

GENEESKUNDIGE
WAARNEMINGEN

DOOR

E. J. THOMASSEN A THUESSINK.

A. L. M. MED. & PHIL. DOCT.

HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDIGE FACULTEIT TE *GRONINGEN*.

RIDDER VAN DE ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW, LID VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN EN ANDERE GELEERDE MAATSCHAPPIJEN, EN PRESIDENT VAN DE PROVINCIALE COMMISSIE VAN *GENEESKUNDIG ONDERZOEK EN TOEVOORZIGT*, &c.

Nieuwe Uitgaaf.

TE LEYDEN, BIJ
J. W. VAN LEEUWEN,
1818.

WELLCOME
LIBRARY
INSTITUTE

AAN ZIJNE EXCELLENTIE

DEN HOOGWELGEBOREN GESTRENGEN HEER

J. BARON MEERMAN.

HEER VAN VUREN EN DALEM. COMMANDEUR VAN DE ORDE DER UNIE. DIRECTEUR GENERAAL VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN. —— LID VAN DE KONINGLIJKE MAATSCHAPPIJ DER

WETENSCHAPPEN TE GOTTINGEN, EN VAN HET KONINGLIJK INSTITUT DER WETENSCHAPPEN EN KUNSTEN enz.

worden deze waarnemingen met den meesten eerbied opgedragen

DOOR

DEN SCHRIJVER.

VOOR-

VOORREDE.

Wanneer mij in het jaar 1796 *door de Heeren Curatoren dezer Hogeſchool de inrigting van het Academisch Hospitaal, en de behandeling der inwendige ziekten werd opgedragen, oordeelde ik het aanſtonds mijn plicht te zijn, om telkens een verſlag te moeten geven van de behandeling onzer ziekten, daar ik*

het voor het welzijn onzer Hogeſchool allerbelangrijkst keurde, het Publiek bekend te maken met de wijze, waarop de Academiſche jeugd in het Practisch gedeelte onzer wetenſchap onderwezen word, en tot de uitoeffening onzer kunst opgeleid. Ik was echter niet bepaald, op welk een wijze ik dit voornemen zoude ter uitvoer brengen, toen ik door mijne geachte vrienden de Redacteurs van het Geneeskundig Magazijn *wierd aangezogt om mijne Waarnemingen in het* Noſocomium Academicum *door middel van hun tijdſchrift mede te deelen. Dit ſtuk werd zoo algemeen gelezen, en had reeds zulk een achting bij het Publiek, dat ik aan dit verzoek*

zeer

zeer gaarne voldeed, en dat ik dien ten gevolge ook in de meeste ſtukken een gedeelte daarvan heb medegedeeld.

Door de veelvuldige andere bezigheden der geachte Redacteurs, die ook dit tijdſchrift alleen als een bijwerk kunnen bearbeiden, is ook de uitgave mijner Waarnemingen zeer langzaam voortgegaan, zoodat ik ſlechts tot het jaar 1800 *ingeſloten ben gevorderd. Ik nam hierom voor om van tijd tot tijd een bijzonder deel dezer Waarnemingen uit te geven, om op deze wijze op eenen gelijken voet te komen, vooral daar ik begreep, dat, wilde ik in geene herhalingen vervallen, elk jaar korter zoude*

 kun-

kunnen uitvallen. Ik werd in dit voornemen versterkt, door veele mijner geachte leerlingen en vrienden, die mij herhaald verzochten om mijne Waarnemingen bijzonder uit te geven, doordien alle niet in de omstandigheden waren, om het Geneeskundig Magazijn, *hetwelk thans reeds kostbaar is, aan te kopen.*

Mijne veelvuldige bezigheden van allerleijen aard, en mijn Academisch werk, hetwelk doch altijd moest voorgaan, hebben mij echter verhindert, om aan dit werk veel tijd te besteden, en daarom ook de uitgave van dit stuk zeer vertraagd. Eindelijk heb ik dan

ook aan dezen wensch kunnen voldoen, en het eerste gedeelte van de Waarnemingen omtrent de ziekten van 1804 *en* 1805 *kunnen uitgeven. Ik dacht dit geheele jaar in een deel te bevatten, dan daar dit te uitvoerig werd, en te veel tijd zoude vereischen, heb ik mij bepaald om hetzelve in twee stukken te splitsen.*

Dit stuk bevat derhalven eene beschrijving van onze gal en najaarskoortsen, waarbij ik gevoegd heb het Raport der Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken daarover gedaan, het welk door

mij

mij is opgeſteld, en het welk ik oordeelde te kunnen dienen ter opheldering dezer belangrijke ziekten. Ik heb hierop laten volgen de beſchrijving der zoogenaamde Typhi, *of* Catarrhale *zinking, rot- en zenuwkoortſen, en dit ſtuk is onder de hand breder uitgelopen, als ik mij eerst had voorgeſteld, daar mijne denkbeelden omtrent de behandeling dezer ziekten van de algemeen aangenomene, nog al iets verſchillen. Van de ontſtekingziekten, welke wij dit jaar zagen, heb ik alleen geſproken van een* encephalitis, *of ontſteking der herſenen, een belangrijke ziekte, die wij in ons* Noſocomium *waarnamen, en met een woord van* gastritis *en* hepatitis, *dewijl*

ik

ik te voren van deze ziekten, zoo wel als van andere ontſtekingen breedvoerig had geſproken, en ik daarom vreesde in herhalingen te zullen vervallen. Ik heb mijne Waarnemingen beſloten met een geval van verplaatſing van het hart, mij door den Heer Dr. NUMAN *medegedeeld, en met eenige nadere aanmerkingen over de* Pemphigus, *of blaasziekte, waarover zeer onlangs eene verhandeling aan deze Hoogeſchool is gemeen gemaakt.*

Het tweede gedeelte van het jaar 1804 *en* 1805 *hoop ik in het beloop van het volgend jaar uit te geven. Hetzelve zal bevatten een meer uitvoerige*

be-

beschrijving der Scarlatina *of Roodvonk*; *welke wij in dit jaar met het beste gevolg behandelden, waarop ik zal laten volgen een zeldzaam geval van* ileus chronicus *met drekbraking, en voorts eenige aanmerkingen omtrent de onderscheiding van de* hydrops pericardii.

Ik zoude ondankbaar zijn aan het Publiek, indien ik ongevoelig was over de goedkeuring, welke men zoo algemeen, zoo wel in Buitenlandsche als Inlandsche werken en tijdschriften over mijnen arbeid betoond heeft, en dit heeft mij ook aangemoedigd om, ondanks mijne zeer zwakke gezondheid, onvermoeid voort te varen. Ik zag voor-

al

al met blijdschap, dat mijne Waarnemingen met nut gelezen werden van onze landartzen, die veelal niet in de gelegenheid zijn om geregeld onderwijs te genieten, en ook geen tijd hebben groote werken te lezen, en op deze wijze ook meer bekend worden met den aard en de behandeling van onze voornaamste landziekten, en dit is dan ook de rede, waarom ik een meer didactischen toon heb aangenomen, en van veele ziekten meer gezegd heb, als ik zoude hebben durven doen, wanneer ik alleen voor Geneesheren van aanleg geschreven had, welken ik dan hierover ook verschooning moet vragen.

In het volgend ſtuk van het Genees-kundig Magazijn, *zal ik als mijn tijd en krachten dit toelaten, en mijn leven zoo lang gerekt werd, de ziekten van* 1800—1 *beſchrijven, en bij deze gelegenheid bijzonder mijne Waarnemingen over de kinderpokken en* vaccine *opgegeven, met weglating echter van al het geene, het welk ik daarvan elders, en in vorige ſtukken van het* Magazijn *gezegd heb.*

WAAR-

WAARNEMINGEN

OMTRENT DE

ZIEKTEN,

WELKE IN HET

NOSOCOMIUM ACADEMICUM

VAN DE

UNIVERSITEIT

TE

GRONINGEN,

Van September 1804 *tot Junij* 1805 *zijn behandeld.*

WAARNEMINGEN.

WÊÊRS-GESTELDHEID.

1804.

Junij.

In het begin der maand was de barometer zeer hoog, tot 3°. met ſterke weste winden, van den 11 N. & NW. droog en weinig regen. De hoogte van den thermometer zeer veranderlijk: de hoogſte ſtand was 86°.

Julij.

De hoogte van den barometer was meest 29°. meest buijig weêr, met N. NW. en NO. winden.

Augustus.

In het begin ſchoon weder, daarna veel regen en niet zeer warm.

September.

Met het begin der maand warm en helder weder, met een' O. en ZO. wind; op den 15 was de thermometer op 88°. op het laatst van de maand regen met N. en NW. winden.

October.

Eerst hadden wij aangenaam en warm weder; den 25 voor het eerst vorst met een' aanhoudenden O. en NO. wind.

November.

Met het begin der maand werd het aanstonds ſcherp koud, zoo dat de thermometer den 6 op 18°. en den 7 op 17°. daalde; op den 8 werd de wind Z. met dooi weder tot den 14; waarop wederom tot den 19 vorst volgde; wanneer het weêr regenachtig en ſlap werd tot den 25, met ZW. en W. winden. De wind werd nu wederom O. en NO. met eene heldere vorst tot aan het einde der maand.

December.

Van den 1 tot den 4 harde vorst met NO. wind; den 5 en 6 regen, de wind W; van den 8 tot den 10 O. met vorst; van

van den 11—15 regen met W. wind; den 16 vorst met ſneeuw, de wind NW; den 19 heldere en ſterke vorst met O. wind; de thermometer daalde tot op 10°. Daarna werd de wind NO. met ſtrenge koude, zoodat op den 31 de thermometer eerst op 6°. en daarna op 1°. kwam.

1805.

Januarij.

Op Nieuwjaarsdag was de koude ſtreng en de thermometer tot beneden O. gedaald; den 2 op 5° ; waarna de thermometer tot op 6°. klom met een' dikken nevel ; den 5 werd het weêr helder met O. wind; den 8 dooi met Z. wind tot den 11; den 12 O. met vorst tot den 14, wanneer er regen en ſneeuw kwam tot den 19; den 23 regen; den 24 vorst; wij hadden de koudſte dagen op den 27, 28, 29, met een' ſcherpen NO. wind, de thermometer was 18°.

Februarij.

Den 2 ſterke vorst tot 4°. den 3 en volgende dagen regen en ſmeltende ſneeuw, met NW. en ZW. winden; den 11 helder,

N. wind; den 14 ſneeuw; den 20 was de thermometer 16°.; den 21 dooi, meestal met regen, ſtorm en W. en ZW. winden.

Maart.

In het begin der maand nachtvorſten met heldere warme dagen; den 6 koude, regen en ſtorm; den 8 was de thermometer op 24°; hierop volgden heldere dagen, maar koude nachten; van den 11 tot den 20 meest ZW. winden, waarbij de thermometer tot over 40°. klom. Van dien dag af hadden wij koude noordelijke winden, die de geheele maand voortduurden.

April.

Het zelve weêr bleef tot den 4 met ſtrenge vorst en ZO. winden voortduren; den 4 en 5 regen en koude wind; van den 6 tot den 14 's daags warmte, 's nachts ſterke vorst; op den 15 koude regen; van den 19 tot den 24 koude NO. winden; den 25 en 26 warme regens met donder; van den 28 tot den 30 viel er een half voet ſneeuw; de thermometer was 30°.

Mei.

Meij.

Van den 2 tot den 6 NO. wind met ſterke nachtvorst; den 6 en volgende dagen regen en ſtorm tot den 14, wanneer er warm weder volgde; van den 20 tot het einde der maand onaangename drooge en koude NO. winden met ſlagregen en afwisſelende nachtvorſten.

Junij.

Van den 1 tot den 6 koude N. wind met vorst; den 6 zachte regen met ZW. wind, den 7 wederom koude; den 8 werd het warm; den 10 donder, de thermometer 80°; den 14 volgde wederom koude; den 17 ZW. wind met regen; den 21 en 22 koude N. wind; den 23 tot aan het einde der maand meest koude regens; de thermometer was van 48 tot 50°.

KOORTSEN.

Onder de doorgaande of hevige ziekten, die wij in dit jaar in het *Nosocomium* behandelden, hadden wij alleen aan koortsen ten minste vier-en-twintig zieken, welke allen herstelden. Van dezen hadden wij elf mannen, en slechts vier vrouwen aan aanhoudende koortsen. Bij de mannen was over het algemeen de ziekte zwaarder. Negen zieken, waarvan zes mannen en drie vrouwen, hadden tusschenpozende koortsen.

Ik zal eerst van de aanhoudende en vervolgens van de tusschenpozende koortsen handelen.

Febres Continuæ.
Aanhoudende koortsen.

Offchoon wij een' kouden herfst en winter hadden, met Noorden en Noordoostelijke winden,

den, waren de ziekten echter niet, zoo als men zoude vermoed hebben, van een' ontstekingachtigen aard, maar overal voegde zich bij de koortsen eene tegenovergestelde helling tot zwakheid en tot het zenuwachtige. Met het afnemen der koude in het voorjaar, het welk buitengewoon droog en koud was, vertoonde zich eerst zuivere ontsteking, welke zich daarna bij alle ziekten, als heerschende koorts, (*febris stationaria*) voegde.

Hier en daar waren ook gastrische en bilieuse koortsen. Ik zal van deze koortsen eerst spreken.

Febris Gastrica et Biliosa.
Gastrische en Gal-koorts.

Men heeft sedert eenige jaren zeer te onregt willen staande houden, dat er geene Gastrische, Saburrale en Gal-koortsen bestonden, maar dat men die tot de asthenische koortsen, of de zoodanige, welke uit een verminderd levensbeginsel voortsproten, moest brengen. Ik zal uit eene menigte gevallen slechts weinige uitkiezen, waaruit, onzes inziens, overvloedig zal blijken, dat de ontlasting van saburrale stoffen in deze ziekten

bijna alleen genoegzaam is, om dezelve te genezen.

I. Geval. Maria Wijn, eene jonge gezonde, ſterke en volbloedige dienstmaagd, kreeg, zonder blijkbaar aanleidende oorzaak, op den 16den September, 's avonds zware pijn in het hoofd, en door de leden, met gebrekkige eetlust, en een' bitteren ſmaak in den mond. Zij nam daarop den volgenden dag een purgeermiddel, waardoor zich, naar boven en naar beneden, veel onzuiverheden ontlastten. Niet te min volgde 's avonds koorts, met zware hoofdpijn boven de oogen, en koude rilling, terwijl er 's nachts hitte met rooden opgezetheid van wezen volgde, waarna de koorts 's morgens met zweet remitteerde. Deze koorts bleef op denzelfden voet voortgaan, zich 's avonds verheffende, en 's morgens met zweet verminderende. Den 28ſten September, en dus eerst op den twaalfden dag der ziekte, werd zij in het *Noſocomium* opgenomen, klagende nog over een' bitteren ſmaak, ſterke hoofdpijn boven de oogholten, en pijn door de ledematen; zij was rood in het wezen, had eene zachte pols 80 in eene minuut, eene gele tong, weinig en rood water, natuurlijke afgang. Uit alle deze teke-

kenen maakte ik op, dat er *Sordes Biliosæ* aanwezig waren, en gaf

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ II.
Crem. Tart. ʒ II.
inf. s. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Tart. Emet. gr. II.
Syr. Comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 29sten had zij vele verligtende ontlastingen van boven en beneden, dik water met een overvloedig zetsel. Zij had dezelve verheffing en remissie van koorts, hoofdpijn, de tong was aan de randen zuiverder, de pols was maar 70, de hitte natuurlijk. Om de opzetting naar het hoofd te verminderen, liet ik zuurdeeg met mostaard in den nek leggen, en met het geneesmiddel voortvaren. Den 29sten was er eene sterkere verheffing, een meer dik maar los beslag op de tong, de pols 80, weinig en minder dik water. Ik besloot hieruit, dat de stoffe meer door de koorts naar de ingewanden gebragt was, en er meer teekenen van turgescentie waren, en dat de natuur een' sterker' prikkel noodig had om zich daarvan te ontdoen.

℞ *Fol.*

℞ *Fol. Senn.* ℥ ß.
inf. aq. q. f. col. ℔ I ß. *add.*
Sal. Glaub. ʒ II.
Extr. Gram. ℥ I.
Ox. Simpl. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

1 Oct. Na dat de zieke vele ontlastingen gehad had, volgde flechts eene geringe koorts.

2. Geene koorts, eene zuivere tong, maar een bittere fmaak. 3. Heden een weinig koorts, vier ontlastingen, heldere urine, geen eetlust. Het kwam mij voor, dat de ingewanden nu genoegzaam van ftoffen bevrijd waren, en daar, door het herftellen van behoorlijke uitwafeming, gemakkelijk doorgaans de overblijvende gal in de vochten door de huid ontlast wordt, en de vorming van *Sordes* daardoor wordt voorgekomen, gaf ik het volgende uitwafemend middel:

℞ *Aq. Coct.* ℥ VII.
Vin. Ant. Huxh. ʒ ß.
Sp. Minder.
Oxym Simpl. a ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

Hier-

Hierop volgde een goed zweet, de eetlust en krachten keerden weder, en zij ging den 6den hersteld uit het *Nosocomium*.

II. Geval. B. Hesseboer, 46 jaren oud, een boer, die hier jaarlijks uit *Twenthe* komt, om zwaar werk te verrigten. Deze man had zich sterk aangedaan, daar hem al zijn, gedurende den zomer, gewonnen geld was ontstolen, hierop was hij, op den 18den September zwaar gewerkt hebbende, en daardoor bezweet zijnde, schielijk aan koude bloot gesteld; den 19den voelde hij 's morgens hoofdpijn, pijn door alle de leden, hevige koude en rilling, 's middags brandende hette en daarna zweet; den 20sten was hij beter, echter gevoelde hij hoofdpijn en pijn door de leden; den 21sten kwam de koorts op dezelve wijze weder; den 22sten een sterker aanval met zwaardere hoofdpijn, zonder zweet; 's avonds werd hij bij ons gebragt. Den 23sten goede slaap, natuurlijke afgang, geen eetlust, bedorven smaak, witte tong, natuurlijke pols. Uit de verdubbeling der koorts, gebrek aan zweet, en andere gastrische toevallen, besloot ik, dat hier stoffen in de eerste wegen aanwezig waren,

en

en ſchreef daarom het volgende braakmiddel voor:

℞ *Tart. Emet. gr.* 1.
Rad. Ipecac. ℈. 1.
m. f. pulv.

24. Gisteren kwam de koorts ten drie uren na den middag met eene koude, die drie uren duurde, hierop volgde hette en matig zweet. De koorts afgeloopen zijnde, nam hij het braakmiddel, waardoor zeer veel *Sordes* ontlast werden, hij had weinig ſtoelgang, bitteren ſmaak, eene witte ſlijmachtige tong. Ik gaf daarom een *laxans:*

℞ *Sal. Epsham.* ℥ 1.
Aq. Coct. ℔ 1.
Syr. Comm. ℥ 1.
m.

S. alle uur een kopje.

25. Verligtende afgangen, geene koorts. Daar ik dacht, dat er geene ſtoffen meer aanwezig waren, en dat de verdere vorming daarvan best door verſterkende maagmiddelen zoude kunnen worden voorgekomen, ſchreef ik voor:

℞ *Rad.*

℞ *Rad. gentian.*
—— *Helen. a* ʒ II.
inf. f. q. aq. col. ℥ VI. *add.*
Extr. Taraxac. ʒ III.
Spir. Carminat. ʒ II.
Syr. Commun. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

26. Geene koorts, eenige hoofdpijn, hij had uitſlag om den mond en lippen, natuurlijke ontlasting, het water minder rood. De uitſlag, en het ophouden der koorts met alle toevallen, gaven mij reden te denken, dat de geneesmiddelen eene goede uitwerking deden, en hierom gaf ik nu:

℞ *Pulv. rad. Helen.* ʒ II.
Eleos. c. aur. ʒ I.
m. f. pulv. N. XX.

S. viermaal daags een poeijer.

27. Gister kwam de koorts weder na den middag ten 5 uren, met koude en pijn door de leden en boven de oogen, benaauwdheid in den hartkolk, 's nachts hette, welke 's morgens nog brandende was, eene ſterke pols 108, een gele ſlijmerige tong, natuurlijk water, veel dorst, geene ontlasting. Ik begreep nu,

nu, dat de warme middelen nadeel deden, en dat er meer ſtoffen voorhanden waren, en gaf:

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ I.
Fol. Senn. ℥ β.
Inf. aq. q. ſ. col. ℔ I β. *add.*
Tart. Emet. gr. II.
—— *vitriol.* ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

28. De koorts heeft zonder tusſchenpozing geduurd met eene kleine remisſie met zweet dezen morgen. Opſtaande kreeg hij aanſtonds verheffing met koude ingetrokken pols, hoofdpijn, roode urine die een ſterk zetſel laat vallen, matige hette, het wezen geel, de tong met gele ſlijm bedekt, de pols minder ſterk 86, het uitſlag aan den mond blijft aanhouden, geen ſtoelgang. Hierom oordeelde ik een ſterker purgeermiddel te moeten geven.

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ I.
Fol. Senn. ℥ β.
Inf. ſ. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Sal. Epsham. ℥ β.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

29.

29. 's Nachts verheffing zonder ijlhoofdigheid, de brandende hette blijft aanhouden; drie ftoelgangen, de tong droog en geel, het water als dik bier, met een drabbig bezinkfel; zware hoofdpijn, en pijn door de leden, de pols 100.

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ II.
Crem. Tart. ʒ II.
Inf. f. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Syr. comm. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

30. 's Avonds ten 6 uur verheffing met roodheid van wezen en ijlhoofdigheid, 's morgens remisfie met eene vochtige huid, het wezen minder ingetrokken, de tong vochtig met een los beflag, minder hoofdpijn, pols 80, weinig urine met een rozenkleurig zetfel.

1 October. 's Namiddags zweet, verheffing van koorts met koude, 's nachts hette en hoofdpijn, de tong drooger en meer beflagen, de urine meer geelachtig, met veel zetfel, geen afgang, de pols 90; ik oordeelde wederom de gift der *purgantia* te moeten vermeerderen, en fchreef voor:

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ I.
Fol. Senn. mund. ℥ β.

Inf. ſ. q. aq. col. ℔ I *ß. add.*
Sal. Glaub. ℥ *ß.*
Oxym. ſimpl. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

2. De kleur en houding was beter, twee verligtende *ſedes*; 's avonds weinig koorts-verheffing, de pols zacht en regelmatig, de tong in het midden droog, dorst. Ik oordeelde hierom, dat de galachtige geſteldheid nog niet geheel overwonnen was, en gaf:

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ I *ß.*
Fol. Senn. mund. ʒ II.
Inf. ſ. q. aq. col. ℔ I *ß. add.*
Extr. gramin. ℥ I.
Sal. Glaub. ʒ II.
Oxym. ſimpl. ℥ II.
m. d.

S. alle uur een kopje.

4. Den 8ſten dag der ziekte, was hij zeer ſlaperig, de pols 80 en zwak, de tong droog, een weinig zweet, éénе ontlasting. Ik oordeelde het nu noodig, om de krachten door een ligt opwekkend middel te moeten opbeuren.

℞ *Rad. Valer. ſ.* ℥ I *ß.*
—— *Liquir.* ℥ *ß.*

Inf.

Inf. s. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Sp. vitriol. ʒ IV.
Syr. comm. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

5. 9de dag. Sterke koorts - verheffing met hette en groote ſlaperigheid, 's morgens bleek en ingetrokken, het water als dik bier, met veel zetſel, de pols 88, matig ſterk, geene ijling, natuurlijke warmte. Ik dacht de opwekkende middelen nog te moeten vermeerderen.

℞ *Rad. Valer. ſ.* ℥ I.
Fl. Arnic. ʒ II.
Inf. ſ. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Om de ontbinding der vochten voor te komen, heb ik gerstwater en *Spir. vitr.*, met ſuiker zoet gemaakt, voor drank voorgeſchreven.

6. Na eene ſterke en ſtinkende ontlasting, was de koorts - verheffing minder hevig, de zenuwachtige toevallen verminderden, alleen bleef de ſlaperigheid over, de pols was 80 en ſterker, de tong vochtig, en met eene

losse korst bedekt, het water rood, met een wolkje, de huid zacht en uitwasemende. Er scheen dus hier eene scheiding plaats te hebben. Den 7 was de pols tot 64 gevallen, hij kreeg trek tot voedsel, en vooral tot roggenbrood, waaraan hij gewoon was, de tong was minder bezet, maar de buik meer gespannen, en hij had geen water of afgang geloosd, waarom hem een klisteer werd toegediend. Den 8. Gisteren, op den 11 dag der ziekte, was er moeijelijke waterloozing, welke heden minder was; hij was over het algemeen beter, maar had sterk geschrikt door het sterven van een' anderen zieken; ik voegde bij de drank *C. Peruv.* ℥ II. Den 9 en 10den was hij redelijk wel, en klaagde alleen over ligte buikpijnen. Maar op den 12den dag der koorts, kwam er wederom een sterke aanval met koude, waarop hette, en 's morgens zweet volgde; na de koorts voelde hij alleen vermoeidheid, de tong bleef droog, en de urine galachtig, hierom oordeelde ik, dat de galstoffen niet geheel waren weggenomen, en gaf hem

℞ *Rhei. El.* ℥ I.
Crem. Tart. ℥ II.

Sal.

Sal. polychr. ʒ I.
m. f. pulv. N. XII.

S. alle uur een poeijer.

Den 13. Volgden verligtende afgangen, geene koorts, de urine was rood met eene wit zetſel. Den 14. Gisteren avond wederom koorts met koude en hette, zonder zweet, de tong vuil en droog, hij braakte het voedſel wederom uit, de urine was vuil en troebel, de pols traag en zwak. De rhabarber ſcheen van hem niet verdragen te worden, en de lever meer aan te doen, hierom trachtte ik door zachte *reſolventia* en *diapnoïca* de ſtoffe naar de huid te leiden.

℞ *Extr. gramin.* ℥ I.
Sp. Minder ℥ I ß.
Aq. Coctae. ℥ VIII.
Rob. Sambuc. ℥ I.
m. d.

℞ *Sal. glaub.* ℥ ß.

S. alle uur een lepel, en een theelepel van het zout met Fachinger water.

Dit middel, hetwelk gedurende de volgende dagen gebruikt werd, voldeed volkomen aan de verwachting, daar er nu zachte en

verligtende afgangen volgden met veel urine, vooral op den 17 dag der ziekte.

Op den 21 dag kreeg hij coliekpijnen, waaraan hij zeer onderhevig was, waar voor ik het volgende opſchreef.

℞ *Magnes. alb.* ʒ I.
Aq. Fœnic. ℥ IV.
Sp. Carmin.
Syr. Comm. a͞a ℥ β.
m. d.

S. alle uur een lepel.

Hetwelk aanſtonds de pijn wegnam, zoo dat hij nu alleen door een' geſchikten leefregel volkomen herſtelde, en den 22 herſteld het Huis verliet.

III. *Geval. Anna Harms*, 30 jaren oud, eene ſterke en volbloedige dienstmaagd. Voor zes maanden waren haar door ſchrik de *menſes* opgehouden, waarvan zij geen ander ongemak beſpeurde, als dat zij op den tijd derzelve eene zwaarte in de lendenen gevoelde. Voor acht dagen had zij eensklaps koorts gekregen, met zware hoofd- en ledenpijn, 's morgens met zweet afgaande. Deze koorts werd remitterende, zoo dat er 's avonds verheffingen kwamen, welke 's morgens met zweet ver-

min-

minderden. Van het eerste begin af, had zij walging, braaklust, en een' bitteren smaak, gisteren was haar een braakmiddel gegeven, hetwelk met vele verligting eene menigte gal ontlast had; op den 27 October werd zij in het *Nosocomium* gebragt. Zij klaagde toen over pijn in het *epigastrium*, en gebrek aan eetlust; haare tong was wit en slijmachtig, de afgangen waren natuurlijk, maar de krachten waren onderdrukt. Daar ik niet twijfelde aan de gastrische natuur dezer ziekte, gaf ik

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ II.
Fol. Senn. mund. ʒ III.
inf. aq. q. s. col. ℔ I. β. *add.*
Sal. Glaub. ℥ β.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 28 was er een regelmatige aanval van koorts geweest, des avonds met koude, daarna hette, en 's morgens zweet, er was tweemaal ontlasting geweest, de hoofdpijn was minder, er was walging en een bittere mond.

℞ *Extr. gramin.* ℥ β.
Sal. Glaub. ʒ IV.
Aq. coct. ℥ VI.

Syr. comm. ℥ 1.
m.
S. alle uur een lepel.

Waarop drie ontlastingen volgden, terwijl de walging en bittere fmaak aanhield, de tong was zuiver en vochtig. Gisteren kwam er een vrij hevige pijn in de linker zijde, met moeijelijke ligging op dezelve, en ongemakkelijke ademhaling, de pols en warmte waren natuurlijk. Daar de ftoffen nu genoegzaam ontlast fchenen, kwam het mij voor, dat eene rheumatifche ftoffe de lever bezettede, waardoor ook de affcheiding eener overvloedige en fcherpe gal aanhield, terwijl de *pleura* en borstfpieren door medegevoel aangedaan fchenen. Ik liet daarom een ruim *vefïcatorium* op de zijde leggen, en gaf het volgende *decoct. aperiens.*

℞ *Rad. Bardan.*
—— *Fœnic.* $\overline{aa}$ ℥ 1.
Coq. aq. q. f. col. ℔ 1. *ß. add.*
Sal. Glaub. ʒ 11.
Oxym. fimpl.
Rob. Samb. $\overline{aa}$ ℥ 1.
m.
S. alle uur een kopje.

Den

Den 30 was de pijn door de ſpaanſche vlieg weggenomen, en er was bijna geene koorts-verheffing meer. Den 1 November kwam er een uitſlag om den mond, waarna de ziekte geheel ophield.

Weinige jaren geleden durfde men bijna van geene gastriſche- ſaburraal- of galkoortſen ſpreken, wijl men toen voor een' weetniet of humorist vrij algemeen zoude gehouden geweest zijn, thans is deze drift over, en de ijverigſte voorſtanders der nieuwe leer, zijn nu wederom tot dat gevoelen terug gekeerd, het welk bedaardere lieden, vooral in ons Land, nooit verlaten hebben. De edelmoedige J. FRANK, die het eerst de leer van BROWN in Italie, en van daar in Duitschland overbragt, zegt daarvan (*a*). „ *Totus in morbis obſervandis,* „ *non potui non quin viam mediam inter* „ *eos, qui de hiſce febribus ubique ſomniant, et alios, qui earum existentiam te-* „ *mere negant, legerem. Nil autem a veritate magis alienum, quam opinio quod* „ *om-*

(*a*) *Acta inst. clinic. viln. ann.* I. *p.* 58 *et* 59.

„ *omnino morbus gastricus ex ingluvie,* „ *aut ab ingestis cibis nocivis oriri debeat.* „ *Non minus autem verum est, experientiam quotidie ostendere, dari quasdam* „ *febres, quae tum emeticis tum alvum moventibus, tum utrisque ſimul, perfecte ſanantur, dari vero alias, quae praeter hanc* „ *methodum et curationem, aut antiphlogisticam, aut illi oppoſitam expoſcunt, claritatis brevitatisque cauſſa licet illas febres* „ *gastricas ſimplices, caeteras vero, febres* „ *gastricas ſive ſthenicas, ſive asthenicas* „ *nuncupare.*"

Wat hier ook van zij, dit is bij mij zeker, dat, hoewel ſommigen wel eens dit overdreven hebben, en men ook nadeel gedaan hebbe, met alle ziekten voor gastrisch te houden, en met braak- en purgeermiddelen te willen genezen, het aan den anderen kant mogelijk veel meer nadeel gedaan heeft, met de waarlijk gastriſche ziekten voor zuivere asthenien te houden, en daarin alle braak- en purgeermiddelen te verzuimen, en dezelve met heete en opwekkende middelen te behandelen. Ik beken, dat het ſomtijds moeijelijk is, om de zuivere gastriſche ziekten te onderſcheiden en wel te kennen. Ik beken, dat de

de ziekten somtijds zaamgesteld zijn; intusschen zal het voor een naauwkeurig en oplettend waarnemer minder moeilijk zijn, de teekenen dezer ziekten optezamelen, en, wanneer ze epidemisch zijn, weldra, ook uit de uitwerkingen der geneesmiddelen, derzelver aard te ontdekken.

Om dit een en ander te bevestigen, heb ik alleen noodig te wijzen op eene oplettende nalezing der zoo even opgegevene gevallen. Zij waren of zuiver gastrisch, of met vermeerderde werking der lever vermengd.

Bij allen waren eenige hoofdtoevallen, welke gewoonlijk deze koortsen kenmerken, *zware hoofdpijn boven de oogholten*, *eene witte* of *gele papachtig beslagene tong*, *pijn* of *drukking in den hartkolk*, welke zich naar de eene of andere zijde verbreidde, en *niet de minste drukking toeliet*, eene *vuile*, *troebele*, *hooggekleurde pis*, de koorts was *niet aanhoudende*, maar *remitterende*, zich *'s avonds* met koude meestal *verheffende*, en *'s morgens met eene vochtige huid afgaande*, *walging*, een *bittere* of *laffe smaak in den mond*, *braaklust*, en somtijds braking van *saburra biliosa*, of *diarhœa*. Bij sommigen, vooral in het tweede geval, waren eeni-

eenige toevallen, welke eene verſchillende wijziging dezer koorts te kennen gaven, namelijk eene veel *heviger koorts*, in het begin met *koude*, welke met elke verheffing wederkwam, en daarna verdween, zoodat in het verdere beloop de verheffing alleen *met hette* aankwam; eene veel *ſcherpere hette*, *dorst*, *roodheid van wezen* vooral van *de wangen*, eene *geelheid* van het *aangezigt* en *van den tong*, *ſaffraangeel water*, dat *dik* en *troebel* was, gedurende de geheele ziekte, terwijl de verheffingen veelal op de oneffene dagen aankwamen.

De eerſte was dus eene gastriſche koorts, waarbij zich nu en dan teekenen van gal voegden, de andere was eene meer zuivere galkoorts.

De gastriſche of ſaburrale koortſen, waren van denzelven aard met die gene, welke wij ook in de voorgaande jaren behandeld, en waarvan wij ook reeds te voren ter loops geſproken hebben; deze bragten wij gelukkig ten einde, na het ontlasten der ſtoffen, door braak- en purgeermiddelen; gemeenlijk hield de koorts daarna ſpoedig op, of wanneer er eene rheumatiſche complicatie bij plaats had, namen wij die door middel van eene ſpaan-

ſche

ſche vlieg, of ſomtijds door een zacht uitwaſemend middel weg. Over het algemeen moet men na het ontlasten der *ſaburra* in gastriſche koortſen, de zieken warm houden, en de uitwaſeming bevorderen, om dat in deze ziekten, door medegevoel, de huid zeer verſlapt, en daardoor de uitwaſeming verminderd is, waardoor het dan ook gebeurt, dat wanneer men hier omtrent zorgeloos te werk gaat, zeer ligt de werktuigen der ſpijsvertering meer en meer verſlapt worden, en daardoor tot eene nieuwe ophooping van ſtoffen gelegenheid wordt gegeven.

Offchoon ik geloof, dat men wel degelijk gastriſche koortſen moet aannemen, en dezelve, ten minſte bij ons dagelijks in de practijk voorkomen, ben ik echter geenszins van oordeel, dat men die voor oorſpronkelijke ziekten moet houden, dit immers ſtrijdt tegens de bekende wetten van het ligchaam. Ik denk veel eer, dat zij haren oorſprong hebben uit in- of uitwendige oorzaken, welke de werking der maag en ingewanden bederven, en daardoor tot deze ziekten aanleiding geven. Alhoewel er zich bij alle ſoorten van koortsziekten, of in het begin, of in het verdere beloop derzelve, verzamelingen van ſtoffen op-

opdoen, welke wel degelijk de aandacht des geneesheers vorderen, vinde ik doch de benamingen van den heer PINEL (*b*) van *fievres meningo-gastriques* en *adeno-meningees*, niet ongeschikt, als welke uit eene verkeerde werking der vliezen en klieren der maag en ingewanden, vooral geboren worden.

Intusschen zoude ik doch liever eene bijzondere soort van ziekten stellen van die genen, welke met eene vermeerderde werking der lever verzeld zijn, en, daar zij met eene afscheiding van eene grootere hoeveelheid gal, welke gemeenlijk scherp is, gepaard gaan, onder den ouden en bekenden naam van galkoortsen behandelen. Ik weet zeer wel dat bij galkoortsen ook altoos eene ophooping van *sordes* plaats heeft, maar deze koorts heeft echter zulk een aantal bijzondere, en aan deze ziekte eigene toevallen, dat ik dezelve van de gewone gastrische koortsen zeker meen te moeten onderscheiden. (*c*) STOLL en andere beroemde mannen hebben hierop niet genoeg gelet, en *sordes* met gal verward.

„ *Nos*

(*b*) *Nosographie Philosoph.* t. I. pag. 64 en 134.

(*c*) Over den oorsprong der gastrische ziekten kan ik hier niet spreken, men zie daarover, WEDEKIND *de morborum primarum viarum vera notitia* *et*

„ *Nos crudum*, zegt STOLL (*d*), *plerum-*
„ *que amarescentem apparatum in ventriculo*
„ *et ejus vicinia collectum, bilem vocamus,*
„ *cujus ſapor plerumque amarus est, ſub-*
„ *inde acidus, et auſtero-acidus, quin et*
„ *dulcis, ſed dulcedine perquam nauſeoſa.*
„ *Rarius fors a vera bile ſic dicta copio-*
„ *ſius collecta originem trahit, et potius*
„ *cruda undecunque nata colluvies est, quae*
„ *in convenientem ſibi corruptionem, ob*
„ *languentem ventriculi facultatem, vel ni-*
„ *mia ipſius humoris in corruptionem pro-*
„ *clivitate tranſmigret, ut hinc modo aci-*
„ *da, modo auſtera appareat prouti eadem*
„ *materies ſibi relicta modo hanc, modo*
„ *illam mutationem, etiam extra ventri-*
„ *culum ſubiisſet. Colorem et ſaporem ama-*
„ *rum ſaepe a bile mutuat.*" Deze *febres gastrico-bilioſae*, van welke STOLL hier melding maakt, zijn ook in het voor- en najaar in onze ſtreken zeer gemeen. Zij verſchillen ech-

et curatione. C. F. HEINER *de methodi gastricæ in curandis febribus indicatione rite inſtituenda. Viteb.* 1802. &c.

(*d*) *Rat. Med. in Nos. Vind.* t. I. p. 22.

echter zeer van de eigenlijke galkoortſen, welke vooral in warme nazomers bij ons heerſchen, maar bijzonder in de warme landen van *Europa*, in *Spanje* en *Italië*, en inzonderheid in *Oost-* en *West Indien* landziekten zijn. Wij vinden daarom ook de beste beſchrijvingen dezer ziekten bij de Schrijvers, die over de ziekten der heete gewesten geſchreven hebben, als LIND, MOSELEY, CHALMERS, en anderen; als ook BIANCHI in zijne *Hiſtoria Hepatica*, en in het aanhangſel van GUEDETTI. (*e*) Men heeft intusſchen ook uitnemende beſchrijvingen dezer koortſen, welke in meer gematigde landen geheerscht hebben, als van TISSOT te *Lauſanne*, en FINCKE te *Tekelenburg*, offchoon deze beide *epidemiën* geene zuivere, maar kwaadaardige en rotachtige galkoortſen geweest zijn.

De galkoorts onderſcheidt zich van alle andere gastriſche koortſen door hare bijzondere toevallen, welke echter zeer verſchillende zijn, naar mate van de verſcheidenheid van de epidemie, van de conſtitutie des ligchaams, en van

(*e*) Men zie daarover de ſchoone verhandeling van de WIND, *de morbis vero et ſtricto ſenſu biliosis*.

van andere zamenloopende omſtandigheden. Somtijds is zij gepaard met een boord, dan weder komt zij voor onder de gedaante van eene heete koorts, (*febris ardens* en *cau-ſus bilioſus*) dan van eene remitterende, dan weder van eene intermitterende koorts. Hier-in echter komen alle ware galziekten over-één, dat de ſtoffelijke oorzaak daarvan be-ſtaat in eene vermeerderde afſcheiding, en eene grootere ſcherpte der gal, en hierom wor-den dezelve niet te onregt *polycholia* ge-noemd.

Alle ziekten daarom, waarin door de ver-meerderde werking der lever eene grootere hoeveelheid gal wordt afgeſcheiden, en naar de ingewanden gebragt, en daar door de vaten wordt opgeſlorpt, en in het bloed opgenomen, behoren tot deze Klasſe. De kenteekenen, dat er gal in de vochten is opgeſlorpt, zijn, een ſaffraangeel water, de ſlijm van de keel en den neus, ja de fluimen zelfs groen gekleurd, walging, galachtige braking, coliekpijnen, dunne, groene, of donkergele, met gal geverw-de ſtoelgangen, een bittere ſmaak, dorst, eene gele, ſoms groenachtige tong, het aan-gezigt, vooral op die plaatſen, waar de vet-rok dikker is, geel, hierom wordt deze

kleur vooral op de wangen, in de hoeken van den mond, en onder den neus waargenomen. De gal veroorzaakt behalve de zoo even gemelde toevallen ook verschillende sympathische verschijnsels, als zware hoofdpijn, welke hier altijd plaats heeft, brandende hette, dorst, duizeligheid, enz. Somtijds wordt de gal, die in eene te sterke mate is afgescheiden, door de prikkeling, welke zij op de maag en het *duodenum* uitoefent, naar boven en beneden ontlast, en veroorzaakt een boord, waardoor de stoffelijke oorzaak der ziekte ontlast zijnde, de lever hare tegennatuurlijke werking verliest, en de gezondheid zonder verdere gevolgen wederkeert.

Wanneer echter de ontlasting der gal door kramp belet wordt, of wanneer dezelve niet van zelve door eene vermeerderde werking der ingewanden wordt uitgeworpen, wordt de gal in het bloed opgenomen, het vaatgestel hierdoor geprikkeld, en eene koorts ontstoken, welke, naar mate van het ligchaam, en der verschillende omstandigheden, eene reeks van nieuwe toevallen voortbrengt.

Wanneer de lijder sterk, en het weder droog is, wordt er ligt eene zoogenaamde hee-

heete of brandkoorts (*febris ardens*) ontſtoken, met eene harde, ſterke, geſpannene pols, groote hette, en onlijdelijke dorst, terwijl de lijder, als het ware van binnen verbrandende, zich uitwendig koud gevoelt, (*febris leipuria Veter.*) waarvan wij voorbeelden vinden bij BIANCHI en GUIDETTI. Deze koorts gaat, verzuimd zijnde, ſchielijk in koud vuur, of in eene rotkoorts over. Meer gewoon is echter, vooral in onze meer gematigde luchtſtreek, de remitterende galkoorts, waartoe wij ook het geval, boven gemeld, moeten brengen. Het is deze koorts, welke door SYDENHAM onder den naam van *febris nova* (*a*), en door GRANT onder die van *febris bilioſa* (*b*) is beſchreven, welke ſomtijds epidemisch, en dan ook wel rotachtig en kwaadaardig wordt, zoo als dit in de epidemien door TISSOT te *Lauſanne*, en door FINCKE te *Teklenburg* waargenomen, plaats had. Offchoon nu in deze koorts wel voornamelijk het geſtel der lever aangedaan is, en er eene overvloedige en ſcherpe gal wordt afgeſcheiden, zijn er echter doorgaans ook teekenen van be-

(*d*) *Schedula monitoria de novæ febris ingreſſu.*

(*e*) *On fevers* t. I. *on the bilious conſtitution.*

bedorvene ſtoffen in de eerſte wegen, welke zich door hare toevallen openbaren, aanwezig. Bijzonder wordt intusſchen de ziekte door teekenen van gal gekenmerkt, als eene gele kleur van het aangezigt en der oogen, pijn in het hoofd, vooral in het achterhoofd, eene ſaffraangele pis, meestal is ook de tong geel; intusſchen heeft dit niet altijd plaats; terwijl ik dit ſchrijf (October 1809), heb ik vele ware galkoortſen, waarin de tong of rood of alleen wit beſlagen is, terwijl echter de bittere ſmaak en walging, en de drukkende pijn en benauwdheid op den hartkolk, en vooral het ontlasten van zeer veel dikke donkergroene gal met verligting, de natuur der ziekte genoegzaam verklaren. In deze ziekte heb ik het kenmerk van STOLL dikwijls bevestigd gevonden, dat er onder het ſpreken eene geſtadige trilling der tong en onderlip plaats had. GRANT heeft opgemerkt, dat er in deze koorts dikwijls peripneumoniſche teekenen plaats hadden. Ik heb dit in verſchillende jaren zeer verſcheiden waargenomen. Somtijds is er eene complicatie van eene ſcherpe prikkelende hoest, en ſteking op de borst, welke eene kleine aderlating kunnen vorderen, maar men moet de-

ze toevallen wel onderſcheiden van eene zekere benaauwdheid en kortademigheid, gepaard met een gevoel van volheid, waarbij de pols klein en week is, welke alleen van de opzetting der maag afhangt, en door een en ander braakmiddel wordt weggenomen. Ik heb gezien, dat geneesheeren zich zeer ligt door dit toeval laten verleiden om eene aderlating te doen, welke zeer veel nadeel doet, en waarbij het bloed geheel niet ontſtoken is; ik heb mijne leerlingen dezer dagen herhaalde malen getoond, dat deze ſchijnbare peripneumonie door een braakmiddel, en de ontlasting van eene groote hoeveelheid gal wordt weggenomen.

Men moet echter hier opmerken, dat niet zelden met deze remitterende najaarskoorts eene zekere trap van ontſteking in de lever gepaard gaat, welke zich door eene ſtekende, of drukkende pijn in de zijde, of ook wel omtrent de maag kenmerkt. Deze ontſteking hangt wel af van de groote gevoeligheid en werkzaamheid der lever, en kan in volbloedige ſterke menſchen ook zeer actief zijn, en eene ruime aderlating vorderen; ik meen echter te hebben waargenomen, vooral in de tegenwoordige epidemie, dat in gevallen, waarin ik in twij-

fel ſtond, om eene aderlating te doen, een warme pap of pleister, en een van zelf ontſtaan braken van dikke gal, dezelve geheel wegnamen, zoo dat hier deze pijn alleen door de prikkeling van de ſcherpe gal ontſtond, en zoo wel door de ontlasting daarvan, als de omſtemming, welke door het braken geſchiedde, de overmatige gevoeligheid der lever werd weggenomen.

De koorts, welke hier plaats heeft, is van den beginne af aan remitterende, zij komt 's avonds meestal, zoo als ook door PINEL wordt opgemerkt, met eenige koude rilling aan; de daarop volgende hette is bijtende en ſcherp, de pols is meestal hard en geſpannen, en zeer ſnel, deze ſnelheid vermindert echter in het vervolg der ziekte. STOLL meent, dat deze koorts altijd een' *typus tertianarius* volgt, en dat zij zich om den anderen dag verheft; ik heb dit ook wel ſomtijds, maar niet altijd bevestigd gezien; in ons beſchreven geval had dit geen plaats. Dat dit ook altijd in de gevallen, door STOLL opgegeven, niet doorging, bewijzen verſchillende plaatſen (*f*). In de *ophthalmiæ biliosæ*, door

(*f*) *Rat. Med. t. II.*

door hem beschreven, was eene alledaagsche koorts. De Heer SPRENGEL heeft ook een derdendaagsch- of dubbel derdendaagsch beloop bij deze koortsen waargenomen (*g*). Wanneer de ziekte niet bij tijds wordt weggenomen, komen er zeer ligt rotachtige of zenuwachtige toevallen bij, hetwelk ook bij onzen lijder plaats had.

In onze meeste gevallen werd de ziekte zonder blijkbare scheiding of critische ontlasting genezen, zoodra de gal door braak- en purgeermiddelen ontlast was, beterde de zieke; een heilzaam morgenzweet, zoo als dit ook door GRANT is waargenomen, nam de overblijffels derzelve weg. In het tweede geval, hetwelk zuiver galachtig was, kregen wij, na eene aanmerkelijke koortsverheffing op den 5den, 11den, en 17den dag, critische en verligtende buiksontlastingen. Bij dezen lijder was er zulk eene ophooping van galachtige onreinigheden, dat daarvan eene ongeloofelijke hoeveelheid geloosd werd. Op den 21sten kwam er een heilzaam zweet, hetwelk de ziekte zonder instorting wegnam.

Offchoon deze ziekte vooral plaats heeft in

(*g*) *Handb. der Pathol. II. Th. §.* 186.

in zoogenaamde cholerische of galachtige gestellen, worden echter ook, wanneer het saizoen dit medebrengt, gemakkelijk hiervan aangetast allen, die een' sterken spiervezel en rijk bloed hebben. PINEL merkt te regt aan, dat de opstopping van gewone bloedontlastingen tot deze ziekte dikwijls aanleiding geeft (*h*). In ons derde geval kwam de ziekte aan, nadat de *menses* door schrik waren opgehouden. Bij onze tweede zieke, die eene meer zuivere galkoorts had, liepen er duidelijk twee oorzaken te zamen, vooreerst de schrik en aandoening over het hem ontstolen geld, en daarna schielijke verkoeling na een' onmatigen arbeid, waarbij zich dan gewonelijk voegt een onmatig gebruik van vette spijzen, en vooral van spek.

Gemeenlijk komen onze galkoortsen in den zomer, vooral in de maand van Augustus en September voor, wanneer wij de meeste droogte en hette hebben. Dit heeft eveneens in de meeste warme landen van Europa, in Italië en in het Zuiden van Frankrijk, maar vooral ook in de heete gewesten van andere werelddeelen plaats, dat galziekten op hee-

(*h*) *Nos. Philos. t. I. l. c.*

heete en drooge tijden worden waargenomen. Guidetti merkt op, dat een schielijke regen op langdurige hette en droogte volgende, door de spoedig belette uitwazeming, zeer ligt eene galkoorts te weeg brengt.

De najaars-galkoortsen waren in de laatste jaren hier niet zoo overvloedig, als gewoonlijk, daar wij geene heete zomers hadden. In het voorledene jaar 1808, als ook in het voorgaande, toen wij bij uitstek drooge en heete zomers hadden, waren dezelve hier zoo algemeen, dat aan onze zeedijken daarvan zeker geen huisgezin vrij was, ja dat in sommige huizen alle inwoners ziek waren, en de veldarbeid, en de inzameling der veldvruchten naauwelijks behoorlijk konde geschieden.

Het is zeer opmerkelijk, dat deze najaarskoortsen hier aan de zeestranden alleen plaats hebben, daar de grond kleiachtig is, en daar een groot gebrek van water plaats heeft, terwijl dezelve geheel niet gevonden worden daar, waar de bodem zuiver zandig is. Dit heeft echter niet alleen plaats aan de dijken, maar ook aan de binnenkleilanden, vooral wanneer door de droogte de sloten van water beroofd worden. Het is buiten twijfel zeker, dat de

ſlib, zoo wel van het zeeſtrand, als der ſloten, aan de zonneſtralen blootgeſteld, eene zeer onaangename en ongezonde uitwaſeming voortbrengt, en dat deze bij heet weder galkoortſen veroorzaakt. Dan ik twijfele geenszins, of hier is tevens een zamenloop van oorzaken, welke derzelver ontwikkeling meer bevorderen. De landman werkt in dezen tijd veel ſterker, en is gedurig aan verhetting blootgeſteld, terwijl hij zich dikwijls in de koude avondlucht begeeft, zijn' maag met zware en vette ſpijzen overlaadt, en daarbij niet zelden veel ſterken drank gebruikt. Bij dit alles komt nog, dat in deze ſtreken alsdan zuiver drinkwater ontbreekt, en men dus genoodzaakt is onzuiver water, uit ſtilſtaande poelen, te drinken.

Dan ik zal mij in het onderzoek dezer oorzaken niet verder verdiepen, maar hier nog iets van de behandeling dezer ziekten bijvoegen.

In het behandelen dezer koorts hebben wij ons met het beste gevolg alleen van braak- en purgeermiddelen bediend. Zij ſcheen geene andere middelen te vorderen, als alleen die de *ſaburra biliofa* ontlastteden. In het eerſte en derde geval hield de ziekte aanſtonds

na

na deze ontlasting op, en, naar mate de stoffen ontlast werden, verminderden ook aanstonds alle toevallen. Bij allen moest men echter een zacht opwekkend uitwasemend middel geven, omdat, door het gedurig braken en purgeren, er te veel toevloed naar de ingewanden zoude komen, en de uitwaseming gestoord worden, welke behoorlijk hersteld zijnde, werden de verteringskrachten verbeterd, en de nog overblijvende toevallen weggenomen. In het tweede geval werd ik wederom bevestigd in het gevoelen, dat heete middelen in galkoortsen niet wel slagen, en men daarom best doet, om in deze ziekte de geheele behandeling bij ontlastende en oplossende middelen te bepalen, bijaldien er geene krampachtige of rotachtige toevallen ontstaan, die eene andere behandeling vereischen. Ik beschouwde de ziekte hier in het eerst als eene eenvoudige anderendaagsche koorts, waarbij gastrische toevallen plaats hadden. Hier had echter eene ware *febris hæmitritæa* plaats, eene intermitterende koorts, met eene remitterende galkoorts gepaard. De zieke was nooit geheel zonder koorts, er was gebrek aan eetlust, en een kwade smaak in den mond; wanneer ik in dit geval zachte zuurach-

achtige laxeermiddelen gegeven had, zoude mogelijk de remitterende galkoorts niet zijn voorgevallen. Deze koorts, die reeds verdubbeld was, was bijna geheel door braaken purgeermiddelen gesnuikt. Met deze verbetering was ik echter niet te vreden, en gaf om de ingewanden te versterken, en de verteringskrachten op te wekken, eerst rhabarber, en naderhand nog warmere maagmiddelen. Wanneer nu de *fordes biliosæ* alleen van zwakheid der ingewanden afhingen, zoude zeker deze geweldige koorts niet gevolgd zijn. Intusschen waren deze heete middelen naauwelijks twee dagen gebruikt, of alle toevallen werden zigtbaar verergerd, er kwam eene hevige pijn in den hartkolk, het aangezigt werd geel, het water donkergeel, als een sterk saffraan-aftreksel, en de koorts werd aanhoudende, met naauwelijks merkbare remissie, en een gesloten buik. Ik zag echter spoedig mijne dwaling, en gaf hem wederom een *emeto-catharticum* met veel zure drank. De lever was echter nu te gevoelig, en scheidde eene te groote hoeveelheid gal af; de braking gelukte niet, en offschoon er veel gal ontlast werd, hield de koorts niet op, maar volgde deszelfs geregelden loop.

In-

Intusſchen ſcheen nu de natuur in hare pogingen te kort te ſchieten, en daar onder te zullen bezwijken; ik oordeelde hierom een opwekkend en krampſtillend middel noodig te hebben, daar het mij toeſcheen, dat er eene zenuwkoorts zich wilde vormen. Deze behandeling gelukte ook volkomen, nadat de krampachtige toevallen bedaard waren, volgden er van zelven zeer galachtige ſtoelgangen, waardoor de ſtoffelijke oorzaak der ziekte weggenomen zijnde, aanſtonds duurzame beterſchap volgde. Eindelijk werden er zachte *diaphoretica* toegediend, welke door een heilzaam zweet te bevorderen, de nog overgeblevene toevallen wegnamen. In het behandelen der galkoortſen heb ik meest gezien, dat de galachtige toevallen, na het toedienen van braak- en purgeermiddelen, het best werden weggenomen door het toedienen van plantzuren. Ik wil niet bepalen, of men dit hebbe toe te ſchrijven aan eene ontbinding van de gal zelve, dan wel aan eene bijzondere werking op de lever, waardoor de gevoeligheid van dit ingewand verminderd, en daardoor de afſcheiding van eene te groote hoeveelheid van eene ſcherpere gal verhinderd wordt. Bijzonder echter

ſchij-

ſchijnen hier den voorrang te verdienen die zuren, welke tevens zacht den buik open houden, als decocten van Tamarinden, de *Cremor Tartari*, enz. In het midden van den zomer, wanneer hier gemakkelijk eene neiging tot rotachtige ontbinding der vochten bijkòmt, gaf ik tusſchen het gebruik der *purgantia* met nut minerale zuren, welke gewoonlijk zeer ſchielijk de toevallen bedaren. Deze zuren gelukken zoo wel niet in den herfst, wanneer men natte koude heeft, dan volgen na het ſtillen der bilieuſe en gastriſche toevallen, gemeenlijk catarrhale en rheumatiſche verſchijnſelen, welke vòor Spaanſche vliegen en diaphoretiſche middelen wijken. Bittere middelen, rhabarber, enz. zijn mijne zieken na galkoortſen meestal niet wel bekomen. Een zachte voedende leefregel, een weinig wijn, en ſomtijds ſtaalmiddelen, hebben mij het best voldaan, om de verlorene krachten te herſtellen.

Typhus, Febris Nervoſa.

Tot hiertoe heb ik in mijne vorige verhandelingen weinig of niets gezegd van die koortſen, welke men thans met den algemee-

nen

den naam van *Typhus* gewoon is te beſtempelen, die men te voren rot-, zenuw- of kwaadaartige en catarrhale koortſen pleeg te noemen, en welke onder zeer verſchillende vormen ook in ons Land voorkomen, en hierom ook onze bijzondere aandacht vorderen.

Offſchoon deze koortſen zelden zoodanig zuiver en onvermengd voorkomen, dat men dezelve tot die verſchillende ſoorten kan brengen, welke ons door de ſchrijvers worden opgegeven, en deze verdeelingen ook zoo willekeurig zijn, dat men bij ieder bijna eene verſchillende verdeeling ontmoet, zal ik mij bij die verdeeling houden, welke mij de natuurlijkſte voorkomt, en van het karakter en den aard der ziekte genomen is.

Typhus, met verminderde irritabiliteit en ſenſibiliteit, en rotachtige toevallen.

IV. Geval. Eller Bos, een ſchipper van 64 jaren, een man door armoede en vele tegenheden verzwakt, had langen tijd zonder huisvesting, en zonder eenig goed voedſel rondgezworven, en zijne vrouw, die aan eene rot-

rotkoorts gestorven was, opgepast. Hij werd in het *Nosocomium* gebragt op den 20sten September, toen hij reeds acht dagen ziek geweest was. Hij was door zijne ziekte zoodanig overstelpt, dat hij geen geregeld berigt van zijnen toestand konde geven. Voor zoo verre wij uit zijn verhaal konden opmaken, was de ziekte begonnen met zware hoofdpijn, pijn door de leden, een' bitteren smaak en walging, waarbij zich des avonds voegden huivering en koude, die een uur duurde, en gevolgd werden van hette, met benaauwde ademhaling. Alle deze toevallen vermeerderden allengs, en 's nachts waren er vooral koortsverheffingen met hette. Toen hij bij ons gebragt werd, was het aangezigt een weinig rood, de oogen stonden verwilderd, hij had trekkingen in het wezen, met verdraaijing van den mond; de tong, die 's morgens nog vochtig was, was reeds op den middag droog met een bruin beslag, de ademhaling was natuurlijk, en hij had geen hoest of pijn op de borst, de pols was geregeld en niet sneller dan natuurlijk, in twee dagen had hij geen afgang gehad; hij klaagde over hoofdpijn, die zwaar en meer drukkende als scherp was, over een' bitteren

mond,

mond, benaauwdheid in den hartkolk, waarin men echter geene ſpanning of opzetting konde gewaar worden. Daar ik zeer wel begreep, dat hier eene rotkoorts zoude volgen, welke in dit, daar toe, door verzwakkende oorzaken, en door ſlecht voedſel zoowel als gebrek, voorbereid ligchaam, door beſmetting was voortgebragt, en waarvan zich de beginſelen reeds vertoonden, was ik zeer in twijfel, of ik hier de behandeling met een braak- of purgeermiddel zoude beginnen. Aan den eenen kant was ik huiverig om deze middelen voorte ſchrijven, daar meestal een verval van krachten hierop volgt; aan den anderen kant echter, was ik van oordeel, dat hier duidelijke teekenen van *ſordes* plaats hadden, en dat hier geheel geene geneesmiddelen gebruikt zijnde, en de zieke ſteeds weinig ontlasting gehad hebbende, deze ſtoffen in het beloop der ziekte zeer veel nadeel konden doen, en de rotachtige toevallen vermeerderen, daar in tegendeel de ontlasting daarvan ſomtijds alle bedenkelijke toevallen wegneemt. Om echter te zien tot welk een weg de natuur hier overhelde, heb ik een zacht *emeto-cathärticum* voorgeſchreven.

℞ *Sal. Glaub.* ℥ ß.
Sacch. alb. ℥ I.
Aq. puræ ℥ IV.
Tart. emet. gr. II.
m.

S. alle uur een lepel.

Den 21. Hij kreeg hierna eenige verligtende afgangen, 's avonds verheffing van koorts, met hette en ijlhoofdigheid, het wezen was 's morgens meer zaamgevallen, de krampachtige trekkingen duurden voort, de tong en keel werden droog, en hierdoor de doorslikking moeijelijk, de pijn en zwaarte in het hoofd bleven aanhouden, maar hij klaagde nu over pijn in de linkerzijde, en daardoor veroorzaakte moeijelijke ademhaling, zijn water was natuurlijk, de pols zwak 88. Om de krachten op te wekken, de krampen te verminderen, en de neiging tot ontbinding der vochten voor te komen, liet ik hem Fachingerwater met rooden wijn drinken, en het volgende gebruiken.

℞ *Camphorae gr.* v.
Nitr. puri ʒ I.
Acet vin.

Oxym.

Oxym. ſimpl. $\overline{aa}$ ℥ I.
Aq. purae ℥ VI.
m.

S. alle uur een lepel.

22. Gisteren kwamen reeds hier en daar *petechiae* voor den dag, welke nu duidelijker op de bedekte deelen, borst, buik en ledematen te voorſchijn komen; gisteren avond was er wederom duidelijke koorts-verheffing, met opzetting van wezen en ijling; heden is hij bedaarder, en de tong vochtiger, de ſlikking blijft nog moeijelijk, het water ligtgeel, weijachtig, de pols zwakker, de handen koud. Ik begreep hierom meer verſterkende en rottingwerende middelen noodig te hebben, en gaf:

℞ *Cort. Peruv.*
Rad. arnic. $\overline{aa}$ ℥ I.
Coq. aq. q. ſ. colat. ℔ I.
add. Liq. anod. min. H. ʒ II.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

23. Het wezen was minder ingetrokken, de ſlaap vrij goed, zonder ijling of koortsverheffing, de *petechiae* waren verminderd, de tong was bruin en droog, de pols zwak 72,

 ech-

echter duidelijker. Daar nu de krachten van het hart en de vaten vooral zwak schenen, en de opwekkende middelen wel verdragen werden, oordeelde ik meer aromatieke middelen te moeten geven, en den Koortsbast voor het oogenblik te moeten weglaten, daar ik meende hieraan de droogte in den mond te moeten toeschrijven.

℞ *Rad. Arnic.* ℥ I.
—— *Calami arom.* ℥ β.
inf. aq. q. s. col. ℔ I.
add. Liq. anod. min. H. ʒ II.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

24. In den slaap waren er nog trekkingen in den mond, de *petechiae* waren nog op de huid, maar verdwenen door de koude, hij was nu volkomen zich zelven bewust, de pols was 80, maar zeer zwak, hij had tweemaal ontlasting gehad, hij was uitermaten zwak, en de leden koud. Het geneesmiddel werd herhaald; voorts gegeven

℞ *Camphor.* ℈ I.
Sacch. alb. ʒ II.
m. f. pulv. N. XX.

S. alle uur een poeijer met wijn.

25. Na

25. Na het gebruik der Campher eenige koorts-verheffing des nachts, vier dunne ſtoelgangen, de pols als gisteren, maar het wezen gunſtiger, de tong aan de zijden vochtig, eenige eetlust. Om de ſtoelgangen, welke hier de zwakheid vermeerderden, te matigen, ſchreef ik hem voor.

℞ *Succ. Catech.* ʒ I.
Laud. liq. Sydenh. gtt. XL.
Aq. coctae. ℥ VI.
Olei Anis. gtt. VI.
Syr. Sacch. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel met een poeijer.

26. Offchoon alle deze opwekkende middelen geheel geen invloed op de pols of warmte ſchenen te hebben, werd de afgang aanſtonds bedwongen, en de eetlust en krachten begonnen weder te keeren.

27. De tong was nu zacht en vochtig, de warmte werd nu meer natuurlijk, er kwam een wit ſlijmig zetſel in het water. Ik had hem *bouillon* voorgeſchreven, het welk hem walging en braking veroorzaakte; hierom liet ik hem vast voedſel toe, waarna hij trek had.

28. Offchoon de eetlust toenam, was de tong

zeer droog, de pols werd ſterker, en meer natuurlijk 84, alle de overige toevallen van *typhus*, ook de *petechiae* waren verdwenen. Om deze droogte der tong, welke nog eene rotachtige ſcherpte te kennen gaf, en de overblijvende zwakheid weg te nemen, beproefde ik nu wederom.

℞ *Cort. Peruv.* ℥ β.
Coq. aq. q. ſ. col. ℔ I.
add. Spir. Vitr. ʒ β.
Syr. Sacch. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

30. Hierdoor vermeerderden allengs de krachten, de tong werd vochtig, de pols ſterker, de warmte natuurlijk, en er kwam eene weldadige uitwaſeming.

I October klaagde hij, offchoon reeds op de been zijnde, wederom over dorst, en de tong werd wederom droog.

℞ *Cort. Peruv.* ℥ β.
f. pulv. N. XXIV.

S. alle twee uur een poeijer.

2. Deze kleine giften Koortsbast werden zeer wel verdragen, en deden eene uitnemend goe-

goede uitwerking, zoodat nu dagelijks overvloedige en wel gekookte *fedes* eene groote hoeveelheid *fordes* ontlasteden, welke ontlasting niet alleen alle droogte der tong wegnam, maar ook de herſtelling zoodanig bevorderde, dat hij reeds den 7den herſteld uit het Ziekenhuis vertrok.

Typhus Nervoſa. Zenuwkoorts.

In het voorgaande geval, waren er naauwelijks uitſtekende zenuwtoevallen, terwijl het hart en de vaten, en tevens de menging der vochten vooral ſchenen te zijn aangedaan. Somtijds echter ſchijnen de zenuwen bijna alleen te lijden, terwijl het hart en de vaten te gelijk in een' ſtaat van zwakheid zijn, zonder dat echter de ſtaat der vochten daarbij merkelijk ſchijnt aangedaan te zijn. Ik zal hier twee waarnemingen van zulk eene koorts uit het zelve huisgezin opgeven.

V. *Geval. Corn. van Campen*, een teeder, maar anders gezond man van 48 jaren, die zich niet herinnerde ſedert dertig jaren ziek geweest te zijn. Hij was een kuiper van handwerk, en had gedurende verſcheiden dagen zijn werk op de ſtraat verrigt, en daarbij

bij veel koude gevat. Op den 2 November werd hij op eens door zware koude aangetast, welke ſchielijk in warmte, en 's morgens in zweet overging, de koorts verliet hem niet geheel, en de volgende dagen gevoelde hij zich meer ongeſteld. Op den 6 kreeg hij huiveringen, welke met hette afwisſelden, van het begin der ziekte af, had hij hoofdpijn, benaauwdheid op de borst en kortademigheid, op den 8 nam hij een ſcherp purgeermiddel, waar door hij vier ſterke ontlastingen kreeg, maar zonder verligting. 's Avonds werd hij bij ons opgenomen, klagende over koude en huiverigheid, zware pijn door de leden en duizeling. Te bed gaande voelde hij zich beter, en ſliep gerust, hij had dien dag geen ſtoelgang; den 9 was hij bleek en betrokken, zijne oogen ſtonden waterig en ingevallen, de tong was wit en vochtig, de pols zeer ongeregeld, hij had een kuchje, en eene korte ademhaling, de mond was zeer ſlijmig. Ik hield de ziekte voor eene ſlijmkoorts, welke in zenuwkoorts dreigde over te gaan, waarom ik noodig oordeelde, om door zachte oplosſende middelen de ſlijm te ontlasten. Ik gaf hem daarom het navolgend mixtuur, waarvan hij alle uur een lepel zoude gebruiken.

℞ *Ex-*

℞ *Extr. Gramin.* ℥ I.
—— *Taraxac.* ʒ II.
Tart. ſolub. ʒ II.
—— *emet. gr.* II.
Aq. coct. ℥ VI.
m.

Den 10. Offchoon er 's avonds eene ligte koorts-verheffing geweest was, had hij echter goed gerust, ééne ontlasting gehad, terwijl het water dik en ſlijmig was, de mond pappig en droog, de pols klein, onregelmatig, ſnel en bevende, de hette matig, maar de oogen meer waterig en ingevallen. Ik liet hem met het drankje voortgaan.

Den 11. Gister avond kreeg hij een' ſterken doorloop en verval van krachten, hij was echter bij volkomene kennis, en klaagde alleen over dorst en een' ſlijmigen mond, de tong was drooger en meer bezet, de beving vermeerderde, en de pols was ſnel en bevende, de *urine* citroenkleurig en ſchuimende, daar hier niet alleen alle teekenen van ſlijm aanwezig waren, maar ook de zenuwkoorts zich ſcheen te vormen, gaf ik.

℞ *Rad. Valer. ſylv.* ℥ I.
—— *Senek.* ʒ II.

Inf. f. q. aq. col. ℔ I. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 12. Op den 11den dag der ziekte was er eene aanmerkelijke verheffing, met opzetting en roodheid van het wezen, hij lag ſlaapzuchtig, zoodanig echter, dat men hem wakker konde maken, en hij dan zijne tegenwoordigheid van geest niet verloren had, hij zuchtte dikwijls, de tong was in het midden droog, maar aan de randen wit en vochtig, hij had nog een' bedorven ſmaak in den mond, benaauwdheid in den hartkolk, de pols 92, maar ongeregeld, veel dorst, het water als gisteren. Ik oordeelde nu meer te moeten opwekken, en gaf daarom de volgende drank:

℞ *Rad. Valer. ſylv.* ℥ I.
Flor. Arnic. ʒ II.
Inf. aq. q. f. col. ℥ VIII. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ IV.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

Den

Den 13. De *diarrhœa* kwam gisteren ſterk wederom, met een verbazend verval van krachten, vermeerderde ſlaapzucht, een' meer droogen tong, langzame, intermitterende pols, bijna 60, hij lag op den rug. Ik liet twee ſpaanſche vliegen aan de kuiten leggen, en ſchreef voor:

℞ *Rad. Arnic.* ℥ 1 *ß.*
coq. aq. q. ſ. col. ℔ 1 *ß. add.*
Liq. anod. min. Hofm. dr. 11.
Sp. C. C. Succin. ʒ 1.
Camphor. gr. v.
Syr. comm. ℥ 1.
m.

S. alle uur een kopje.
Voor drank gerſtenwater met Mallagawijn.

15. Gedurige braking na het *decoctum*, en verſcheide ſlijmige ſtoelgangen; gisteren was er eenige ijlhoofdigheid, welke nu geweken is, maar een meer geruste ſlaap, de tong vochtig, geen beving, de pols regelmatig en ſterker 60, hij braakte den wijn niet uit. Ofſchoon nu de maag zoo gevoelig was, dat zij geen geneesmiddelen verdroeg, ſcheen echter zijn toeſtand daardoor beter te zijn geworden, ook ſcheen de braking en *diarrhœa*

wel

wel verzwakt, maar aan de ziekte geen nadeel te hebben toegebragt. Ik meende echter nu alle prikkelende middelen te moeten weglaten, en alleen bedarende te geven.

℞ Amygd. dulc. excort. ℥ II.
emulg ſ. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Diascord. Frac. ʒ I.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

16. Dit middel voldeed zoowel, dat aanſtonds de doorloop ophield, de ſlaapzucht bleef, maar het water liet een overvloedig zetſel vallen.

Den 17. Waren alle toevallen zoodanig verbeterd, de pols voller, de tong zuiver en vochtig, dat ik nu, om de krachten op te beuren, wederom verſterkende middelen meende te kunnen beproeven.

℞ Rad. Valer. ſylv. ℥ I.
Inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle twee uur een kopje.

18. Nu

18. Nu waren er geene zenuwtoevallen meer, en hij had in twee dagen geene ontlasting gehad, het water was dik.

19. Twee dunne *fedes*, maar de eetlust en krachten kwamen wederom.

℞ *Extr. Rad. Gentian.* ʒ I.
Vin. Hispan. ℥ IV.
Liq. anod. m. H. ʒ I.
m.

S. alle uur een lepel.

Onder het gebruik hiervan werden de ontlastingen natuurlijk, kwamen en de eetlust en de krachten wederom, gedurende verfcheidene dagen was de pols omtrent 40.

24. Keerde hij herfteld tot zijne huisgenooten weder.

VI. *Geval. Gerh. van Campen*, een zoon van den voorgaanden zieken, een jongen van 16 jaren, een touwflagers-knecht, ook van een teeder en zwak geftel, had niet alleen ook insgelijks altijd in de koude lucht moeten arbeiden, maar was daarenboven aan befmetting blootgefteld, daar er in zijn huis verfcheidene menfchen aan *typhus* ziek gelegen hadden. Den 28 November gevoelde hij zware hoofdpijn

bo-

boven de oogholten, ſterke duizeligheid, met *diarrhœa*, zonder buikpijn, walging en braking van al wat hij gebruikte, zonder opzetting of ſpanning der buik, de ſmaak was natuurlijk, de tong wit en vochtig, het wezen ingetrokken, pijn door de leden, huiveringen met hette afwisſelende, en groote zwakheid, de hette was nu natuurlijk, de pols iets ſneller dan in den gezonden toeſtand. In dezen ſtaat kwam hij den 4 December, op den 7den dag der ziekte, in het *Noſocomium*. Daar ik geloofde, dat hier in de maag *ſordes* voorhanden waren, en dat ik de *diarrhœa*, welke in deze ziekte zoo noodlottig is, best zoude wegnemen door een zacht braakmiddel, gaf ik:

℞ *Rad. Ipecac.* ℈ I.

5. Had hij veel groene gal gebraakt, en verſcheidene ſlijmige ontlastingen gehad, de tong was vochtig maar vlokkig, 's avonds was er eene aanmerkelijke hette, voor het overige bleven de afwisſelingen van rilling en warmte aanhouden, de pols was zeer ſnel 110.

℞ *Rad. Valer. ſylv.* ℥ I.
Inf. aq. q. ſ. col. ℔ I.
Spir. Minder. ℥ II.
— *Nitr. d.* ʒ I.

Syr.

Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

6. Gedurige braking en doorloop, duizeling en zuizing der ooren, de pupillen zeer verwijderd, 's avonds aanmerkelijke koortsverheffing, eene ſnelle en zwakke pols, ſpaarzaam water. Daar hier nu eene zeer groote gevoeligheid van maag en ingewanden plaats had, dacht ik het best te zijn, niets als een *emulſie* te geven,

℞ *Amygd. dulc. excort.* ℥ II.
emulg. aq. q. ſ. col. ℔ I. *β. add.*
Liq. anod. min. Hofm. ʒ II.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

En ik liet in den nek eene ſpaanſche vlieg leggen.

7. Hij had ſlechts eens gebraakt en afgang gehad, ſedert het gebruik van den drank, 's avonds eenige koortsverheffing, de oogen waren meer rood en vochtig, de duizeling en het geruisch bleven aanhouden, hij was beter bij zijne kennis, de ſpaanſche vlieg had weinig

nig uitwerking gedaan, de pols was 140, klein en onregelmatig. Ik liet de *Emulsie* herhalen, en er bijvoegen.

Laud. liq. Sydenh. gtt. XII.

Voorts de buik wrijven met het *Linimentum volatile.*

8. De koortsverheffing was minder sterk, alle braking was opgehouden, hij had tweemaal ontlasting gehad, hij was doof, geen hoofdpijn of duizeligheid, de tong vochtig, de pols snel en zwak. Dezelfde geneesmiddelen.

9. Gisteren op den 11den dag der ziekte was er koortsverheffing met stille ijlhoofdigheid, duizeling, doofheid en slaperigheid, hij had twee stoelgangen, eene sterke ontlasting van water, de pols was 120; om nu te beproeven, of de hier aangewezene opwekkende middelen beter zouden verdragen worden, gaf ik:

℞ *Rad. Valer. sylv.* ℥ I.
Inf. aq. q. s. col. ℔ I. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Sp. Mind. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Ik

Ik liet tevens Spaansche vliegen aan de beenen leggen.

10. 's Nachts een weinig ijlhoofdig, maar het wezen ſtond heden beter, hij was minder doof, drie ſtoelgangen, het water natuurlijk, de pols 120, regelmatig, een zacht zweet.

add.
Camph. gr. IV.

11. Op den 13den dag ſterke koortsverheffing, met veel hette en roode opzetting van het aangezigt, vier ontlastingen, een onregelmatige pols 128, peeshuppeling, doofheid en duizeling, de tong zuiver en vochtig, vele ontlastingen. Waarom ik gaf:

℞ *Rad. Arnic.* ℥ I.
Coq. aq. q. ſ. col. ℔ I β *add.*
Sp. Minder. ℥ I.
Camphor. gr. VI.
Rob. Samb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

12. Gister avond aanmerkelijke koortsverheffing, de pols ſterker en geregelder, zonder peeshuppeling, maar beving der beenen,

het water meer gekleurd, nog vijf dunne afgangen.

Iter. Dec. Arnic. add.
Laud. liq. Sydenh. $g^{tt.}$ x.
m.

13. Wederom vijf afgangen, eene ſterkere verheffing met meerdere hette, en een meer volle geregelde pols 100, de zenuwtoevallen verminderen.

℞ *Camphor. gr.* VI.
Acet. Vini ℥ I.
Aq. purae. ℥ IV.
Gum. Arab. ʒ I.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel. Voor drank *Aq. hord.* ℔ I β met ℥ VI. Spaanſche wijn, 's avonds een voetbad.

14. Na eene ligte koortsverheffing was de pols langzamer, het water met een wolkje, eene vochtige tong. Daar de ontlastingen nog ſteeds dun en overvloedig bleven, meende ik tot meer vaste verſterkende middelen, gepaard met de vlugtige, te moeten overgaan.

℞ *Rad.*

℞ *Rad. Val. sylv.*
Cort. Salic. alb. $\bar{aa}$ ℥ I.
Coq. aq. q. s. col. ℔ I β. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

15. De pols 70 en sterker, twee afgangen, het wezen beter.

21. Van dag tot dag verminderden nu alle de toevallen, de stoelgangen waren natuurlijk, de eetlust keerde weder; om de krachten verder te versterken, gaf ik:

℞ *Cort. Peruv.*
Rad. Val. sylv. $\bar{aa}$ ℥ I.
Coq. aq. q. s. col. ℔ I β *add.*
Liq. anod. min. Hoffm. ʒ II.
m.

S. Om de drie uren een kopje.

24. Ging hij hersteld uit het *Nosocomium.* Offchoon in deze beide gevallen bijna dezelfde toevallen plaats hadden, was in het laatste echter het vaatgestel meer aangedaan.

Typhus nervoſa putrida, met peripneumoniſche toevallen.

Men heeft onlangs veel getwist over de *complicatie* der zenuwkoortſen met ontſteking. Meestal zijn de plaatſelijke aandoeningen, welke hier bij deze ſoort van koortſen plaats hebben, van een' *pasſiven* aard, dat is de plaatſelijke toevallen der borst, lever, enz. zijn *inflammationes pasſivae* of *asthenicae*, zoo als men die ook wil noemen. Meestal ſchijnen dezelve in het begin ware *active* ontſtekingachtige toevallen te hebben; in het verder beloop der ziekte blijkt het echter, dat dezelve van een' tegengeſtelden aard zijn. Onze voorgangers hebben deze ziekten zeer wel gekend en beſchreven, en van andere ziekten onderſcheiden.

Wij zullen daarvan een en ander geval opgeven.

In het voorgaande jaar heerschte er onder het korps Jagers, hier in guarniſoen, eene beſmettelijke *typhus*, welke ik gaarne aan mijne toehoorders wilde vertoonen, waarom ik er eenige van opnam, welke alle van denzelfden aard waren, maar alleen in trap van elkander verſchilden.

VII. Ge-

VII. Geval. Jakob Geel, een Jager, 24 jaren oud, had gedurende veertien dagen eenen anderen Jager, die aan eene *typhus* ziek lag, opgepast. Den 18den Februarij kreeg hij eerst zware pijn door de leden, welke afwisselende zich dan hier, dan weder elders vertoonde, afwisselende koude en rilling met hette, pijn op de borst met een' lastigen hoest, die 's avonds verergerde, de oogen waren rood, en het aangezigt opgezet, de tong slijmachtig, dorst, geene ontlasting. De Chirurgijn-Majoor had, na voorafgaande *resolventia* uit *Sal Ammon.* met een *infusum flor. Sambuci*, een braakmiddel toegediend, waarop sterke braking en stoelgang volgde. Op den 21sten, toen hij bij ons kwam, had hij een' worm door den mond geloosd, en hij was zeer zwak. Bij deze koorts waren nog geene zenuwtoevallen, maar zij was catharraal en slijmachtig, zoo als er thans vele waren. Ik oordeelde hierom alleen zachte *resolventia* en *diapnöica* te moeten geven, en schreef ten dien einde voor:

℞ *Extr. Gramin.*
Spir. Minder. $\overline{aa}$ ℥ 1.

 Aq.

Aq. Sambuc. ℥ VI.
Rob. ——— ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

Den 22ſten. Giſter avond ten tien uren kreeg hij een' zwaren aanval van koorts, die met hevige koude begon, waarop hette volgde, en een overvloedig zweet. Met de koude vermeerderde de pijn op de borst, die echter door eene warme pap werd weggenomen. Hij had een' afgebroken ſlaap, een rood wezen, zware hoofdpijn, witte tong, natuurlijk water, drie malen afgang, een' kleinen pols 120. Uit alle deze toevallen meende ik nu, dat hij dezelfde koorts zoude krijgen, aan welker beſmetting hij zoo langdurig was blootgeſteld geweest. Ik had in deze ſoort van koortſen, waarin een ſterk *erethismus* zonder teekenen van *ſordes*, of ontbinding der vochten plaats had, mij te voren dikwijls bediend van eene eenvoudige *emulſio*, welke ik met zachte krampſtillende en verdoovende middelen paarde; ik gaf hierom:

℞ *Emulſ. comm.* ℥ XVIII.
Sp. Nitr. d. ʒ II.

Syr.

Syr. Pap. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

23. De koortsverheffing kwam wederom op hetzelfde uur, met ijlhoofdigheid, welke echter, na het aanleggen van een *vesicatorium* in den nek, ophield, 's morgens was hij volkomen bij zijne zinnen, de hoofdpijn minder, de tong wit en vochtig, de pijn op de borst en de hoest bleven nog aanhouden. Waarom ik eene nieuwe Spaansche vlieg op de borst liet leggen, en bij de *emulsie* vijf greinen Campher voegde.

Den 24sten. Op den 7den dag der ziekte had hij eene zachte uitwazeming, een goede slaap, vermindering van pijn op de borst, terwijl de *urine* troebel was.

Maar den 25sten waren de oogen en het aangezigt rood, hij had hoofdpijn, maar geen pijn op de borst, of *irritatie* in de pols; ik schreef echter de oorzaak van deze verergering toe aan de onrust en vrees, veroorzaakt door de ijlhoofdigheid van drie andere zieken, die ten zelven tijde met hem in dezelfde kamer waren, en sterk ijlden, hij had daarenboven in twee dagen geen stoelgang

gehad. Hierom liet ik een klijſteer zetten, en vermeerderde de Campher tot twaalf greinen.

Den 26ſten was hij daardoor bedaard geworden, en zijn wezen ſtond natuurlijk. Den 27ſten, op den 9den dag der ziekte, had hij, na een' rustigen ſlaap, een overvloedig zweet over het geheele ligchaam gekregen, intusſchen was er geene ontlasting geweest, waarom ik een *Enema purgans* voorſchreef, de Campher tot op vijf greinen verminderde, en de *Syr. Pap. albi* wegliet.

Den 28ſten had hij na het klijſteer ontlasting, en heden nog eens van zelf; hij had geene koorts, en een' natuurlijken pols; daar hij nog hoofdpijn had, liet ik nog eene Spaanſche vlieg in den nek leggen, en met de *emulſie* zonder Campher voortvaren. Onder het gebruik hiervan herſtelde hij volkomen, en ging, geheel genezen, reeds den 9den Maart naar zijn huis.

VIII. Geval. Joh. Schuring, een Jager, 25 jaren oud, was, ſedert hij in den voorleden herfst eene tusſchenpozende koorts gehad had, ſteeds volkomen gezond geweest. Nadat hij aan beſmetting was blootgeſteld geweest, werd hij op den 16den Februarij

aan-

aangetast door zware hoofdpijn, en pijn door de leden, waarbij hij 's avonds koude rillingen, met afwisselende hette kreeg. Hierbij kwam bezetting op de borst met eene pijn, welke bij de ademhaling vermeerderde, met hoest en opwerping van bloedige slijm, de ontlasting was natuurlijk, maar hij had geen eetlust, en een' bedorven smaak in den mond. Hij had alle avonden koortsverheffing met koude. Hem werden oplossende middelen gegeven met *Sal Ammoniac*, *Oxymel*, enz. Op den 19den, den derden dag der ziekte, werd hij in het *Nosocomium* opgenomen, hij had toen zware hoofdpijn, drukking op de borst, maar minder hoest en pijn in de ademhaling, de pols was 112, de huid zacht en vochtig. Daar ik hier dezelfde koorts, als in het voorgaande geval, vermoedde, en ik hier, uit de benaauwdheid en tegennatuurlijken smaak, *sordes* in de eerste wegen dacht aanwezig te zijn, gaf ik een *emeto-catharticum*.

℞ *Tart. emet. gr.* II.
Sal. Glaub. ℥ I.
Dec. Hord. ℔ I.
Rob. Samb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 20ſten ſcheen dit middel eene goede uitwerking gehad te hebben, hij had dikwijls met verligting gebraakt, en ontlasting gehad. Na eene mindere koortsverheffing des avonds, had hij 's morgens een verligtend zweet, waarna de pijn op de borst en hoest verdwenen, de tong was zuiver en vochtig; ik oordeelde hierom de uitwazeming te moeten bevorderen, door te geven:

℞ *Extr. Gramin.*
Sp. Minder. *aa* ℥ I.
Aq. Hord. ℥ VIII.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

21. Den volgenden dag bleek het, dat deze beterſchap ſlechts ſchijnbaar geweest was, want 's nachts kwam er zware hoofdpijn, met eene roode opzetting van het wezen, waarbij zich wederom hoest en pijn in de zijde met eene *muceuſe* ophoesting voegden, eene vuile *urine*, een zeer ſnelle pols, en ſterk zweet.

22. Gisteren, den zesden dag der ziekte, begon hij met de koortsverheffing ſterk te ijlen, hetwelk den geheelen nacht duurde,

zijn

zijn wezen was ingetrokken met roode wangen, naar één punt gerigtte en ſtrakke oogen, een kleine, onregelmatige, bevende pols 120, een vochtige en zuivere tong, nu en dan hoest met weinig ophoesting, één ſtoelgang, het water rood, vuil en troebel, 's nachts eene ligte neusbloeding. Ik liet 's avonds twee Spaanſche vliegen aan de kuiten leggen; wij hadden hier dus reeds eene ſterke zenuwaandoening met zwakheid en vermeerderde gevoeligheid en prikkelbaarheid, waartegen ik nu meende zachte *antispasmodica* en *anodyna*, welke tevens verſterkten, te moeten aanwenden, waarom ik voorſchreef:

℞ *Rad. Val. ſylv.* ℥ I.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I *add.*
Spir. Nitr. dulc. rect. ʒ II.
Laud. liq. Syd. $g^{tt.}$ XV.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een half thêkopje.

23. Na het gebruik van den drank kreeg hij eene aanhoudende en hevige ijling, vooral in den nacht, zonder opzetting van het wezen, hetwelk meer ingetrokken werd, met kou-

koude handen en voeten; 's morgens ijlde hij meer zacht, en dronk ſterk, er waren nu *petechiæ* op de armen en de borst gekomen, hij beefde met de handen, de pols was klein en onduidelijk 104, de *urine* was rood en troebel, de tong wit en droog, éene ontlasting, de oogen minder wild. Daar ik de ijlhoofdigheid meende verergerd te zijn na het gebruik der *opium*, en de *petechiæ*, en andere teekenen van ontbinding, zuren ſchenen te vorderen, gaf ik:

℞ *Rad. Val. ſylv.* ℥ I.]
—— *Senek.* ʒ II.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Acid. Sal. mar. ʒ I.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Ik liet tevens twee *veſicatoria* aan de beenen leggen.

24. De hevige ijling bleef gisteren en dezen nacht voortduren, hij lag nu met ſtijve oogen, ingetrokken knieën, bevende, met eene drooge tong, trillende kleine pols 104, hij had een weinig rood water geloosd,

maar

maar geen ſtoelgang gehad. In dezen toeſtand had ik meermalen veel nut van de Campher gehad.

Iteretur infuſ. addend.
Camphor. gr. v.

25. Den negenden dag. Geheel ſlaapzuchtig, 's morgens wakker wordende, was hij bij zijne kennis, de oogen waren nog rood en wild, de tong wit en vochtig, geene *petechiae* meer, de pols bevende en onduidelijk, de *urine* rood en vuil, niet troebel, hij ligt op zijn rug, is ijlhoofdig, hoest weinig, onwillekeurige ontlasting van afgang en water. Hij ſcheen op dezen ongunſtigen critiſchen dag in groot gevaar te zijn, waarom ik meende de krachten zoo veel mogelijk te moeten onderſteunen, en de zwakheid tegen te gaan. Ik gaf hierom:

℞ *Rad. Arnic.* ℥ I.
Cort. Peruv. ℥ β.
coq. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Camphor. gr. v.
Syr. Cort. aur. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje. Voor drank gerſtewater met *Acid. Salis mar.* en ſuiker.

26. De-

26. Deze behandeling had de beste uitwerking. Er volgde een zachte ſlaap, zonder ijlhoofdigheid, hij was heden veel gevoeliger, had twee ontlastingen, ééne onwetende, de andere willekeurig; het water was rood en troebel; hij klaagde over droogte van den mond, de tong wit en vochtig, de pols duidelijk 108, zonder trilling.

Iteret. Decoct.

27. Wederom koortsverheffing met *delirium*, trilling der leden, maar meer kennis, de tong in het midden droog, aan de randen vochtig, eene onwillekeurige afgang, het water rood met eene wolk.

28. Geene *petechiae*, maar beving, na de koortsverheffing goede ſlaap, 's morgens bij zijn kennis.

1 Maart. Vele ſtinkende ontlastingen, de pols bevende, maar ſterker, de hette minder; offchoon deze ontlasting ons toeſcheen critisch te zijn, dacht ik evenwel dezelve te moeten matigen, waarom ik voorſchreef:

℞ *Rad. Arnic.* ℥ I.
coq. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Laud. liq. Syd. $g^{tt.}$ XII.

Syr.

Syr. comm. ℥ I.

S. alle uur een kopje, met twee lepels wijn.

2. Met de koortsverheffing kwamen er gisteren wederom *petechiae*, 's nachts goede ſlaap, de tong vochtig en zuiver, twee ontlastingen, het water troebel met zetſel.

3. Minder ijlhoofdigheid met de koortsverheffing, ſlaperigheid, in den rug *gangræneuſe* plekken, die reeds eenige dagen aanwezig waren, en nu beginnen te herſtellen.

4. Geene verheffing van koorts, dik water, natuurlijke afgang. Van dezen tijd af aan waren er om den anderen dag nog ligte koortsverheffingen, terwijl de ſlaap natuurlijk werd, en de pols geregeld was. Hij herſtelde onder het gebruik van een *decoctum* van *Lichen Island.* Den 18den werd hij uit het *Noſocomium* gelaten.

Bij dezen zieken waren de toevallen van zenuwkoorts, met teekenen van ontbinding en van *peripneumonie* gepaard. In het volgende geval waren de teekenen van *peripneumonia maligna asthenica* duidelijker gekenmerkt.

IX. Geval. *Nicolaas Janſen*, ook een Jager van 19 jaren, aan dezelfde beſmetting

bloot-

blooggesteld, werd den 21sten Februarij in het *Nosocomium* opgenomen. Drie dagen geleden gevoelde hij eene zware pijn door alle de leden, met huivering, waarop den volgenden dag koorts volgde, beginnende met koude, en daarna in hette overgaande; hierbij kwam hevige hoofdpijn, roode oogen, een drooge huid, veel dorst, waarop hij een laxeermiddel nam, zonder dat daarop eenige werking volgde. Bij ons gebragt zijnde, duurde de pijn in het hoofd en de ledematen, vooral in de kuiten, voort; hij had hoest, benaauwdheid op de borst, in geen twee dagen was er ontlasting geweest, de tong was beslagen, het water dik. Daar de ziekte nog in het begin was, oordeelde ik het nuttig hier een braakmiddel voor te schrijven, dewijl hierdoor niet alleen dikwijls het *miasma* ontlast, maar ook de uitwazeming bevorderd, eene andere stemming aan de zenuwen gegeven, en de verdere voortgang der ziekte somtijds verhinderd word. Ik verkoos hiertoe een ℈ 1 *Ipecacuanha* op eens te geven, omdat mij de onderving geleerd had, dat de *Tart. emeticus* somtijds naar beneden doorslaat, en ligt eene verzwakkende *diarrhoea* te weeg brengt; dan daar er in geen twee dagen afgang

gang geweest was, liet ik 's avonds een klijsteer zetten.

Den 22sten. Niettegenstaande hij overvloedig had gebraakt, en van het lavement twee stoelgangen had gehad, kwamen de beurtelingsche rillingen en hette wederom, en 's morgens zweette hij sterk, zonder verligting, de hoofdpijn en benaauwdheid bleven aanhouden. Daar ik nu voor eene aanhoudende zenuwkoorts vreesde, gaf ik een zacht opwekkend *antispasmodiek* middel.

℞ *Rad. Valer. f.* ℥ I.
inf. aq. q. f. col. ℔ I. *add.*
Sp. Nitr. dulc. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een half kopje.

Den 23sten. De verheffing kwam even als gisteren, 's avonds ten tien uren, met koude, en verminderde 's morgens met zweet, de hoofdpijn bleef voortduren, zijn uitzigt was droevig, vreesachtig, en neêrgeslagen, hij was niet ijlhoofdig, en had een weinig neusbloeding, drukking op de borst, met ophoesting van met bloed vermengde raauwe stoffen, eene

 vocht-

vochtige beslagen tong, *petechiæ*; de pols 100, veel trek tot zuur. Ik liet eene Spaansche vlieg op de borst leggen, en gaf:

℞ *Rad. Val. f.* ℥ I.
—— *Senek.* ʒ II.
inf. aq. q. f. col. ℔ I. *add.*
Liq. anod. min. Hoffm. ʒ II.
Oxym. simpl. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 24sten. Genoegzaam in denzelfden staat, dun, *sereus* water. Om de prikkelende hoest te bedaren, voegde ik bij den drank

Extr. Hyoscyam. gr. x.

Den 25sten. Verheffing met ijling, geweldige hoofdpijn, hoest met pijn op de borst, zware neêrslagtigheid, drie onwillekeurige ontlastingen, roode *urine*, de tong wit, de pols snel en bevende, geene *petechiæ*. Daar ik met prikkelende middelen meer nadeel dan voordeel scheen te doen, liet ik dezelve weg, en gaf:

℞ *Emulf.*

℞ *Emulſ. comm.* ℔ I. β.
add.
Camphoræ. gr. v.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 26ſten, op den 9den dag der ziekte, was hij zeer erg, hij kreeg des nachts eene allerhevigſte verheffing, met eene woedende ijlhoofdigheid, 's morgens kwam hij wederom tot kennis; hij klaagde over eene verſchrikkelijke hoofdpijn, als of het hoofd zoude van een barſten, vooral met het drooge hoesten, hetwelk gedurig plaats had, als ook over verbazende drukking op de borst, kortademigheid, en ſcherpe pijn op de borst, met ontlasting van vuil, zwart bloed; geene ſtoelgangen, de tong wit en vochtig, het water rood en helder, de pols 100 en klein; ik liet hem met de *Emulſie* voortgaan. Maar daar door den Heer HORN en andere hedendaagſche Schrijvers, zoo zeer in de *peripneumonia asthenica* prikkelende en krampſtillende plaatſelijke ſtovingen werden aangeprezen, ſchreef ik voor:

℞ *Herb. Menth. pip.*
Flor. Chamom. $\overline{aa}$ *m.* II.

Flor. Sambuc. m. I.
inf. q. ſ. aq. col. ℔ I. *add.*
Spir. Vin. camph. ℥ IV.
m. pro fotu. calide pect. applic.

En liet eene Spaanſche vlieg van tamelijke groote op de borst leggen.

Den 27ſten. In denzelfden toeſtand. Sterke beving der ledematen, ééne dunne ontlasting.

It. Emulſ. add.
Laud. liq. Syd. gtt. XVI.

Den 28ſten. 's Nachts wederom zware verheffing met hevige ijling, insgelijks ſterke neusbloeding, de oogen wild en gedurig ronddraaijende, het wezen zeer ingetrokken; nu zachte ijling, zware hoofdpijn, met gedurige hoest, en opwerping van bruine met veel bloed vermengde ſtoffen, de tong droog en bruin, de ademhaling zeer belemmerd, de pols 104, en zeer klein, het water rood, geene ontlasting. In dezen gevaarlijken toeſtand oordeelde ik de *Flores Arnicæ* te moeten beproeven, welke in deze ſoort van *Peripneumonia asthenica* veel nut doen.

℞ *Flor.*

℞. Flor. Arnic. ʒ II.
inf. aq. q. ſ. col. ℥ VIII. *add.*
Camphoræ ℈ I.
Liq. anod. min. Hoffm. ʒ II.
Oxym. ſimpl. ℥ II.
m.

S. alle uur 2 lepels met 2 lepels wijn te geven.

1 Maart. Dit middel ſcheen aanſtonds nut te doen, de koortsverheffing was 's avonds veel minder, hij had een' rustigen ſlaap, vochtige tong, de hoofdpijn, de hoest en de benaauwde ademhaling waren merkelijk verbeterd, het wezen ſtond veel gunſtiger, de pols was vrijer, de opwerping van bloed bleef aanhouden, geen zweet, maar het water begon eene wolk te vormen.

Den 2den. Na eene koortsverheffing met ijlhoofdigheid, had hij een' rustigen ſlaap, de borst was minder benaauwd, en met de ophoesting werden nu goede gekookte fluimen opgebragt, bijna zonder bloed, ééne ontlasting, de pols ſnel, het water rood, eenige eetlust.

It. inf. addend. Camph. tant. ℈ *ß.*

Den 3den. Eene ligte koortsverheffing

zonder ijlhoofdigheid, een zachte ſlaap, gekookte ophoesting, minder ſnelle pols. Alle 2 uur 2 lepels van het middel te nemen.

Den 4den. Geene koorts, de borst volkomen vrij, weinige, maar gekookte ophoesting, goede ontlasting. Nu alle 3 uur 2 lepels.

Den 5den. Daar nu alle koortſige toevallen verdwenen waren, en de borst veel geleden had, liet ik hem nog eenige dagen een *Decoct. Lich. Island.* met de *Rad. Liquir.* gebruiken, en konde hem den 20ſten gezond uit het *Noſocomium* laten vertrekken.

Ik zal hier eindelijk nog bijvoegen het zwaarſte geval, waarbij eerst toevallen van plaatſelijke ontſteking tegenwoordig waren, maar waarop ſchielijk eene zeer kwaadaardige *Typhus* volgde.

X. Geval. Hendrik Moldrichs, een Jager, 25 jaren oud, van een ſterk en volbloedig geſtel, voorheen altijd gezond, behalven, dat hij zes weken te voren eene *Diarhœa* gehad had. Dit was de eerſte zieke, die, in dit Jaar, van ons in het *Noſocomium* werd opgenomen, wanneer het ons geheel onbekend was, dat er kwaadaardige koortſen onder de Militairen plaats hadden.

Den 12den Februarij kreeg hij zware hoofd-

hoofdpijn, met ſterke pijn door de leden, rillingen, die met hette afwisſelden, en 's avonds vermeerderden. Deze koortſige toevallen vermeerderden op den 14den, wanneer er bij kwam een gedurige, prikkelende hoest, met benaauwde ademhaling, en ſterke neusbloeding, waar door de hoofdpijn verminderde. Den 15den, den vierden dag der ziekte, toen er reeds door den Chirurgijn-Majoor reſolverende middelen waren toegediend, werd hij van ons opgenomen. Zijn hoofd was zeer ingenomen, de oogen rood en gevoelig voor den prikkel van het licht, de mond en lippen droog, de tong geel en vuil, zware pijn boven de oogbollen, eene drooge kug, pijn in de borst, en aan regter *hypochondrium*, die zich door drukking verhefte, maar niet bij de inademing, de pols ſnel en klein, maar weinig hard, de huid vochtig, de buik open. Daar ik in dezen tijd bij anderen eene *inflammatoire* geſteldheid waarnam, daar hij volbloedig en ſterk was, en ik hier eene *complicatie* van *inflammatie* met *ſordes* dacht aanwezig te zijn, offchoon de oogen en houding mij eenigzins voor *nerveuſe* toevallen deden vreezen, en ik hierom ſchoorvoetende tot eene aderlating beſloot, had ik echter altijd gezien, dat

eene kleine aderlating, in het begin van hevige ziekten, zelden veel nadeel deed, daar het verzuim van eene aangewezene aderlating veel kwaad konde berokkenen, ik liet dus een once of vier bloed trekken, en gaf:

℞ *Extr. Gramin.* ℥ I.
Sal. polychr. ʒ II.
Decoct. Hord. ℔ I. *β.*
Oxym. Scill. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 16den was de pijn in de regterzijde door de aderlating verligt, het bloed was los, weinig zamenhangend, en met eene flijmkorst bedekt, de verligting was van korten duur, want 's avonds, met de koortsverheffing, kwam de pijn in de zijde wederom, met vochtige hoest, en opwerping van flijm, met bloedftrepen vermengd, het water was dik en troebel, twee ontlastingen, de pols 96. Daar ik dikwijls gezien had, dat in het begin dezer ziekte, prikkelende middelen dezelve vermeerderden, liet ik met dezelfde geneesmiddelen voortvaren, en liet op de zijde eene Spaanfche vlieg aanleggen.

Den

Den 17den. Er volgden nu zes verzwakkende ſtoelgangen, het water was troebel, de hoofdpijn was minder zwaar, maar bij de pijn op de borst, kwam nu pijn in de keel, die de ſlikking moeijelijk maakte, de ſlijmige hoest bleef aanhouden, de tong was geel, ſlijmig, maar vochtig, de koortsverheffing was minder zwaar geweest. Ik oordeelde, dat hier iets *catarrhaals* bij was, en dat ik daarom zacht moest opwekken, en de uitwazeming bevorderen.

℞ *Rad. Senek.* ʒ II.
Flor. Arnic. ʒ I.
—— *Sambuc.* ʒ II.
Inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Spir. Mind.
Rob. Samb. aa. ℥ I.
m.
S. alle uur een kopje.

Tevens liet ik met een aftrekſel van knollen en vijgen gorgelen, en om den hals zuurdeeg leggen.

Den 18den ſcheen hij beter te zijn, en wierp veel ſlijm op, de tong was vochtiger,

hij had twee ontlastingen gehad, het water was helder, de pols 96.

Den 19den. Hij werd gisteren over dag slaapzuchtig, zonder ijling, de koorts verhefte niet, des nachts scheen hij natuurlijk te slapen, maar 's morgens waren er teekens van een algemeen verval van krachten, en aandoening der zenuwen; het wezen was bleek en ingetrokken, hij lag op den rug, met ingetrokken knieën, de mond, lippen en tong werden droog, het water werd weiachtig, troebel, en in eene groote mate geloosd, de pols langzaam 86, geen afgang. Ik liet 's avonds een klijsteer zetten, en gaf, om meer optewekken:

℞ *Rad. Valer. sylv.*
—— *Arnic. aa.* ℥ I.
inf. aq. q. s. col. ℔ I. *add.*
Spir. Vitr. ʒ II.
Rob Sambuc ℥ I.
m. d.

Voor drank Wijn-wei.

Den 20sten. Op den 9den dag der ziekte, 's avonds sterke koortsverheffing met kou-

koude, ijlhoofdigheid, benaauwdheid op de borst, taaije fluimen, die naauwelijks konden worden opgebragt, geene ontlasting, maar veel dun water, met een rood zetfel, de tong vochtig, zonder beving, de pols zwak, maar ongeregeld. Om de ophoesting te bevorderen, liet ik eene Spaanfche vlieg tusfchen de fchouders leggen, en het klijsteer herhalen.

Den 21ften. Offchoon hij naauwelijks koortsverheffing had, bleef hij flaapzuchtig op den rug liggen, de wangen waren rood, de oogen lijmerig, droevig, en half open, de tong geel en vuil; hij zeide zeer wel te zijn; fomtijds gaf hij zwarte vuile ftoffen, fomtijds enkel bloed, met hoesten op, het water *fereus*, met een' vetten huid, de pols krachtiger en geregelder, afgang na het klijsteer. Ik liet twee Spaanfche vliegen aan de kuiten leggen, Fachinger-water met rooden wijn drinken, en gaf:

℞ *Camphorae gr.* x.
Acet. Vin. ℥ I.
Vin. alb. Hisp. ℥ VI.
m.

S. alle uur een lepel.

Den

Den 22ſten. Op den 11den dag der ziekte, bleef hij ſlaapzuchtig en ijlhoofdig, 's nachts gevoelloos, zoo dat hij de geneesmiddelen niet altijd wilde nemen, en ook weinig drinken; het wezen was ſterk ingevallen, de oogen kleverig, en met ſlijm bedekt, het ſtrottenhoofd ſterk uitpuilende en opgetrokken, maar hij lag nu op de linker zijde; de Spaanſche vliegen hadden goed gewerkt, er was ééne groene ontlasting geweest, het water was natuurlijk geel, de tong gezwollen, ſlijmachtig, en niet meer droog, de pols geregeld, maar zeer traag, omtrent 60, hij ploos met de vingers op de dekens, hij was ijlhoofdig. Ik liet nog twee Spaanſche vliegen aan de dijen leggen, en voegde bij het *Mixtuur*

Camphor. gr. v.
Liq. anod. min. Hoffm. ʒ II.
Extr. cort. Peruv. ʒ I.
m.

Den 23ſten. Gisteren door den dag bleef hij ſlaapzuchtig, en lag op den rug, als een ſtervend mensch. 's Nachts werd de ſlaap echter rustiger, en hij begon uit te wazemen;

men; de hoest kwam met eene goede ophoesting wederom, het wezen minder ingetrokken, meer gevoelig, de tong op de randen vochtig, in het midden bruin, twee goede en willekeurige ſtoelgangen, de *urine* troebel, (*jumentoſa*) de pols zwak 72, en onregelmatig, hij nam nu wederom zijne geneesmiddelen en drank. Offchoon er nu nog zeer kwade teekenen aanwezig waren, oordeelde ik nogtans, dat de natuur bezig was pogingen te doen tot herſtelling, en dat ik dezelve hierin moest onderſteunen, ik ſchreef daarom voor:

℞ *Rad. Valer. ſylv.* ℥ i.
Cort. Peruv. ℥ ß.
coq. aq. q. ſ. col. ℥ xx *add.*
Camphor. ℈ i.
Vin. Ant. Huxh. ʒ ii.
Syr. comm. ℥ i.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 24ſten. Vier ſtinkende ſtoelgangen, geene ijlhoofdigheid meer, de pols 48, eene ligte beving en *ſubſultus*, de tong vochtig en zwart, de zieke zeer zwak, op den rug liggende. De hoest met ophoesting blijft voortduren.

℞ *Cort.*

℞ *Cort. Salic. alb.* ℥ I.
Rad. Calam. arom. ℥ ß.
Coq. aq. q. f. col. ℥ XVIII *add.*
Camphor. ℈ I.
Liq. anod. min. H. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I. ß.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 25ſten. Omtrent den 14den dag kwamen er, offchoon de pols traag en bedaard was, eene hevige ijling, tot tegen den morgen voortdurende, wanneer hij wederom ſtil ging leggen, twee ontlastingen, troebel doorgezakt water, met een dik wit zetſel, de pols als gisteren, de tong vuil. Mogelijk had ik te ſterk prikkelende middelen gegeven, mogelijk ook waren hier *critiſche* pogingen geweest. Ik oordeelde ten minſte te moeten veranderen, en minder heete middelen te moeten toedienen, en om deze reden ſchreef ik voor:

℞ *Rad. Caryophyll.*
——— *Arnic.* $\overline{aa}$. ℥ I.
Cort. Peruv. ℥ ß.

Coq.

Coq. aq. q. s. col. ℔ I. ß. *add.*
Elix. acid. Haller. ʒ I.
Camphor. gr. xv.
Syr. comm. ℥ II.
m. d.

S. alle uur een kopje.

Om de krachten te onderſteunen, liet ik hem kandeel van witte wijn, met wat muskaatnoot en ſuiker geven.

Den 26ſten. 's Avonds aanmerkelijke rilling en koude met opvolgende hette, ligte ijling, maar veel minder dan te voren, waarop een zacht zweet volgde. Hij was nu veel gevoeliger, de tong minder gezwollen, en vochtiger, geen *ſedes*, het water dik, met een olieachtig vel bedekt; hij nuttigde met ſmaak zijn kandeel; de pols nog zeer traag, omtrent 40.

It. decoct. cum Camph. tantum gr. v.

Den 27ſten. Ligte koortsverheffing, geruste ſlaap, troebel water, met bezinkſel, een goede pols, vochtige tong. Dezelfde geneesmiddelen.

Den 28ſten. Op den 17den dag der ziekte, wederom koortsverheffing, met aanmerkelijke koude des avonds, en hette met *delirium*,

um, het wezen ſtond veel beter, het water was natuurlijk.

Cont. Dec. ſine Camphora.

Den 1ſten Maart. De tong zuiver, warmte natuurlijk, de pols bleef traag, hij was zeer wel, ofschoon er geene *critiſche* ontlasting gevolgd was, en hij in geen drie dagen ſtoelgang had gehad. Daar ik echter nu vreesde, dat deze hardlijvigheid in het afnemen der ziekte nadeel zoude doen, dacht ik, met bittere verſterkende middelen, een zacht *laxans rhabarbarinum* te moeten paren, en gaf:

℞ *Extr. Gentian.* ʒ I.
Rhei el. ℈ I.
Aq. Cort. Aur. ℥ VI.
Sacch. alb. ʒ II.
m.

S. alle uur een lepel.

Den 2den. De krachten namen toe, ééne ontlasting, het water natuurlijk.

Den 3den gaf ik

℞ *Rad. Calam. arom.* ℥ β.
Inf. aq. q. ſ. col. ℥ VIII. *add.*

Spir.

Spir. Nitr. d. ʒ I.
Syr. comm. ℥. I.
m.

S. alle twee uur een lepel.

Onder het gebruik dezer middelen ging de herſtelling zoo ſchielijk voort, dat hij den 11den Maart genezen uit het *Noſocomium* konde gelaten worden.

Uit de zoo even opgegevene gevallen zal men zien, dat wij in dit jaar de meeste ſoorten van koortſen, welke door de hedendaagſche Schrijvers onder den naam van *Typhus* beſchreven worden, ook in ons Hospitaal hebben behandeld. Wij waren daarin zoo gelukkig, dat alle onze zieken, zonder eenige gevolgen daarvan over te houden, volkomen herſteld werden.

Wanneer wij zoo wel de oudere als nieuwere Schrijvers over deze ſoort van koortſen raadplegen, dan vinden wij daaromtrent zo vele verſchillende beſchrijvingen en gedachten, dat niet alleen jonge, maar zelfs ervarene Geneesheeren, in het juist bepalen van de meening van dit woord in verwarring geraken. Men heeft allerhande ſoorten van koortſen,

welke alleen dit kenmerk droegen, dat zij bedenkelijke toevallen hadden, den naam van *Typhus* gegeven, en dit woord is nu in Duitschland zoo algemeen, als bij ons de naam van *Catarrhale* koorts. Men had, naar mijne gedachte, beter gedaan, zich bij de oude en gangbare namen te houden, welke den aard en de natuur der ziekte uitdrukten, als met nieuwe benamingen, zonder bestemde beteekenis, te schermen. Dit hebben ook nieuwe en doordenkende Schrijvers zeer wel gevoeld, vooral de Heer HECKER, die daarom ook tot de oude benamingen van zenuw- en rotkoortsen wederkeert, waartoe zij wel veelal, doch niet alle behooren. Wij weten, als wij de waarheid zullen bekennen, zoo weinig van de werkingen van ons ligchaam, en van de veranderingen, welke daarin, in deszelfs ziekelijken staat, voorvallen, dat de rangschikking der ziekten zeer gebrekkig is. Er zijn zoo vele verscheidenheden en zamenstellingen, vooral in *Epidemische* ziekten, dat men met moeite den aard derzelver kan kennen, en niet zelden ziet men uit den loop der toevallen, en uit de werkingen der geneesmiddelen, dat men in de beoordeeling der ziekte zeer gedwaald had. Men heeft

de

de *Typhus* tegen de *Synocha* overgesteld, en dezelve van eene *atonie* der vaste deelen afgeleid. Onder dezelve heeft men vooral drie soorten gebragt, de zoogenaamde *Typhus nervosa acuta*, de *Typhus nervosa lenta*, en de *Typhus cum paralysi.* De eerste heeft men aan vermeerderde prikkelbaarheid en gevoeligheid, de tweede aan vermeerderde prikkelbaarheid, maar verminderde gevoeligheid, de derde aan gebrek van beide toegeschreven, terwijl in alle vermindering van kracht (*energie*) plaats had. Ik heb deze verdeelingen van den Heere REIL (*i*) behouden, maar wil daarom niet geacht worden in alles met dien beroemden man zamen te stemmen. Immers is het er verre van daan, dat het *dynamisch* karakter genoegzaam zoude zijn, om ons deze koortsen te doen begrijpen. Kan er niet deze driederlei staat in het ligchaam plaats hebben, zonder dat er eenig kenmerk van deze koorts is? Gemeenlijk leidt men den staat van ontbinding, welke bij alle drie de soorten van *Typhus*, maar vooral bij de laatste, plaats heeft, van de zwakheid af, maar is er niet somtijds veel grooter zwakheid, zonder eenig teeken van

(*i*) *Fieberlehre*, *Th. I.*

van ontbinding, en integendeel vele teekenen van ontbinding, zonder dat daarmede een' ſtaat van evenredige zwakheid plaats heeft? Het is naar onze gedachte nog geheel geen tijd, om *a priori* de ziekten te *conſtrueren*, en ik ben van oordeel, dat wij ons bij wettige ſluitredenen, alleen uit ervaring, den weg dien onze groote modellen en voorgangers, die waarlijk Artſen waren, betreden hebben, moeten houden.

Dan om tot onze koortſen, die wij dit jaar behandelden, weder te keeren. Gemeenlijk denkt men, dat zij uit eene koude en vochtige lucht ontſtaan, ten minſte heeft men over het algemeen opgemerkt, dat deze ſoort van koortſen vooral in of na ſlappe winters worden waargenomen. De Heer HUFELAND zegt (in zijne *Beſchrijving van de zenuwkoortſen te Jena*), dat de ſchielijke wisſelingen van het meer vochtige dan drooge weder, en de aanhoudende Weste- en Zuidweste winden, zoo wel als de lage ſtand van den Barometer, naar zijne ondervinding, even zoo zeker een *Asthenisch* ziektekarakter te weeg brengen, als de Ooste- en Noordooste winden eene *Stheniſche* ziektegeſteldheid veroorzaken, en dat de zenuwkoortſen vooral

door

door het gemis van eene behoorlijk aanhoudende, zuivere, en drooge winterkoude ontſtaan (*k*)." Ik wil niet ontkennen, dat in vele gevallen dit plaats heeft, en dat ſlap weder met zoele regens, en Weste- of Zuidweste winden, wel tot de algemeenwording van deze koortſen aanleiding kunnen geven. Dit had intusſchen bij ons geene plaats, de winter was nu zeer koud en droog geweest, met aanhoudende Noorde- en Noordooste winden, welke men zoude verwacht hebben, dat zuivere ontſtekingziekten zoude hebben voortgebragt. Alle koortſen, welke ons dit Jaar voorkwamen, hadden een zenuwachtig en *Adynamisch* karakter, en hieruit kan men beſluiten, dat de ziekten niet altoos geregeld worden door den tegenwoordigen toeſtand van den dampkring, maar dat dikwijls lang een vastblijvend karakter de ziekten aanhangt, hetwelk van de zinnelijke veranderingen der lucht onafhankelijk ſchijnt te zijn.

Ik zal hier geen uitvoerige beſchrijving geven van de verſchillende toevallen, welke door de Schrijvers van deze ziekten gegeven wor-

(*k*) *Bladz.* 1 *en* 2.

worden. Deze verſchillen toch zeer veel van elkander, en zijn in elke *Epidemie* zeer verſcheiden, en het zoude mij althans moeijelijk vallen de toevallen bepaald op te geven, welke met *Typhus* verbonden zijn. Immers is het bij mij op verre na niet uitgemaakt, van welke naaste oorzaak deze ziekten afhangen, en welke de veranderingen zijn, welke in het ligchaam hier plaats hebben.

Gemeenlijk zien wij deze verſchillende ziekten bij geringere lieden, en de arme hutten, waarin eene hooge trap van onreinheid huisvest, zijn de broeinesten, waarin deze koortſen geboren worden. Gebrek aan goed voedſel, vochtige en dampige woningen, gebrek aan zuivere lucht, en ophooping van veele menſchen in kleine vertrekken, geven eerst daartoe aanleiding, en hierom komen deze koortſen zoo veel in gevangenisſen, hospitalen en op ſchepen voor. Het gif eens uitgebroeid zijnde, verſpreidt zich wel dra ook bij gezonde menſchen, welke aan deze, het gif verwekkende, oorzaken niet zijn blootgeſteld geweest. Ofſchoon, zoo als ik reeds gezegd heb, veelal deze ziekte bij geringe lieden ontſtaat, is dit echter niet altijd het

ge-

geval. Wij zien niet zelden, dat sommige koortsen, in sommige gestellen, vooral bij vochtige koude, of ook wel bij zoel en warm regenachtig weder, dit karakter aannemen, en of rotachtig, of *nerveus* worden, en dan ook zelfs besmetting aanbrengen. Zeer gewoon is dit bij *Catarrhale* koortsen, welke verzuimd, of niet wel behandeld zijnde, ligt *nerveus*, en eveneens besmettelijk worden, als die gene, welke door werkelijke smetstoffe zijn aangebragt.

Het is zeer opmerkelijk, dat de *Typhus*, onder welken vorm zij dan ook verschijne, gewoonlijk alle, of de meeste toevallen met de smetstoffe overbrenge, zoo dat de gansche ziekte meer of min hetzelfde beloop houde. En dit toont dan ook duidelijk, dat er meer tot *Typhus*, dan een *dynamisch* karakter van zwakheid behoore.

Alle soorten van koortsen paren zich met deze ziekte, somtijds is dezelve met toevallen van ontsteking verzeld. Zeer dikwijls met slijm en bedorvene stoffen in de eerste wegen, maar vooral met *catarrhale* stoffen, en niet zelden met plaatselijke toevallen der borst- en onderbuiksingewanden, en eindelijk ook met alle *acute* uitslagen, als pokken,

 ma-

mazelen, roodvonk, enz. Alle deze verſchillende *complicatien* maken, dat deze koorts eene zeer verſchillende houding heeft. Intusſchen verſtaat men gewoonlijk door *Typhus*, of koorts met toevallen van ontbinding, of met onregelmatige werking der zenuwen, welke echter dikwijls, doch niet altijd te zamen gepaard gaan.

Bij de meeste van onze zieken, vooral bij den 4den, 5den, en 6den, waren de voorbereidende oorzaken, armoede en gebrek aan goed voedſel, en eene doorgaande zwakheid van het geſtel; bij den 4den kwam nog bij een ongebonden leven, misbruik van ſterken drank, en luiheid, met zeer verregaande onreinheid. Alle teekenen van algemeene zwakheid, traagheid van vaten, en ongevoeligheid der zenuwen, met verſchijnſels van rottige ontbinding der vochten, waren hier tegenwoordig. De opwekkende oorzaak was hier de beſmetting. De hoofdpijn, duizeligheid, krampachtige trekkingen in het aangezigt, de zachte ijling, en de onregelmatige koortsverheffingen, waren zoo vele teekenen van aandoening van het zenuwgeſtel. De bittere ſmaak, ſpanning van den buik, beſlagen tong, dunne, ſtinkende afgangen, en de *petechiae* toonden, dat

hier

hier eene neiging tot rotting plaats had. Met deze *atonie* en ongevoeligheid van het zenuwgeſtel, was zulk eene traagheid van *circulatie* gepaard, dat men dezelve door geene middelen konde opwekken, de pols verminderde ſteeds in ſnelheid bij het klimmen der ziekte, en de koude der ledematen vermeerderde, niettegenſtaande de zenuwtoevallen verdwenen, en de tegenwoordigheid van geest wederkeerde, zonder dat er ſtuiptrekking of ijlhoofdigheid meer plaats had. Hier was dus eene *Typhus* aanwezig met traagheid van het zenuw- en vaatgeſtel, en deze ſcheen dus te behooren tot die, welke door REIL *Typhus cum paralyſi* genoemd worden (*l*).

In het 5de en 6de geval had er eene geheel andere *modificatie* van deze koorts plaats. In het 1ſte was de oorzaak der ziekte, het blootſtellen aan de ſtrenge koude; in het andere, hetwelk in hetzelfde huis voorviel, was ongetwijfeld de ziekte door beſmetting ontſtaan. In beide waren er geenerhande teekenen van rotachtige ontbinding der vochten, maar er waren hier aandoeningen

(*l*) *a. e.*

gen van het zenuwgeſtel, zoodat ik deze koortſen tot de zenuwkoortſen moest brengen.

In het 5de geval was de zieke, die zwak en teeder was, en daarenboven een armoedig leven leidde, gedurende de ſtrenge koude ſteeds aan de lucht blootgeſteld geweest. In het eerst had de ziekte alle teekenen van eene *Catarrhale* koorts, 's avonds met verheffingen, en 's morgens met zweet verminderende. Eerst op den 6den dag kwamen er toevallen van *Typhus*, zware hoofdpijn, duizeligheid, en, na de ontlastingen, waterige oogen, een ſterk verval van krachten, een bevende pols, en eene gedurige veranderlijkheid van toevallen, welke met elkander niet waren overeen te brengen, geen dorst, met eene drooge tong, benaauwde ademhaling, vliegende hette, ſlaapzucht en beving, opſpringing der trekkers, braking, doorloop, met eene *intermitterende*, en in ſnelheid zeer verminderde, en veranderlijke pols. Hier volgde geenerhande ſcheiding, hij herſtelde langzaam, en men kon reeds de ziekte als geëindigd op den 17den dag beſchouwen.

In het 6de geval had de zoon van den vader de beſmetting gekregen. De zelfde kenmerken van *Typhus nervoſa* had-

hadden hier ook plaats, hij had dezelfde duizelige hoofdpijn, pijnlijkheid door alle ledematen, braking en *diarrhoea*, welke door het braakmiddel verergerden. De maag was hier zoo aandoenlijk, dat zij niet de minste opwekkende middelen verdroeg. Hij was doof, en gedurende de koortsverheffing ijlhoofdig, maar de pols was zeer snel. Op den 11den dag kwam er een verligtende pisvloed, en den 13den vermeerderde de doorloop met vermindering van den pols en andere toevallen.

De daarop volgende gevallen bewijzen duidelijk, dat de besmetting genoegzaam is, om deze ziekte, zonder eenige buitengewone voorbeschikkende oorzaken, ook in de gezondste ligchamen, daar te stellen. In het begin schenen de toevallen eene eenvoudige *Catarrhale* koorts aan te duiden. In het vervolg werd de pols meer snel en klein, met zwaardere hoofdpijn, terwijl ook de minste ontlastingen, welke of door braking, of door stoelgang voortgebragt werden, deze toevallen vermeerderden; het *delirium* was bij sommigen zacht, bij anderen wild en sterk, terwijl de pols klein en snel werd; bij anderen was slaapzucht, intrek-

trekking van het wezen, beving, peeshuppeling, onwillekeurige afgang; het water bij fommigen dik en troebel, bij anderen dun en bleek; in het vervolg kwamen er *petechiæ*, en brandige vlekken, gewoonlijk bleven de koortsverheffingen 's avonds geregeld, met vermeerdering van alle toevallen. De ziekte was het ergfte op den 11den of 13den dag, zij werden van dien tijd af aan langzaam beter, de buiksontlastingen fchenen wel te verzwakken, maar namen echter den *nerveufen* ftaat, en de ijlhoofdigheid weg; bij fommigen waren er ontlastingen van veel drabbig water, bij weinigen was er een verligtend zweet bij het afnemen der ziekte.

Bij allen echter was eene merkelijke aandoening der borst; bij fommigen was dezelve ligter, ja bij anderen fcheen de hoest, en de moeijelijke ademhaling, bij het klimmen der ziekte, geheel te verdwijnen, en dit was voor mij geen goed teeken, zoodat ik dikwijls, wanneer de hoest, en de klagten over de borst terugkeerden, mij zelven met de herftelling der zieken konde geluk wenfchen. In onze meeste gevallen echter gaf dit toeval eene waarlijk zeer flechte gedaante aan de ziekte, zoodat zij daardoor in een ware *Peri-*

ri-

ripneumonia typhodes of *maligna* overging. In het 9de geval was deze *Peripneumonia* met een' verschrikkelijken angst en benaauwdheid gepaard, en verzeld van sterke neusbloeding, en ophoesting van zwart bloed. Er had hier eene duidelijke *passive congestie* plaats, de verzwakte longen waren hier geweldig krampachtig zaamgetrokken, en dit verhinderde den vrijen doorloop des bloeds. Alles kenmerkte hier eene ware *asthenische Peripneumonie*, welke echter, in toevallen, zeer veel met ware *Peripneumonie* overeenkwam. De overige toevallen van verval van krachten, en de *petechiæ*, alsmede de door besmetting medegedeelde ziekte, lieten omtrent de natuur derzelve niet den minsten twijfel over. Toen wij in het eerst met den aard der ziekte nog niet bekend waren, beproefde ik bij éénen eene kleine aderlating, welke in het eerst eenigzins scheen te verligten, maar waarop zulk eene zwakheid volgde, dat ik geloof, dat dezelve eer nadeel, dan voordeel gedaan heeft.

Wat nu de behandeling der *Typhi* betreft, kan ik mij niet voegen bij het algemeen ge-

voe-

voelen der nieuwere Geneeskundigen, daar mij de ondervinding overvloedig geleerd heeft, dat derzelver behandeling over het algemeen schadelijk is. Zij houden immers staande, dat deze ziekte altijd *asthenisch* is, en men daarom hier opwekkende middelen moet geven. Wij kunnen dit echter niet altijd toestemmen. Het is wel waar, dat gevoelige en zwakke menschen, meer dan anderen, hiertoe overhellen, daar hare zwakheid veroorzaakt, dat zij minder tegenstand kunnen bieden aan de inwerking der oorzaken, welke dezelve voortbrengen; maar het is tevens zeker, dat ook sterke menschen, zoo als in onze gevallen plaats had, door deze ziekte even sterk aangedaan worden. Voorts is het niet minder zeker (zoo als wij nader zullen zien), dat met deze ziekte somtijds *inflammatoire* toevallen gepaard gaan, welke voor eene *antiphlogistische* behandeling wijken. Verders kan men niet ontkennen, dat somtijds op zich zelf verzwakkende dingen den *typhus* critisch scheiden. Ik zelf heb meermalen gezien, dat *diarhoeën*, welke de zieken verzwakten, echter de ziekte zelf critisch scheidddeden, en de toevallen daarna oogenschijnlijk verminderden.

FER-

Ferriar (*m*) zag in eene *Typhus* de ziekte door eene ruime neusbloeding ſcheiden, en hiervan vindt men bij anderen verſchillende waarnemingen (*n*). Ik heb zelf in eene *Typhus*, die zeer kwaadaardig was, en waarin eene ſterke neusbloeding kwam, dezelve, in den beginne van mijne praktijk, met veel nadeel voor den zieke, met ſterke uitwendige middelen weggenomen.

Het is dus niet altijd nuttig, om in het begin der ziekte aanſtonds prikkelende en opwekkende middelen voor te ſchrijven. Ik weet zeer wel, dat ſommige zeggen, dat in de *Typhus* de *irritabiliteit* vermeerderd is, terwijl de *energie* of het werkingsvermogen verzwakt is; maar dit werkingsvermogen hangt meest af van den *tonus*, en van de *mechaniſche* hoedanigheden der ſpiervezels, welke in het begin der ziekte ten minſte niet zijn aangedaan. Als ik mijn gevoelen hieromtrent zal zeggen, komt het mij voor, dat hier, of in het ligchaam geboren, of door be-

(*m*) *Medic. histor. and reflections*, Vol. II. p. 36.

(*n*) Raymond, *ſur les malad. dang. a guerir*, en anderen.

besmetting medegedeeld wordt een *materieel* beginsel, of zoogenaamde smetstoffe, welke door deszelfs fijnheid niet onder onze zinnen valt. Deze smetstoffe wordt, wanneer daartoe overhelling is, geboren van *sordes* in de eerste wegen, van bedorven en onzuivere lucht enz., en veroorzaakt ligt die toevallen, welke men van alle tijden af rotachtige toevallen genoemd heeft. Voorts wordt dezelve te weeg gebragt door eenen *synochus*, wanneer door de veranderde hoedanigheid der vaste deelen, en eene voortgebragte scherpte der vochten, dezelfde toevallen geboren worden. Eene *catarrhale* of *rheumatische* stoffe is dikwijls oorzaak dezer ziekte; in dit geval schijnen echter de vochten minder verandering te ondergaan, maar de ziekte schijnt zich alsdan meer te werpen op de hersfenen en zenuwen, in welke eene bijzondere en tegennatuurlijke werking geboren wordt, terwijl het vaatgestel minder schijnt aangedaan te worden. Meestentijds echter zijn zoo wel de vaten als zenuwen aangedaan, wanneer de zenuwtoevallen met teekenen van rotting gepaard zijn. Eindelijk worden ook door deze smetstoffe bijzondere deelen aangedaan, vooral het hart en de longen, welke door

de

de prikkelende werking van deze ſmetſtoffe *ſpasmodisch* worden zaamgetrokken, en *peripneumoniſche* toevallen veroorzaken; voorts wordt ook wel de maag aangedaan, zoo dat alles door braking wordt uitgeworpen, zoo als in ons 4de geval.

Hieruit blijkt nu genoegzaam, dat de behandeling dezer ziekte ook verſchillende moet zijn, en dat men niet overal aanſtonds verſterkende middelen moet geven. Wij hebben alle onze zieken zonder onderſcheid op eene zachte en gemakkelijke wijze herſteld, en naar onze gedachten niet *empirisch*, maar op eene *rationale* wijze behandeld.

In de eerſte ſoort van *Typhus*, waarin alle teekenen van zwakheid en ongevoeligheid, met eene kleine, trage, zwakke pols, *petechiæ*, *diarrhœa*, teekenen van rotachtige ontbinding, met eenige *catarrhale*, en ligte krampachtige toevallen aanwezig waren, heb ik, niet tegenſtaande dit alles, om dat er teekenen van ſtoffen in de eerſte wegen waren, en er gedurende de geheele ziekte voor de zuivering der eerſte wegen geheel niet gezorgd was, zachte ontlastmiddelen toegediend, waardoor ook de *gastriſche* toevallen verdwenen.

De nieuwe Geneesheeren veroordeelen te onregt het gebruik van deze middelen, in al-

le gevallen van *Typhus*, vreezende, dat daar door eene te groote zwakheid zal veroorzaakt worden. Intusſchen heeft mij de herhaalde ondervinding geleerd, dat zeer dikwijls, vooral bij morſige en arme menſchen, door verwaarloozing van tijdige buiksontlastingen, de *Typhi* zeer kwaadaardig en rottig worden. Wanneer de *ſordes* niet in het begin der ziekte ontlast worden, prikkelen zij de ingewanden, vermeerderen de koorts, verzwakken, worden in het bloed opgenomen, en bevorderen de neiging tot ontbinding, terwijl zij in het verdere beloop een' zeer ſchadelijken, en bijna niet te ſtuiten doorloop veroorzaken. Het is daarom veiliger, zelfs in het verder beloop der ziekte, wanneer er duidelijke teekenen van *ſordes* plaats hebben, dezelve door zachte ontlastmiddelen weg te nemen, daar men doch meestal een' te ſterken daardoor veroorzaakten doorloop kan bedwingen. Van dit gevoelen zijn ook hedendaags alle onbevooroordeelde en gematigde Geneesheeren, die niet als de Heer MARCUS, en zijne navolgers, de zieken dagen en weken zonder ontlasting laten, maar ook in deze ziekte wanneer ze aangewezen zijn, braak- en laxeermiddelen durven geven. Deze leer heeft niet alleen de groo-

groote BOERHAVE, wien men thans met den eernaam van een' *crasſen humoraal-patholoog* begroet, maar lang voor Hem SYDENHAM, en na Hem GRANT, in zijne behandeling der rotkoorts, en van zijne *febres malignæ*, voorgeſchreven, en nieuwere, meer bezadigde geleerden, als HECKER, REIL en anderen, zijn Hem daarin gevolgd. KAYZER (*o*) gaf in het jaar 1790—1. in de *epidemie* van eene *Febris typhoſa putrida* altijd eerst zachte *laxantia*, voor dat hij opwekkende middelen toediende, met die gelukkige uitwerking, dat hij van 78 zieken er maar 3 verloor. De Heer HUFELAND heeft boven allen zoo uitnemend en bondig het nuttig gebruik der ontlastende middelen in deze ziekte betoogd, en de nuttigheid en het misbruik daarvan zoo duidelijk bewezen, dat het niet noodig is, daar iets meer bij te voegen (*p*). Ik zal hier alleen met een woord zeggen, dat men wel moet

(*o*) *Obſ. medicæ adjunctis historiis morborum. Lemgo* 1803. zie HARTENKEIL, *Med. chir. zeitung* 1805. Th. IV. ſ. 125.

(*p*) Over de zenuwkoortſen, vertaald door DR. NUMAN, 1809. bl. 63—122.

moet zorgen, dat men hier geene te hevige, en te zeer verzwakkende ontlastmiddelen toediene, en dat het somtijds noodig is, daarmede krampstillende middelen te paren, of, volgens den raad van SYDENHAM, na de uitwerking een *opiaat* te geven, om de door dit middel veroorzaakte beweging te bedaren. Het is er echter verre van daan, dat men in deze koortsen altijd een braak- of purgeermiddel in het begin zoude moeten geven, wanneer er geene teekenen van *sordes* aanwezig zijn; deze schadelijke gewoonte heeft maar al te dikwijls den dood der lijders veroorzaakt, vooral omdat veeltijds door de zieken zelf hevig werkende middelen worden ingenomen.

Wanneer echter de ziekte uit besmetting voortkomt, is men dikwijls gelukkig genoeg, om door een braakmiddel dezelve voor te komen, vooral wanneer men daarop, naar de manier van GRANT, tracht het ligchaam tot zweten te brengen, waardoor hij, bij velen de ziekte in haar geboorte stuitte. Even zoo verhaalt de Heer WEBER (*q*) dat in eene sterke *epidemie* van kwaadaardige persloop

(*q*) *Nordisch Archiv von* Dr. PFAFF *und* SCHEEL I. Theil. 1. stuck. s. 165.

loop twee ſtudenten, na de eerſte teekenen dezer ziekte, een braakmiddel van *Ipecacoanna*, en na hetzelve een warm bad namen, waardoor zij in een ſterk zweet geraakten, het welk zij door het drinken van vlierthee lang onderhielden, voorts van pijn bevrijd, en den volgenden dag volkomen herſteld waren. In het eerſte geval van *Typhus*, werden door de zachte laxeermiddelen wel de *gastriſche* toevallen weggenomen, maar toen ontwikkelden zich tevens, zoo als ik wel verwacht had, alle de teekenen van *Typhus*, door een algemeen verval van krachten, verminderde algemeene *irritabiliteit*, droogte van mond, zonder hette of verſnelling des bloedomloops, eene moeijelijke ſlikking, koude der ledematen, een trage zwakke pols, kramptrekkingen in het aangezigt, en *petechiæ*. Wij zagen in deze ziekte hoeveel overeenkomst rotkoorts met *ſcorbutus* heeft, gelijk ik het zeer dikwijls heb opgemerkt, en dit door DINCKGREVE (*r*), en onlangs wederom door HECKER (*s*) te regt is aangemerkt. De Campher

(*r*) *Diſſ. de ſimil. inter ſcorb. et febr. putr. Gron.*

(*s*) *Uber die Faulſieber.*

pher ſcheen hier aan alle aanwijzingen te voldoen, daar dezelve krampſtillend, opwekkende, en tevens rottingwerende is. Ik heb mij in deze ſoort van *Typhus*, zoo wel als in de *catarrhale* en *nerveuſe*, dikwijls zeer wel bij het gebruik der Campher bevonden. Dan ik heb niet zelden gezien, dat, wanneer ik dezelve, of alleen, of in al te ſterke giften toediende, hierdoor ligt *congestie* naar het hoofd en ijlhoofdigheid ontſtonden, het welk het best werd voorgekomen door dezelve met ſalpeter en azijn gemengd te geven, waardoor de verhittende en al te ſterk prikkelende kracht zeer wordt verminderd, en de ontſpannende en uitwaſemende hoedanigheid, welke hier altijd nut doet, wordt vermeerderd. Daar hier tevens neiging tot rotting plaats had, liet ik hem rooden wijn met Fachinger-water drinken. Door deze behandeling was onze zieke den volgenden dag wel iets beter, zoo dat de droogte der tong, en de krampachtige toevallen minder waren; intusſchen daar de zieke oud en zwak was, door allerhande ongemakken, koude en armoede, veel geleden hadt, en de pols zeer zwak en traag was, terwijl zich hier en daar de *petechiæ* nu meer duidelijk vertoonden, oordeelde ik hier den

Koorts-

Koortsbast met de *Radix Arnicæ* te moeten verbinden, en met *Liq. anod. min.* vereenigd te moeten toedienen. Offchoon ik zeer zelden in het begin der *Typhi* het geraden oordeele, den Koortsbast te geven, en dit zoo wel door SARCONE als door HUFELAND wordt afgekeurd, omdat hier meestal geene ware zwakheid plaats heeft, waren hier echter zoo vele verzwakkende oorzaken voorafgegaan, dat ik meende hier van dezen regel te moeten afwijken. Daar intusfchen hier ook meer opwekkende middelen vereischt werden, om de verfterkende kracht der Koortsbast te onderfteunen, (*fixeren* zouden de Duitfchers zeggen) voegde ik de *Arnica*-wortel daarbij, die zeker in deze ziekte boven alle andere middelen verdient geprezen te worden, en met regt van STOLL *pauperum Kinkina* genoemd wordt. De *Arnica* heeft zeker een doordringend en echter zacht werkend, opwekkend, en tevens de onregelmatige werking der zenuwen en vaten bedarend beginfel, en een uitftekend rottingwerend vermogen, het welk zelden nadeel doet, of de heilzame werkingen der natuur verhindert. Een middel daarom, het welk ik vooral in 1795—6. in de toen hier in het Franfche Hospitaal regerende, en zeer kwaadaardi-

ge *Typhi* heb in gebruik gebragt, en thans bijna, en met alle regt, het gebruik der *Kina* in deze koortſen heeft verdrongen; vooral is dezelve allergeſchiktst, om met den Koortsbast zich te paren, en te beletten, dat dezelve niet bezware, maar behoorlijk indringe. Daar intusſchen de tong wederom droog, en de pols ſteeds trager en zwakker werd, liet ik voor een' tijd den Koortsbast weg, en gaf met de *Arnica* een meer prikkelend *aromatisch* middel, den *Kalmus*-wortel, een inlandsch zeer gewoon middel, het welk in deze ziekte als een uitſtekend opwekkend, verſterkend, en rottingwerend middel verdient te worden aangeprezen, en het welk wij, ſedert vele jaren, in deze koortſen, vooral wanneer er eene traagheid van het hart en vaten (zoo als in dit geval) plaats heeft, met het beste gevolg bezigen, en hiermede paarden wij den volgenden dag poeijers van Campher.

Na eene koortsverheffing des avonds volgde er eene aanmerkelijke *criſis* door ſterke ontlastingen, waardoor het wezen en de tong merkelijk gunſtiger werden; dan daar de zwakheid zoo groot was, oordeelde ik dezelve door een weinig *Catechu* met *Laud. liq.* te moeten matigen, hetwelk ook van het beste

ge-

gevolg was. Offchoon de Heer HUFELAND en anderen, in deze koortfen *Aluin* en andere *ftyptica* bezigen, heb ik echter mij zelden daarvan bediend, en meestal de beste uitwerking van de *Arnica* met een weinig *Laudanum* gehad. In dit geval beproefde ik de *fuccus Catechu*, welke ik als een zeer zacht, en inwikkelend *adftringerend* middel, met nut in *chronifche diarrhœen* bezige, en ik moet zeggen, dat het hier met de Campher gepaard, eene zeer goede werking deed. Na dat de ontlasting hier door een weinig gematigd was, kreeg de zieke trek tot voedfel, en daar hier geene hette en drift van bloed plaats had, wilde ik eens beproeven, welk eene uitwerking het vleeschnat zoude doen; offchoon hij trek had tot voedfel, walgde hem dit zoo zeer, dat ik hem daarvoor in plaats ligte groenten liet geven, die hem zeer wel fmaakten, en ook wel verteerd werden. In alle koortfen, en vooral in die, welke maar eenige teekenen van rottige ontbinding hebben, heb ik altijd zulk een' walg van alle vleesch, en vleeschnat gezien, dat ik mij nooit heb kunnen begrijpen, dat men in vele Ziekenhuizen in Duitschland, alle uren fterke runderfoepen met eijeren enz. kan geven. Ik heb

het menigmaal in het *Nosocomium* beproefd, maar altijd gezien, dat ze, of niet konden worden gebruikt door den sterken afkeer der zieken, of dat ze met tegenzin echter genomen, vermeerdering van koorts, en *gastrische* toevallen te weeg bragten. Immers is in deze ziekte de maag niet in staat dit voedsel te verteren, en hierom moet hetzelve noodzakelijk de neiging tot ontbinding, welke er reeds plaats heeft, vermeerderen. Om deze reden wordt dit ook thans door HECKER, HUFELAND, SPANGENBERG (*t*) en anderen in deze ziekte afgekeurd. De Koortsbast, welke in het eerst niet verdragen werd, deed op het einde dezer koorts eene zeer goede uitwerking; gewoonlijk begint men veel te vroeg met dit middel, hetwelk in het begin der ziekte te veel prikkelt, niet verteerd werd, en de natuur in hare werkingen verhindert. In ons geval was er zeker van het begin der ziekte af ware zwakheid, er was geene aanmerkelijke hette, of versnelde omloop des bloeds, en echter werd de Koortsbast niet verdragen, voor na de scheiding der ziekte, wan-

(*t*) In HORN's *Archiv. f. pract. Medizin.* VII. Th. 1. heft. s. 47.

wanneer de droogte der tong, en zwakheid daardoor werden weggenomen. Ik heb dit steeds in de behandeling dezer koorts opgemerkt, dat men dikwijls te vroeg tot het toedienen van den Koortsbast in *Typhi* overgaat, en ik heb meermalen gezien, dat ook deze vorm van *Typhus*, met traagheid van pols, koude *extremiteiten*, *petechien* enz., dezelve in het begin niet verdroeg, en dat na de scheiding der ziekte, dezelve zeer veel dienst deed, zoo als dit ook reeds voor lang door SARCONE is aangeraden (*u*).

In het 5de en 6de geval waren de toevallen, zoo als wij reeds met een woord hebben opgemerkt, duidelijk meer *nerveus*, zij waren echter met slijmachtige en *catarrhale* toevallen gepaard. Offchoon bij beide dezelve oorzaken plaats hadden, en waarschijnlijk dezelfde smetstoffe de ziekte had voortgebragt, was er echter in beide dit aanmerkelijk verschil, dat bij den vader, van het eerste begin af, de pols zeer traag, daar dezelve bij den zoon zeer snel was; dat hierom bij den eenen de prikkelbaarheid van het hart en de vaten verminderd, bij

(*u*) *Krankh. von Neapel.* Th. I.

bij den anderen vermeerderd was; een duidelijk blijk, dat het onderſcheid dezer ziekten in dit opzigt niet wezenlijk, maar toevallig is, zoo als dit ook door REIL in dezelfde *Epidemie* werd opgemerkt (*v*). Bij den eerſten waren *gastriſche* toevallen en teekenen van ſlijm in de eerſte wegen, welke de natuur door braking, en het verwekken van doorloop trachtte te ontlasten. Offchoon hierdoor vele *ſordes* ontlast werden, bleven de zenuwachtige toevallen voortduren, welke hiervan ſchenen onafhankelijk te zijn. Daar hier opwekkende middelen ſchenen aangewezen te zijn, begon ik met de zachtſte prikkelende middelen, welke in plaats van de toevallen te verminderen, dezelve en het *erethismus* vermeerderden, en hieruit blijkt dan wederom, dat de natuur der ziekte niet enkel in zwakheid of *asthenie* beſtaat. De *Rad. Valer. ſylv.* de *Rad. Senekæ*, de *Flores Arnicæ*, welke alle, zoo wel als opwekkende middelen in de *Typhus nervoſa ſtupida*, als als *reſolventia incidentia* in de *febris pituitoſa* gebezigd worden, deden hier geen' dienst, waarom ik nog meer vlugge opwek-

(*v*) *Mem. clin. fasc.* I.

wekkende middelen gaf, als het *Liq. anod. min.*, de *Sp. cc. ſuccin*, *Campher*, enz. waarbij ik om de *diarrhœa* te matigen, de in dit toeval anders zoo nuttige *Radix Arnicæ* voegde. Het bleek echter, dat de gevoeligheid der maag en ingewanden daar door zoo zeer vermeerderd werd, dat hij niets konde binnen houden, terwijl echter na deze ſterke ontlastingen de zenuwtoevallen, beving enz. zeer verminderden, en de toeſtand der zieke eer verbeterd ſcheen te zijn. Ik heb dikwijls in onze koortſen, zoo wel in den vorm van *acute Typhi nervoſæ*, met verminderde, als met vermeerderde *irritabiliteit* en *ſenſibiliteit*, gezien, dat zij geenerhande opwekkende, of de minſte heete middelen verdroegen, en dit zelve is ook door anderen opgemerkt. De Heer SPANGENBERG (*w*) zag ook in de door hem waargenomene *epidemiſche Typhus*, dat zijne zieken volſtrekt geene warme of opwekkende middelen verdroegen. Ik geloof, dat men zeer veel nadeel hiermede te weeg brengt, en ik heb meermalen gezien, dat jonge Geneesheeren, door het misbruik van heete en prikkelende mid-

(*w*) HORN. *Archiv.* a. o. ſ. 46, 47.

middelen den dood der lijders veroorzaakten. Altijd rade ik in het begin, en zelfs bij den voortgang der zenuwkoortsen, daarmede uiterst voorzigtig te zijn, dewijl ik verzekerd ben, dat er meer menschen door het onoordeelkundig gebruik van opwekkende middelen worden bedorven, als er door het geschikte gebruik daarvan genezen worden.

Mijne poging om door opwekkende middelen en door de *Arnica*, beide koorts en *diarrhœa* te stuiten, mislukte geheel. Echter had hier wederom hetzelve plaats, als in het vorige geval, dat de *diarrhœa* eene goede uitwerking op de ziekte deed. Over het geheel reken ik het gunstig, wanneer de zieke loslijvig is, en ik heb meermalen gezien, dat wanneer er hardlijvigheid plaats had, de ziekte veel erger liep, langer duurde, en bij het einde der ziekte veelal dan van zelve de ziekte door het ontlasten van eene ongelooflijke hoeveelheid *sordes* gescheiden werd. De Heer FRANCK, is hierin op verschillende plaatsen van zijne uitmuntende *Acta instit. clinic. Viln.* met mij eenstemmig (*x*) „ *Diarrhœam* (zegt hij) *per*

to-

(*x*) T. I. p. 46, 47.

„ *totum fere hunc morbum durantem ne-*
„ *quaquam ſedavi, quum ex ea morbus non*
„ *increverit. Hoc ſæpe ſæpius in Typho ob-*
„ *ſervare licet, quare non ſatis Medicos,*
„ *qui ex qualibet evacuatione morboſa,*
„ *futuram virium jacturam timent, mone-*
„ *re posſum, ne ob hanc hypotheſin diar-*
„ *rhœas in Typho ſedent. Ab alvina excre-*
„ *tione præpostere hoc in morbo, inprimis*
„ *per opium, cohibita, gravisſima mala orta*
„ *vidi. Quam ob rem, niſi præſentia ſym-*
„ *ptomata, accedente diarrhœa, quam max-*
„ *ime augeantur, et meteorismus, aut alia*
„ *nova ſuperaccedant, nunquam diarrhœam,*
„ *inprimis fæcalem ſisto.* (y)

Toen ik in ons geval ontwaar werd, dat de opwekkende middelen nadeel deden, meende ik daarmede te moeten ophouden, en liever zoodanige dingen te moeten geven, welke de groote gevoeligheid der zenuwen bedaarden. Ik gaf daarom eene eenvoudige *Emulſie* met het *Diascord.*, om den afgang, welke te veel verzwakte, een weinig te bedwingen; om dit in het voorbijgaan te zeggen, heb ik in *diar-rhœen*

(y) Vergeleken met *Ann. I. p.* 5. en *Ann.* II. p. 32—3.

rhœen met groote gevoeligheid der ingewanden verzeld, mij van dit middel met veel vrucht bediend.

Omtrent het gebruik van *Emulſies* in zenuwkoortſen, moet ik hier aanmerken, dat ik niet alleen in dit geval, maar reeds lang te voren, mij hier van met het grootſte nut bediend heb, wanneer er een' ſtaat van *erethismus* en groote gevoeligheid plaats had; dat ik dikwijls hierdoor alleen zeer bedenkelijke zenuwkoortſen heb herſteld, en dat ik dezelve veelal in het begin der ziekte aanwendde, om de groote aandoenlijkheid eerst te bedaren.

In ons geval volgde aanſtonds eene geheele verandering der ziekte; het middel ſcheen de ſterk geprikkelde vezelen te verzachten, en in te wikkelen, terwijl aanſtonds daarop ontſpanning, en eene afzondering van een *rheumatisch* zetſel in het water plaats had.

Toen de toevallen van vermeerderde gevoeligheid bedaard waren, werden de verſterkende middelen zeer wel verdragen. Over het algemeen heb ik echter, en hier en in andere gevallen, waargenomen, dat zuivere bittere middelen, en *tonica amara* beter verdragen worden, als heete en ſterk prikkelende midde-

deelen. *Extr. Gentianæ* met witte ſpaanſche wijn, en een weinig *Liquor Anodin.* deden hier zeer veel nut. Wanneer de natuur eene ſcheiding der ziekte heeft te weeg gebragt, wanneer de groote prikkelbaarheid verdwenen is, en de krachten door de ziekte zijn uitgeput, dan komen meer vaste verſterkende middelen te ſtade, en de Koortsbast ſchijnt ons dan boven alle andere middelen verkiesſelijk, daar hij eene zamentrekkende met eene bittere *toniſche* kracht vereenigt. Om echter de verteerbaarheid daarvan gemakkelijker te maken, is het dikwijls nuttig, den Koortsbast met *aromatiſche* middelen of wijn te vereenigen. Over het algemeen ben ik huiverig in het toedienen van het *Opium* in de *Typhus nervoſa*, zoo wel als *putrida.* Men heeft naar mijne gedachten daarvan zeer veel misbruik in dezen tijd gemaakt. In die gevallen waarin verminderde gevoeligheid en ſtompheid plaats had, heb ik daarvan geene opwekking van krachten kunnen gewaarworden. Maar in die gevallen, waarin *erethismus* plaats had, heb ik daardoor de hette en ijlhoofdigheid zien vermeerderen, en dezelve in ſlaapzucht, met teekenen van *congestie* naar het hoofd, zien overgaan. Kleine giften van het *Opium* heb ik met *emulſiën* en *mucilaginoſa*

I ſom-

ſomtijds met nut gebruikt, om de al te ſterke ontlastingen te matigen, of ſtuipachtige toevallen te bedaren. Over het algemeen heb ik opgemerkt, dat vele Geneesheeren over dit middel eenſtemmig met mij denken. De Heer HUFELAND houdt het voor een van de ſterkſte en doordringendſte prikkels, maar gebruikt het echter met veel voorzigtigheid, en met andere middelen gepaard (*y*). De Heer GILBERT (*z*) zegt van het gebruik van het *Opium* in zenuwkoortſen. „ Er zijn eenige vlugge „ prikkelende middelen, welke uit haren aard „ verſtorend (*erſtörend*) op het werktuigelijke van ons geſtel werken. Zulk een is „ het *Opium*, en offchoon het door de leer „ van BROWN tot een werkzaam prikkelend „ middel verheven is, is echter de aanwending van dit middel in deze ziekte ge- „ vaarlijk." HECKER (*a*) zegt, dat men het *Opi-*

(*y*) Aard, beloop, toevall. en geneesw. der Zenuwkoortſen in Pruisſen. bl. 24 en volg.

(*z*) *Uber die krankh. welche by dem Franzos. armé hersſchten. ſ.* 124.

(*a*) *Uber die Nervenfieber, welche in Berlin in Jahre* 1807 *hersſchten. ſ.* 61—62.

Opium zoo wel als alle *narcotica* met voorzigtigheid moet aanwenden in zenuwkoortſen. De ondervinding had hem geleerd, dat het in de veranderlijke (*verſatile*) acute zenuwkoorts over het algemeen een hoofdmiddel is, om de al te ſterke uitwerkingen van de overſpannene *irritabiliteit* en *ſenſibiliteit* meer *harmonisch* te ſtemmen, wanneer het in kleine giften, en in korte tusſchenpozingen, gepaard met andere opwekkende middelen, gegeven wordt. Maar dat het zoo weinig bij de *torpide* zenuwkoorts te ſtade komt, dat het veel meer een bewustloozen, ſlaapzuchtigen, *apoplectiſchen* toeſtand oogenſchijnlijk verergerd, en zeer dikwijls eene doodelijke uitkomst te weeg brengt.

De Heer J. FRANK van de behandeling der *Typhi* ſprekende (*b*) zegt ook, „ *ab uſu* „ *enim interno Opii, quo usque fieri licet, in* „ *Typho peticulari abſtineo, nam ſatis mul-* „ *tiplici experientia edoctus ſum, paucas* „ *dari rerum poſitiones in hoc morbo, ubi* „ *Opio locus esſe potest.*"

Onder alle middelen, welke ik in deze ziekte gebezigd heb, heb ik er geen gevonden, het-

(*b*) *Inst. clin. Viln.* T. I. p. 47.

hetwelk mij over het algemeen zoo zeer voldaan heeft, als de Campher. Dit middel heb ik steeds als een hoofdmiddel in onze *Typhi* beschouwd, daar dezelve meestal van een' *catarrhalen* aard zijn, en duidelijke *rheumatische* toevallen met zich voeren. De meeste zenuwkoortsen, wanneer zij niet van directe besmetting afhangen, hebben wij te danken aan verwaarloosde of kwalijk behandelde verkoudheden. Het is bij mij niet onwaarschijnlijk dat, even gelijk somtijds eene *rheumatische* stoffe op een of ander deel vallende, eene verlamming, of op de hersenen, beroerte veroorzaakt, ook op de zenuwen vallende, de toevallen van zenuwkoorts te weegbrengt, ten minste schijnt het *critische* zure zweet, en het wit *rheumatisch* zetsel, het welk wij in het einde dezer ziekte in de *urine* waarnemen, dit te bevestigen. Hoe dit ook moge zijn, heeft mij ten minste eene langdurige ondervinding geleerd, dat de Campher een der vermogendste en geschiktste middelen in onze *Typhi* oplevert, wanneer men dit maar op de regte wijze, en onder de aangewezene omstandigheden gebruikt. Wanneer men de Campher aanstonds in het begin der ziekte, wanneer er of *gastrische*, of ont-

ste-

ſtekingachtige toevallen plaats hebben, geeft, zal dezelve nadeel doen, en de koorts vermeerderen, maar men behoort dit middel alsdan te geven, wanneer in de voortgang der ziekte de pols klein en zwak is, en er ſlaapzucht, ijlhoofdigheid, trekkingen, enz. plaats hebben. „ *Eo frequentius*, zegt FRANK (*c*), *atque* „ *lubentius camphoram præſente pulſu debi-* „ *li, diffluente, æquali et molli, facieque* „ *palleſcente, nec non cutis calore potius* „ *imminuto, utiliter exhibui.*" HUFELAND komt hier mede genoegzaam overeen, die ook dezelve dan, wanneer de pols bijzonder klein en week was, met verdooving, en *ſoporeuſen* toeſtand, of buitengewone krachteloosheid toediende (*d*). Het komt echter hier veel aan op de wijze, waarop men dit geneesmiddel geeft. Wanneer men in die gevallen, waarin een ſterk *erethismus* met hette en drooge huid, en een ſnelle pols plaats hebben, de Campher, ter bedaring dezer toevallen, wil geven, moet men dezelve in zeer kleine giften, van een ½ of ¼ grein, in eene *emulſie* met *Nitrum* toedienen, wan-

(*c*) *Inst. clin. Viln.* T. II. p. 31—2.

(*d*) Zenuwk. in Pruisſen. bl. 31.

wanneer ik daarvan de beste werking heb ondervonden; of ook met azijn en *Nitrum*, met veel water verdund, wanneer het de droogte en ſpanning wegneemt, en in dit geval de uitwaſeming bevordert. Maar wanneer er eene *febris nervoſa ſtupida* plaats heeft, kan men dezelve in grootere giften geven, en met meer opwekkende zenuwmiddelen, als *Liq. anod. min.*, *Spir. Nitri dulcis*, en *aromatiſche* middelen paren. Wanneer er eindelijk in het beloop der ziekte, zich met de zenuwkoorts teekenen van ontbinding paren, kan men grootere giften, met *acida mineralia*, en vooral met het *Elixir acid. Halleri*, het welk ik hier zeer gaarne aanwende, verbinden.

Bij onze meeste zieken hebben wij met veel vrucht Spaanſche-vliegpleisters, meestal aan de beenen, aangelegd, en doorgaans met het beste gevolg. Niet zelden heb ik door het vroegtijdig aanleggen van *Veſicatoria* in *catarrhale* koortſen zenuwtoevallen voorgekomen, of dezelve in het begin geſtuit. Ik heb mij niet alleen in de zoogenaamde *Typhus nervoſa ſtupida*, waarin zij de levenskracht opwekken, maar ook in de *verſatilis*, waarin eene overmaat van gevoeligheid plaats heeft,

bij

bij derzelver aanwending altijd zeer wel bevonden. HUFELAND ondervond, dat in die gevallen, „*waarin, noch door de huid, noch door de nieren, eenige ſcheiding wilde te voorſchijn komen, de Spaanſche vliegen de voornaamſte hulpmiddelen waren*" (*e*). Hij geeft van de nuttigheid daarvan verſcheidene voorbeelden op. Sommige laten de *Veſicatoria*, als *exciterende* middelen, maar weinige uren aanleggen, tot dat de huid rood wordt; anderen verkiezen mostaardpappen aan de beenen of in den nek aangelegd. Ik kan mij in de *Febris rheumatico-nervoſa*, zoo als meest alle onze koortſen zijn, bij deze geneeswijze niet voegen, dewijl ik door herhaalde ondervinding overtuigd ben, dat niet alleen de prikkeling, maar de ontlasting van eene ſcherpe ſtoffe, die de zenuwen aandoet, gevorderd wordt, en dat niets deze ontlasting zoo ſchielijk en zoo zeker bevordert, als de Spaanſche vliegen. Ik heb dikwijls opgemerkt, dat de zenuwtoevallen niet verbeterden aanſtonds na de werking der *veſicatoria*, maar wel zoodra daardoor veel vochts ontlast werd. Wanneer er

(*e*) Waarn. omtrent de Zenuwk. te Jena. bl. 61.

er plaatſelijke toevallen van de borst, braking, enz. bij plaats hadden, heb ik die op de borst of maag laten aanleggen. In die gevallen echter, waarin men alleen eene oogenblikkelijke *contra-irritatie* wilde maken, heb ik meer nut gehad van zuurdeeg of mostaardpappen in den nek, of op verſchillende deelen aangelegd.

Hufeland heeft in de *Epidemie* van 1806, en 1807, in Pruisſen, zich minder van Spaanſche-vliegen bediend, om dat dezelve ligt in *gangreen* overgingen; (*f*) over het algemeen behoort men met derzelver gebruik ook in die gevallen voorzigtig te zijn, wanneer er eene ſterke neiging tot rotting plaats heeft. Burserius zegt (*g*) „ *Hinc auctor tironibus esſem, ut veſicantia adhibere volentes in ſanguinis naturam detegendam incumbant prius. Hac firma, et ſatis cohærente deprehenſa, veſicantia audacter admoveant, ſin contra, prudenter ab eorum uſu abſtineant, ne ſuis ægris noceant.*" Ik heb echter zelden eenig nadeel

(*f*) bl. 45.

(*g*) *Inst. med. pract.* T. II. p. 406.

deel van de aanwending der Spaansche vliegen ondervonden.

In de *Febris nervosa* heeft men al te onbepaald ook den *Wijn* aangeraden. In het begin dezer koortsen, vooral wanneer er *erethismus* is, doet dezelve, even als alle prikkelende en opwekkende middelen, nadeel; vooral onze gewone roode wijn, welke te veel zamentrekt. Sedert eenigen tijd heb ik in deze koortsen mij, in plaats daarvan, van zoete Spaansche- of Mallaga-wijn, met gerste-water gemengd, bediend, of ook, wanneer de omstandigheden der zieken dit toelieten, ouden Rhijnschen-wijn, met of zonder water, voorgeschreven. In het begin der ziekte is echter meestal alle wijn nadeelig, zoodra echter de pols klein en traag wordt, en er een verval van krachten plaats heeft, is de wijn zeker het beste opwekkend middel, vooral in de *Febris nervosa stupida*, waarin dezelve meestal zeer wel verdragen wordt. In de *Febris nervosa versatilis* is de wijn ook in het vervolg der ziekte zeer nuttig. (*h*)

In de *rheumatische complicatie* heb ik, zelfs in de zwaarste gevallen, den besten dienst van het

(*h*) Zie HUFELAND, ziekten van Pruissen. bl. 33.

het *Serum lactis vinoſum* gehad, het welk uitnemend de werking van de Campher, om een heilzaam zweet te bevorderen, onderſteunde.

Wanneer de toevallen der eerſte wegen bedaard waren, heb ik dikwijls gezien, dat in zenuwkoortſen de zieken zeer ſchielijk lust tot voedſel kregen, en gekookte karnemelk, en ander dun voedſel gretig gebruikten. Gewoonlijk heb ik dan witten wijn, met broodwater, en eijerdoor met kaneel of notenmuskaat, toegeſtaan, het welk meestal zeer wel werd verdragen.

Ik heb reeds met een woord opgemerkt, dat alle zieken, offchoon zij de ziekte door beſmetting gekregen hadden, echter allen *catarrhale* toevallen hadden, en de koorts zich onder de gedaante van eene *catarrhaalkoorts* vertoonde. Bij allen waren van plaats veranderende pijnen, hoest, roode, tranende oogen, pijn op de borst, eene ſlijmachtige tong, dorst, ſnelle en *geirriteerde* pols, en eene aanmerkelijke koortsverheffing des avonds, die 's morgens met een ſterk zweet afging. Het was bijzonder, dat de *typheuſe* koorts met alle *catarrhale* toevallen van den een' tot den anderen overging. In het eerst kon

men

men niet altijd, echter meestal, bemerken, dat hier eene kwaadaardige zenuwkoorts onderliep. Er was namelijk hier al aanſtonds eene ſterke duizeligheid, hoofdpijn, en zulk een' ſterken pijn in de beenen, als men zoo zeer niet in eenvoudige *catarrhale* koortſen ontdekt, ook was er eene zekere droefgeestigheid en moedeloosheid in het wezen te lezen. Met de *catarrhale* toevallen vermeerderden ook gemeenlijk die van de zenuwkoorts, zoo dat zich daarbij ijlhoofdigheid, beving, ſtuipachtige trekkingen, en een wild uitzigt voegden. De ziekte voortgaande, volgde er op den ſtaat van *erethismus* een verval van krachten, beving, een ingevallen wezen, ſtille ijling, te gelijk met teekenen van ontbinding, welke zich eerst door *petechiën*, daarna door vuil water, zeer rottige afgangen, ſtinkende uitwaſeming, en plaatſelijke *gangreen*, een' zeer ſnellen pols, met of ſterk verminderde, of ook zeer vermeerderde en bijtende hette, te kennen gaf. Met deze toevallen nu verminderden de toevallen der borst, de pijn en hoest, niet zoo als in de andere gevallen, maar vermeerderden ſteeds, zoodat er zware *congesties* naar de borst, met groote benaauwdheid (zie 8, 9 & 10de geval) gedurige droo-

drooge kuch, zeer benaauwde ademhaling, zoodat men alle oogenblikken eene ſtikking vreesde, en een dik, geronnen, zwart bloed werd opgeworpen. Door de verhinderde doorloop van bloed door de longen, was er ook eene geweldige hoofdpijn, en het zwarte bloed ſtroomde ook uit den neus, vooral gedurende de nachtverheffingen tusſchen den 9 en 11den dag. Op denzelven tijd waren er ook zeer ſterke teekenen van *Typhus putrida* voorhanden, en de drooge en bruine tong, de *petechiæ*, beving, hik, kleine en ſnelle pols, gaven dit genoegzaam te kennen. De ziekte verminderende, was er eene ſterke opwerping van ſtinkende en wankleurige *ſputa*, het water zette omtrent den 14den dag een dik wit zetſel, de toevallen verminderden allengs, er volgde geene ſterke en langdurige ontlasting door ophoesting, maar de ſtoelgangen werden menigvuldig en verligtende.

In de meesten dezer zieken werd de pols, wanneer de zieke aan de betere hand was, zeer langzaam, het welk ook HUFELAND bij zijne zieken heeft waargenomen.

Wat nu de behandeling dezer vorm van ziekte aanbelangt, men zal uit de bovengemelde gevallen gezien hebben, dat ik in de mees-

meeste gevallen weinig in mijne voorgaande behandeling heb veranderd.

In een dezer gevallen (het 10de), toen wij niet wisten, dat de ziekte door besmetting was voortgebragt, daar het het eerste was, het welk ons voorkwam, begonnen wij de genezing met eene aderlating. Het volbloedig en sterk gestel des lijders, en de sterke en verligtende neusbloeding, verleidden ons daartoe, offchoon de pols niet vol of hard was. In het eerst scheen de aderlating veel verligting op de borst te geven, offchoon het bloed weinig zamenhangend en slijmig was. Het is dikwijls allermoeijelijkst te beoordeelen, of het noodig is, in deze koortsen, met *pleuritis* of *peripneumonia* gepaard, ader te laten. Het is bij mij nog niet geheel uitgemaakt, of niet deze aderlating van vier oncen, die zware *peripneumonische* toevallen heeft voorgekomen, welke wij in een ander geval (het 9de), waarin geene aderlating geschied was, hebben waargenomen. Ik weet zeker niet, of wel in deze gevallen, waarin, door eene *passive congestie*, het bloed in zulk een edel deel is opgehoopt, eene aderlating altijd schadelijk is, daar het toch een' hinderpaal, een' drukkenden last wegneemt, waar-

door

door de Natuur vrijer kan werken. De Heer HECKER is met mij van dezelvde gedachten (*i*). Dan ook de ondervinding van anderen leert ditzelvde ook. In een geval, het welk met het onze veel overeenkwam, deed de Heer FRANK eene aderlating, welke echter niet belette, dat de zieke ſtierf; bij de opening van het lijk vond hij de long zaamgegroeid, en uitwendig roosachtig ontſtoken. Ik zal eenige trekken uit zijne aanmerkingen op dit geval hier laten volgen, welke, naar mijne gedachten, hier veel ligt verſpreiden. „ *Venæſectio hic certe anceps fuit remedium, atque poenituit eam inſtituisſe, quanquam non temere, ac levi animo, ad hanc operationem confugi. Ea enim profuerat evidenter in alio ægro, qui in clinico inſtituto decumbebat, ſub eadem fere rerum conditione. Neque minus proficua erat postea militibus gravi illa febre catarrhali laborantibus, cujus ſupra mentionem injeci. Aegroti tales quam maxime ex morbo, utplurimum provecto, viribus fracti erant ac emaciati. Tusſis inanis* eos

(*i*) *Die kunst die krankh. d. menſch. zu heilen.* Th. I. ſ. 381.

„ *eos excruciabat, cum respiratione summo-*
„ *pere difficili et anhelosa, nec non lateris*
„ *dolore vix tolerando. Apud nonnullos alvi*
„ *profluvium, aliquando cruentum, in con-*
„ *spectum venerat. Pulsus in universum*
„ *frequens observabatur et debilis, sed inter-*
„ *dum simul contractus et subdurus. Nec*
„ *deerant sæpe tremores, subsultus tendinum,*
„ *et deliria. Pulvis Ipecacuanhæ et Opii,*
„ *Acetis ammoniæ, radix Angelicæ ar-*
„ *changelicæ, Camphora, Vesicatoria, aliaque*
„ *fere incassum præscripta fuere; nam tan-*
„ *tum non omnes moriebantur. Sola V. S.,*
„ *ac post eam vesicatorium pectori imposi-*
„ *tum, nonnullos mortis faucibus eripere*
„ *poterat. Monendum autem est, haud*
„ *omnes, quibus in tam gravi rerum con-*
„ *ditione vena sauciata fuit, convaluisse.*
„ *Ejusmodi observationes sæpius mihi præ-*
„ *buerunt occasionem auditorum meorum*
„ *animos ad complicationem morborum in-*
„ *tendendi, quæ faciliori negotio negari,*
„ *quam explicari potest.* (*k*) Dezelvde FRANK
„ verhaalt, in een ander werk, (*l*) een zeer
be-

(*k*) *Act. Inst. clin. Viln.* T. II. p. 15.

(*l*) *Reise nach Paris, London.* Th. II. f. 252—3.

belangrijk geval, het welk het bovengezegde bevestigt. „ Voor korten tijd was er
„ in de haven van *Leith* aangekomen een
„ fchip van *Dantzig*, waarin zich, op de reis,
„ eene kwaadaardige koorts ontwikkeld had.
„ Het daarmede aangedane fcheepsvolk werd
„ aanftonds in het *Edinburger*-Hospitaal ge-
„ bragt. Hier bevond zich een zieke, die al-
„ le de toevallen van eene kwaadaardige
„ koorts had. Men gaf hem zachte uitwafe-
„ mende middelen. Op eens ontftonden alle
„ toevallen van *Peripneumonie*. Dr. HAMIL-
„ TON liet met alle de te voren gegevene
„ middelen uitfcheiden, en liet eene aderla-
„ ting doen. Den volgenden dag waren alle
„ toevallen van *Peripneumonie* verdwenen. De
„ zwakheid fcheen toegenomen te zijn; er
„ werd eene Spaanfche-vlieg gelegd; na
„ eenige dagen was de zieke herfteld." In het voorleden jaar was hier in den omtrek der Stad eene kwaadaardige *Peripneumonie*, die vele menfchen in drie of vier dagen wegnam; bij de meesten was de aderlating fchadelijk, ja doodelijk, bij anderen was zij nuttig, en het bloed geweldig ontftoken. Thans heerscht er, terwijl ik dit fchrijve, in *Drenthe*, eene dergelijke koorts, met *peripneumoni-*

fche

ſche toevallen, waarin ook de aderlating doodelijk is, terwijl alle zieken, die tijdig zachte opwekkende middelen gebruiken, en behoorlijk behandeld worden, herſtellen. Dan, wat zal men uit alle tegenſtrijdige waarnemingen beſluiten? Dit, dat men in deze ziekten zeer voorzigtig handele, niet te voorbarig te werk ga, maar vooral op den aard der *Epidemie*, op de uitwerking der behandeling, en ook op den *individuelen* toeſtand der zieken, met alle naauwkeurigheid acht geve. Gewoonlijk worden, in dergelijke *Epidemiën*, de eerſte lijders wel eens de ſlagtoffers eener verkeerde behandeling, daar echter in het vervolg zoo wel de toevallen, als de uitwerking der geneesmiddelen, den aard en de behandeling der ziekte verklaren.

In de behandeling der *Typhus* met *peripneumoniſche* toevallen, heb ik eerst den gewonen weg gevolgd, en die middelen gegeven, welke men gewoonlijk in zoogenaamde *astheniſche Peripneumoniën* voorſchrijft, als de *Seneka*, *Valeriana*, *Arnica*, &c., welke echter eerder de ziekte ſchenen te verergeren, dan te verbeteren, waarom ik alle deze prikkelende middelen naliet, en in plaats daarvan *Emulſiën*, en verzachtende middelen met

beter gevolg gaf. In verschillende gevallen, welke wij in de schriften der voorvechters van de opwekkende methode vinden, zullen wij niet zelden dezelve uitwerkingen der opwekkende en heete middelen ontdekken. In één zeer zwaar geval ondervond ik veel nut van warme omslagen van *aromatische* kruiden, in wijn gekookt, en warm op de borst aangelegd.

Dus verre omtrent de behandeling van onze zoogenaamde *Typhi*, in dit Jaar, in het *Nosocomium Academicum* waargenomen. Ik zal hier echter nog eenige meer algemeene aanmerkingen bijvoegen.

Ik heb boven gezegd, dat het gebruik van heete en opwekkende middelen in die ziekten, welke onder den naam van *Typhus* thans voorkomen, waaronder men de zoogenaamde kwaadaardige *catarrhale*, zenuw- en rotkoortsen moet brengen, meestal nadeelig was, en de ziekte dikwijls door overprikkeling verergerde. Offchoon ik deze waarneming waarlijk schuldig ben aan eigene opmerking, en ik dikwijls ondervonden heb, dat men zeer veel nadeel deed, met het vroegtijdig toedienen van te sterk prikkelende middelen, en ik naderhand bespeurde, dat de ziekte veel zachter afliep, wanneer men zich van deze midde-

delen onthield, heb ik echter met een waar genoegen gezien, dat men over het algemeen deze denkbeelden begint aan te nemen, en dat men veel behoedzamer wordt, met het gebruik van prikkelende middelen in zenuwkoortſen, en andere *Typhi.*

De Heer STIEGLITZ (*m*) heeft onlangs zeer ſcherpzinnig bewezen, dat wij van den aard der *Typhi* zeer weinig kennen, en dat men zeer onvoorzigtig handelt, met dezelve aanſtonds met hevige en prikkelende middelen aantetasten. Van het zelve gevoelen is ook de Heer HECKER, in zijne, onlangs uitgegevene, uitmuntende verhandeling over de Rotkoortſen.

Er is mogelijk niemand, die met meer onpartijdigheid en waarheidsliefde dit ſtuk onderzocht heeft, als de Heer J. FRANK; (*n*) zelf een ſterk voorſtander zijnde van het ſtelſel van BROWN, zag hij op zijne reizen, dat men in *Engeland* daarvan zeer afweek, en dat men over het algemeen de ſterk prikke-

(*m*) *Verſuch einer prufung und verbesſerung der jetzt gewohnlichen behandlungsart des ſcharlachfiebers. Hanover* 1807.

(*n*) *Reiſe nach Paris, London u. ſ. w. Th. II. ſ.* 229.

kelende methode in het behandelen der *Typhi* verlaten had. Toen ik in het jaar 1784—5 te *Edinburgh* was, behandelde men alle *Typhi* met Koortsbast en *Laudanum*, thans vond de Heer FRANK, (*o*) dat men van deze behandeling was afgegaan, en de ziekte meer aan de natuur overliet, en vooral op zuiverheid, vernieuwing van lucht, en het over 't algemeen meer op eene *diaetetiſche* behandeling liet aankomen. Wanneer, en zoo lang er eene groote gevoeligheid plaats had, hield men de zieken koel, gaf zure dranken, en hield zoo veel mogelijk alle de afſcheidingswegen open. Wanneer de ziekte op deze wijze afliep, gaf men niets anders, maar wanneer de krachten zonken, gaf men wijn, en men ſchreef in zulke gevallen niet ligt andere middelen voor, als *Spir. Mindereri*, *Antimonialia*, en Spaanſche vliegen, terwijl men van *Moſchus* en *Opium* naauwelijks meer hoorde, en men maar zelden de *Camphora* en *Serpentaria* gebruikte. Tegens het einde der ziekte gaf men gewoonlijk een *Decoct. Cort. Peruv.*, en deze geneeswijze was van het gelukkigst gevolg.

De

(*o*) S. 142—3.

De Heer FRANK maakt nu hierop de volgende aanmerkingen, welke ik zoo gewigtig rekene, dat ik de moeite zal nemen, dezelve hier vertaald medetedeelen.

„ Ik heb, voor dat men algemeen had aan„ genomen de *Typhus* door prikkelende mid„ delen te behandelen, deze ziekte, gedurende „ verſcheidene jaren, in de Hospitalen van *Pa„ via* en *Milaan*, door braak- en purgeermid„ delen zien genezen. Het gevolg van deze „ behandeling was buiten bedenking onge„ lukkiger, de zieken werden uitgeput, ſtier„ ven in grooter getale, en, in meer geluk„ kige gevallen, hadden zij veel meer tijd tot „ herſtelling hunner gezondheid noodig. On„ getwijfeld beantwoordde dus de opwekken„ de methode beter aan de verwachting. Hoe „ was het anders ook mogelijk, dat zoo ve„ le ervarene en bedachtzame Artzen de ou„ de methode hadden kunnen verlaten, en „ tot de nieuwe hunnen toevlugt nemen, wan„ neer zij niet daartoe, door het ondervinden „ van een gelukkiger gevolg verleid worden? „ Maar er ontſtaat nu eene geheel andere „ vraag, deze namelijk, *of eene pasſive behan„ deling der Typheuſe koortſen, niet veelligt „ nog beter aan de verwachting zoude be-*

„ *antwoorden?* Deze vraag kan alleen door
„ de ondervinding beantwoord worden. De
„ behandelingswijze der *Typhi*, zoo als die in
„ *Edinburgh* plaats heeft, ſchijnt deze vraag
„ toeſtemmend te beantwoorden." Hier volgen nog een paar daadzaken, welke op dezelve wijze daarvoor ſchijnen te pleiten.
„ Ik heb dikwijls hooren verhalen, dat wijlen Dr. WUCH, eerſte Geneesheer van het
„ gemeene Hospitaal te *Weenen*, de rotkoortſen, zoo als die te voren genoemd werden, met een bijzonder geluk genas met
„ *niets te doen*. Hij had namelijk zijne zieken alleen voor den uiterlijken ſchijn eenige dranken voorgeſchreven, en het einde
„ der ziekte geduldig afgewacht. Zulk eene
„ vertelling maakte des te minder indruk op
„ mij, als ik dacht, dat, als zij gegrond ware, zekerlijk alle overige Geneesheeren van
„ dit Ziekenhuis, dit voorbeeld zouden gevolgd zijn, het welk toch geenszins het
„ geval was. Maar toen mij het geen ik te
„ *Edinburgh* hoorde en zag, op dit ſtuk opmerkzaam maakte, kwam mij deze anecdote
„ van zelve wederom voor den geest. Niets heeft
„ mij echter zoo zeer opmerkzaam gemaakt,
„ en meer doen twijffelen aan de goedheid

„ van

„ van de tot dus ver gevolgde behandelin-
„ gen, als de volgende omſtandigheid. De
„ Heer HEIM, Geheimraad in *Berlyn*, is niet
„ bekend als Schrijver, maar zijn roem als
„ een gelukkig praktisch Geneesheer is zoo-
„ danig gevestigd, dat ik aan de uitſpraken
„ van zulk een' man het grootſte gewigt
„ moet hechten. Daar ik nu door algemee-
„ ne ſtemmen, te *Berlyn*, vernam, dat de
„ Heer HEIM bijzonder gelukkig was in het
„ genezen van koortſen, was het natuurlijk,
„ dat ik hem verzocht, mij te zeggen, welke
„ zijne behandeling over het algemeen in de-
„ ze ziekten was." *Zeer eenvoudig* (antwoord-
de mij deze ervarene, onbevooroordeelde,
doorzigtige, en genievolle man) „ *ik doe bij-*
„ *na geheel niets.* Zulke getuigenisſen moes-
„ ten mij gedurig meer opmerkzaam maken.
„ Als ik wederom naar *Weenen* teruggekeerd
„ was, lag mij niets meer aan het hart, als
„ om deze zaak op te helderen; waartoe mij
„ het algemeen Ziekenhuis de gewenschte ge-
„ legenheid aanbood. Mijn geweten echter
„ veroorloofde mij niet, geheel eene methode
„ te verlaten, waarvan ik, in vergelijking met
„ andere, zoo veel goeds gezien had. Ik ge-
„ loof, dat ieder Arts het meest moet vertrou-

„ wen, op hetgeen hij zelf gezien heeft, „ zonder daarom zijnen gezigtskring te bepa- „ len. Aan deze regelen getrouw zijnde, be- „ gon ik eerst de *Typheuſe* koortſen, minder „ *actif* te behandelen. Daar, waar ik zag, „ dat dit geene kwade gevolgen had, voer „ ik daarmede voort, en ging bij verſcheide „ zieken zoo verre, dat ik gedurende het „ ganſche beloop der koorts ſlechts de al- „ leronbeduidendſte geneesmiddelen gebruikt „ heb. Bij andere zieken, bij welke ik door „ deze behandeling de ziekte de overhand „ zag nemen, bleef ik getrouw aan mijne „ vorige behandeling. Op deze wijze bragt „ ik acht maanden door met naauwkeurig „ waar te nemen. Mijne bevordering naar „ *Rusland* verhinderde mij die voor het te- „ genwoordige te vervolgen. De tijd was te „ kort om gevolgen uit deze waarnemingen „ af te leiden. Wij moeten ons zeer wach- „ ten, om niet te overhaasten. Een toevallig „ *Epidemisch* karakter kan ſomtijds eene ze- „ kere methode gelukkig doen uitvallen, wel- „ ke naderhand voortgebruikt, in uiterlijk ge- „ lijke gevallen, de nadeeligſte gevolgen kan „ hebben. Ja waarſchijnlijk hebben de ver- „ ſchillende, eerst opzien gemaakt hebbende,

„ daar-

„ daarna wederom gezonkene methoden hier-
„ aan haren oorſprong te danken. Intusſchen
„ geloove ik genoeg gezegd te hebben, om
„ menigen lezer met mij tot twijfeling te
„ brengen. Waarlijk niets is ſchadelijker,
„ als in een' zekeren ſlender te geraken, en
„ daar men een ſtelſel getrouw volgt, te ge-
„ looven, dat men niets beters kan doen. Bij
„ de behandeling der koortſen is het zeker
„ een gewigtig punt, om op de levenskrach-
„ ten opmerkzaam te zijn. Maar de gedach-
„ te, dat de *Typhus* alleen uit een' *astheni-*
„ *ſchen* ſtaat des ligchaams voortſpruit, moet
„ men als eene bloote *hypotheſe* beſchou-
„ wen. Vooral heeft dit plaats omtrent die,
„ welke uit beſmetting ontſtaat. Deze volgt
„ even als de pokken, mazelen en het rood-
„ vonk, eenen eigenen, meest bepaalden loop,
„ en neemt onfeilbaar, even als deze ziekten,
„ verſchillende karakters aan. Men kan daar-
„ uit wel begrijpen, waarom geene vaste be-
„ handeling altijd aan de verwachting kan be-
„ antwoorden. De namen, die men nu over
„ het algemeen aanneemt, om zekere koortſen
„ aan te duiden, als *Typhus*, *Febris nervoſa*,
„ *Febris asthenica*, enz. doen buiten twijfel veel

„ kwaad, want zij betreffen duidelijk ziekten, „ die niet altijd van denzelvden aard zijn."

Naderhand heeft de Heer FRANK, in zijne uitmuntende *Acta inst. clin. Viln.*, overvloedig door waarnemingen bevestigd, dat in de *Typhus* eene zeer eenvoudige behandeling te verkiezen was boven eene sterk opwekkende en prikkelende.

„ *Sed hoc silentio præterire nequeo, me* „ *interdum plus per simplicem et aliquan-* „ *do exspectativam medendi methodum, quam* „ *per farraginem et continuam mutationem* „ *medicamentorum, effecisse*" (*o*) en „ *Typhum* „ *peticularem decursum sibi proprium ab-* „ *solvere debere, et dum hoc regulariter,* „ *et sicuti morbi indoles expostulat occurrit,* „ *nullum pene remedium expostulari, de* „ *die in diem magis magisque mihi per-* „ *suadeo.* (*p*) *Quamobrem apud meos ægros* „ *in observatione totus fui, ac ubi morbus* „ *a tramite minime aberraverit, medica-* „ *menta vix aut ne vix quidem necessa-* „ *ria putavi.* (*)

Men

(*o*) T. II. p. 34.

(*p*) T. I. p. 43—4.

(*) In eene recensie van een werk van den Heere

Men denke echter niet, dat men nooit, en in geen geval, iets in de *Typhus* behoort te doen, en dat men deze ziekte altijd aan zich zelve moet overlaten. Hetgeen ik te voren omtrent de behandeling dezer ziekte gezegd heb, zoude daarmede geheel ſtrijden. Het misbruik immers ſluit het behoorlijk gebruik niet uit, en de waarnemingen, zoo wel van den Heer FRANK zelven, als van alle Geneesheeren, toonen genoegzaam, dat men in vele ge-

Heere JAÊGER, in de *Biblioth. der Prakt. Heilk. von* HUFELAND *u.* HIMLY, X. St. 1809. vinde ik deze merkwaardige plaats, die zoo geheel met onze gedachte inſtemt. „ Die *Medicina expectativa* (wohin mann auch zählen kan, eben „ dieſe hausmittel (Wijn en Hoffmans-droppen) in „ geringen gaben, oder blos nur wein gegeben, „ welche der jungere FRANK vor kurzem in „ ihre wurde wieder eingeſetzt hatt, ist bei „ vielen, beſonders leichteren, faulfieber-*Epidemiën*, „ wenn man aus einer kleiner krankheit nicht eine „ groſse machen will, *von anfang*, wo meist ein „ brechmittel wohlthätig ist, bei ſo manchen kranken, das beste was man wählen kan. So nähert „ man ſich am ſicherſten den zeitpunkte, wo „ man wirkzamer ſeyn muss, und mit ihm dem „ ein- und zwanzigſten tage, der hier meiſtens entſcheidend ist. Dadurch verhütet man ſehr oft „ den tod aus uberreizung."

gevallen, door het tijdig en doelmatig aanwenden van opwekkende en versterkende middelen veel nut kan te weeg brengen.

Ik moet nog met een woord spreken van de aanwending van koude in deze koortsen. De Heer REIL, die in de *Epidemie* van *Typhus*, die in het jaar 1787 te *Halle* door hem werd waargenomen, ondervond, dat in die gevallen, waarin volbloedigheid en groote hette plaats had, alle prikkelende middelen nadeelig waren, en echter vreesde, dat aderlatingen en verkoelende middelen te veel zouden verzwakken, denkt, dat men best zoude doen, om de hette, door het blootstellen der zieken aan de lucht, af te leiden, het welk men ondervonden had zoo veel nut te doen in de kinderpokken. Hij raadt daarom aan, om de zieken op een' open wagen rond te voeren (*q*).

Hij schijnt dit echter niet te hebben beproefd. „ *Unicum forsan his miseris omni* „ *medico auxilio destitutis, ad febrem or-* „ *gasmumque sanguinis sedandum superfuis-* „ *se*

(*q*) *Mem. Clinic.* Fasc. I. p. 21. men zie vooral de Nota hierover.

„ *ſe credo remedium, ſcilicet vectionem in*
„ *rhedâ apertâ. Coeli aperti vim antifebrilem*
„ *ſatis ſuperque docuere experimenta in fe-*
„ *bre varioloſâ facta. Hac viâ vero nullum*
„ *periculum fecimus, vulgi fremitum timen-*
„ *tes, quamvis anceps horum ægrotorum ſta-*
„ *tus experimenta defendisſet.*"

Deze opmerking van REIL is in den laatſten Pruisſiſchen veldtogt bevestigd geworden door den Heer GILBERT, die in den winter van het jaar 1807 ondervond, dat de zieken, die aan rot- en hospitaalkoortſen lagen, enkel door het overbrengen van de *Ambulance* naar de vaste Hospitalen, alleen door den invloed der koude lucht bij het leven gered werden. Hij verhaalt dat een' Heelmeester, die in een' hopeloozen toeſtand vervoerd werd, daaraan zijne herſtelling te danken had. (*r*)

Sedert eenige jaren heeft men echter de koude, door middel van koud water aangebragt, zeer geroemd in deze ziekte, nadat de Heer CURRIE van *Leverpool* daarmede vele gelukkige proeven had genomen. Deze genees-

(*r*) *Uber die krankh. welche, während des Pruisſisch-Poln. feldzuges, by der grosſen Französ. Armé hersschten.* ſ. 3. u. ſ. w.

neeswijze is niet geheel nieuw. Het is bekend, dat BILGUER, HAHN, en vooral de Italiaansche Geneesheeren, bijzonder SARCONE, het wasschen met koud water, en zelfs het aanleggen van sneeuw in deze ziekte, vooral wanneer er groote hette, en plaatselijke (*passive*) ontsteking plaats had, hebben aangeraden, en dat de Heer SCHMUCKER koude omslagen in hoofdwonden, en *congestiën* naar het hoofd, met een uitstekend nut gebruikt heeft. Dan de Heer CURRIE heeft dit gebruik veel verder uitgestrekt, en niet alleen in de *Typhus*, maar zelfs in het roodvonk, wanneer er drooge hette en brand plaats had, het herhaald begieten met koud water aangeraden, en daarvan de beste uitwerking steeds ondervonden. De Heer FRANK geeft ons in zijne Reize te kennen, dat deze behandeling over het algemeen in Engeland en Schotland zeer wel voldeed. Hij had daarvan ook zeer goede uitwerkingen in het Weener-Hospitaal, in elf gevallen, zelf ondervonden. Men heeft hier en daar in Duitschland ook met gewenscht gevolg dit middel beginnen te bezigen. Ik wil niet ontveinzen, dat de gelukkige proeven van zoo vele groote en onbevooroordeelde mannen, mij gunstig over het zelve doen

doen denken. Ik ben echter nog niet in de gelegenheid geweest, om het te kunnen beproeven, daar in alle gevallen, die ik sedert het bekend worden van dit middel gehad heb, de ziekten zeer gemakkelijk voor de gewone behandeling weken. Intusschen heb ik dikwijls in groote ophoopingen van bloed naar het hoofd, en daardoor veroorzaakte ijlhoofdigheid, het aanleggen van ijskoud water op het hoofd met veel nut gebezigd. In andere gevallen heb ik ook, en zelfs nog onlangs, met uitstekend gevolg, de zieken met water en azijn over het geheele ligchaam koud laten wasschen, en dikwijls daardoor de hette, en rotachtige toevallen zien verdwijnen. Offchoon ik nu uit eigene ervaring niets beslisfends zeggen kan, over het begieten van het ligchaam met koud water in de *Typhus*, zoude ik dit niet dan met veel omzigtigheid aanraden, en vooral niet aan die genen, welke niet daaromtrent het werk van den Heer CURRIE zelf gelezen hebben. Gemeenlijk gaat men tot uitersten over, men heeft dit begieten nu reeds tot tusschenpozende koortsen overgebragt, waarin de Heer CURRIE het zeker niet aanraadt. (*s*)

Ik

(*s*) GIANNINI, in *Journ. f. d. ausl. med. u. chir. von* HARLES, *St.* IX. f. 1.

Ik was eerst voornemens om hier te laten volgen de Tusſchenpozende Koortſen, welke wij gedurende dit Jaar behandeld hadden. Daar echter ſedert een paar jaren deze koorts waarlijk *epidemisch* geworden is, en wij in het *Noſocomium* vele zieken daaraan behandeld hebben, en vele daarin aangeprezene geneesmiddelen hebben beproefd, oordeel ik het geſchikter, om alle noodelooze herhaling te vermijden, om, bij de behandeling der ziekten van het jaar 1808—9, dat geen te zeggen, hetwelk ik tot regt verſtand dezer ziekten noodig oordeele, terwijl ik mij verder moet beroepen, op hetgeen ik daaromtrent in de Waarnemingen van het jaar 1798—9, en in de Bijvoegſelen bij het werk van den Heere GRANT *Over de koortſen* gezegd heb.

In het voorleden Jaar werd de Commisſie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, reſiderende te Groningen, door Z. Excell. den Minister van Binnenlandſche Zaken verzocht, om hare denkbeelden op te geven, over de middelen, welke men zoude kunnen aanwenden, ter voorkoming der najaars-koortſen, in dit Departement. Daar nu dit ſtuk door

de

de Commissie in mijne handen gesteld werd, en ik daarop een rapport uitbragt, het welk door de Commissie werd aangenomen, waarin mijne denkbeelden omtrent die ziekten boven behandeld, meer ontwikkeld zijn, oordeel ik het niet ongepast, om het zelve hier, als eene Bijlage, tot de vorige behandeling der galkoortsen, mede te deelen.

Rapport van de Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toeverzigt, residerende te Groningen, aan Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, over de Najaarskoortsen in het Departement Groningen.

De Departementale Commissie, ontvangen hebbende eene dispositie van zijne Excellentie den Minister van Eeredienst en Binnenlandschen Zaken, van den 5den van Wijnmaand ll. &c., waarbij Zijne Excellentie ter kennis dezer Commissie brengt, eene Koninklijke decisie, van den 20sten van Herfstmaand, verlangende Z. M. de consideratiën en het advis dezer Commissie, omtrent de meest geschikte middelen, ter voorkoming der Najaarskoortsen, welke, in dit Departement, door de uitwasemingen van slikken, moerassen en meeren wor-

den veroorzaakt; heeft dezelve de eer, zoo ſpoedig mogelijk verlangende aan de gereſpecteerde orders van Z. M. te voldoen, het volgende te rapporteren. Vooreerst moet intusſchen de Commisſie de vrijheid nemen aan te merken, dat zij gewenscht had in dit opzigt meer naauwkeurig te kunnen opgeven de bijzondere plaatſen, waar de bedoelde ziekten het ſterkst, en met het meest nadeelig gevolg voor het leven en de gezondheid der ingezetenen hebben gewoed; dat echter daaromtrent, ondanks alle aangewende moeite, geene naauwkeurige berigten konden worden ingewonnen, doordien veelal op het platte land, alwaar deze ziekten meest- en vooral gewoon zijn te heerſchen, op vele plaatſen gebrek is aan naauwkeurige waarnemers, welke behoorlijke aanteekeningen houden van de ziekten en derzelver behandeling, terwijl de Commisſie ook verſtoken is van de noodige ſterflijsten, en eene juiste opgave der ziekten, waaraan zij geſtorven zijn; de Commisſie vindt zich derhalve genoodzaakt, zich alleen te bepalen tot eene meer algemeene opgaaf der redenen, welke deze ziekten, hares inziens, hier in dit Departement te weeg brengen, en van de aanwijzing der middelen, welke haar toeſchijnen het

meest geschikt te zijn, zoo niet om dezelven geheel voor te komen, ten minste te matigen, en derzelver algemeenheid, en het getal der zieken te verminderen.

Met opzigt tot het eerste poinct, de redenen namelijk, welke naar het oordeel der Commissie zamenloopen, om deze ziekten in dit Departement te doen geboren worden, moet de Commissie het volgende aanmerken.

Dat de ligging van dit Departement zoodanig is, dat het middenste gedeelte veelal uit laag zand of turfgrond bestaat, terwijl de boorden daarvan, voor zoo verre dezelven aan de Noordzee, of aan den Dollart gelegen zijn, langzamerhand aangespoeld en ingedijkt zijnde, veel hooger zijn, zoo dat dit Departement als het ware eene kom vormt.

De natuurlijke ligging van dit Departement maakt dus, dat, in natte jaren, het water naar het laagste gedeelte van het Departement zakkende, hier niet zelden, in het voor- en najaar, Tusschenpozende Koortsen plaats hebben, terwijl de eigenlijk hier bedoelde Najaarskoortsen, welke van een' galachtigen, somtijds rottigen aard zijn, zich in de moerassige en lage veen- of zandgronden niet vertoonen.

Dat de nabijheid der Zee, of de Zeelucht alleen

deze Koortſen niet veroorzaakt, blijkt hieruit, dat op de eilanden bij deze kust gelegen, offchoon zelfs op ſommige ſtilſtaande meeren gevonden worden, zich nooit deze Herfstkoortſen openbaren; ja zelfs, dat op de kusten, zoo wel van dit Departement, als van de andere Departementen van ons vaderland, nergens Najaarskoortſen gevonden worden, waar de grond zuiver zandig is.

Eindelijk blijkt dit ook hier uit, dat op die plaatſen, waar deze koortſen het hevigſte woeden, b. v. in de haven van *Delfzyl*, alle zeelieden door deze koortſen worden aangetast, terwijl de ſchepen, welke niet in de haven, maar op ſtroom blijven liggen, daarvan volkomen vrij blijven.

Voorts leert de herhaalde ondervinding, dat bij overvloed van water, dat is, wanneer de bodems der ſlooten en rivieren overal met goed en zuiver water bedekt zijn, er geene Najaarskoortſen gevonden worden.

Alle Geneesheeren in dit Departement, welke over dit ſtuk geraadpleegd zijn, komen hierin eenſtemmig overeen, dat deze Koortſen alleen voorkomen, en gevonden worden op die plaatſen, alwaar de grond uit kleiaarde beſtaat. In alle die jaren waarin de Najaars-

koort-

koortſen in dit Departement ſterk gewoed hebben, heeft men altijd waargenomen, dat dit alleen plaats had op kleigronden, terwijl de nabij gelegene plaatſen, welke een' zand of veengrond hadden, daarvan ſteeds verſchoond bleven.

In het voorleden najaar, toen overal, langs de Zeedijken, en in het Kleioldambt, geheele huisgezinnen aan Najaarskoortſen ziek lagen, ſcheidden dezelve zich ſcherp bij de klei af, zoodanig, dat, terwijl in het dorp Nieuwolda de Galkoorts hevig woedde, in het naburig Noord- en Zuidbroek, en in de geheele ommeſtreek, geene koortſen gevonden werden. De Heer MULLER van *Appingadam*, een eerwaardig grijsaard van in de zeventig jaren, had dit ſteeds eveneens, gedurende 50 jaren, en zelfs in de noodlottige jaren van 1779 en 1780, bevestigd gezien.

Intusſchen is de klei, of de uitwaſeming daarvan, zoo als wij gezien hebben, niet genoegzaam om deze koortſen te verwekken, maar er wordt volſtrekt toe vereischt, dat er plaats hebbe een gebrek aan water, zoodanig, dat de bodem der ſlooten daarvan ontbloot worde, of dat de landen, welke met water bedekt waren, in den zomer droog worden.

Dan deze omſtandigheid ſchijnt ook alleen niet genoegzaam te zijn, daar ook dit, in het voorjaar en in den winter voorvallende, geene koortſen veroorzaakt; maar dan alleen, wanneer dit gedurende de heete zomermaanden plaats heeft, vooral wanneer er, gedurende de maanden Augustus en September, eene groote hette en droogte plaats heeft, terwijl deze ziekten aanſtonds verminderen, en hare hevigheid verliezen, zoo dra de regens zich inzetten, de lucht bekoelt, en de ſlooten wederom van versch water verzien worden.

Het bovenſtaande wordt in dit Departement overvloedig bevestigd door die waarnemingen, dat te voren omſtreeks deze ſtad, op de lage kleilanden, geene koortſen plaats hadden, maar dezelve zich openbaarden, zoodra men, door watermolens te zetten, dezelve heeft droog gemaakt; dat verders ook omtrent *Nieuwolda* de koortſen minder hevig en algemeen heerschten, maar dat dezelve ook door het droogmalen dier polder menigvuldig en algemeen waren geworden; verders blijkt het uit de waarnemingen, dat de ſlijken, welke uit zee worden aangeſpoeld, bij heete en drooge zomers, wanneer de ebbe laag loopt, en de vloeden niet hoog worden,

een'

een' aanmerkelijken invloed op de vorming der Najaarskoortſen hebben.

In de Fortresſe *Delfzyl*, daar niet alleen de haven, maar ook een aanmerkelijk gedeelte van het zeeſtrand, het welk hier kleiachtig is, bij de ebbe droog loopt, zijn altijd de Najaarskoortſen het zwaarſte en langdurigſte; de Najaarskoortſen zijn in heete zomers ook langs het Reiddiep, tot aan den Noorderhaven dezer ſtad toe, zeer menigvuldig, en men heeft niet alleen in de jaren 1779 en 1780, wanneer deze koortſen hier zeer *epidemisch* waren, maar ook in alle andere *epidemiën* waargenomen, dat de ziekten van dezen kant eenen aanvang namen, en aldaar het hevigst woedden.

Het is moeijelijk te bepalen, welke de ſtoffe zij, die uit de opdroogende klei ontwikkeld wordt, en tot de Najaarskoortſen aanleiding geeft. Het komt ons voor, dat er uit de kleigronden, die van water ontbloot worden, en uit de opdroogende ſlijken en ſlooten, eene nadeelige uitwaſeming, en ſtinkende lucht ontwikkeld wordt, welke men duidelijk kan waarnemen, wanneer men een' ſtok in den grond ſteekt, de kleiſtoffe in de ſlooten roert, en zelfs zomers, langs de wegen en

flooten gaande, door den reuk kan ontdekken. Behalve deze stoffe, welke uit de slijken en klei door de hette ontwikkeld wordt, en de voornaamste opwekkende oorzaak der Najaarskoortsen schijnt te zijn, bestaan er nog anderen, welke of het ligchaam meer vatbaar maken, of de ontwikkeling der ziekte zelve schijnen te bevorderen.

Wij meenen hiertoe te moeten brengen de volgende.

I.

Vooreerst, het gebrek aan zuiver en drinkbaar water. Zoo lang men goed en drinkbaar water heeft, merkte men op sommige plaatsen op, kwamen er geene Herfstkoortsen, zoodra dit ontbrak, begonnen dezelven zich in te stellen. Men heeft in het land weinige of geene regenbakken, de putten leveren meest brak water op, ongeschikt om te drinken. In drooge en heete zomers ontbreekt hierdoor schielijk goed water voor menschen en beesten, en men is dan genoodzaakt, zijne toevlugt te nemen tot vuil, drabbig, en soms rottig slootwater, zoo als wij dit te *Delfzyl* zelf hebben opgemerkt.

II.

II.

Wij moeten hiertoe in de tweede plaats brengen, de ſchielijke en plotſelinge veranderingen in de temparatuur der lucht, welke vooral in heete zomers digt bij de zee voorvallen; deze veranderingen zijn zoo aanmerkelijk, dat gedurende de grootſte hette er zomers zeer ſchielijk uit zee dampen opkomen, welke zoo koud zijn, dat zij den Thermometer tien en meer graden doen dalen, en daardoor de ſterke uitwaſeming, welke door de brandende hette plaats heeft, in een oogenblik beletten; dit heeft ſteeds na heete dagen 's avonds plaats, en hierdoor wordt zeer dikwijls de ontwikkeling van eene Galkoorts geboren.

III.

Offchoon men geenszins kan ontkennen, dat de inwoners en huislieden ook deze ziekten hebben, en dat in ſommige heete jaren, wanneer de Herfstkoortſen eene ſterke *Epidemie* maken, zelfs geheele huisgezinnen daaraan ziek liggen, leert echter de ondervinding, dat eerst en vooral daarvan aangetast worden alle vreemdelingen, welke aan deze lucht niet

gewoon zijn, dat in *Delfzyl* wel onze inlandſche ſoldaten, maar vooral Duitſche troepen meer dan anderen daarvan aangetast worden, en de ziekte heviger en gevaarlijker krijgen; dat voorts ook de vreemdelingen, welke uit het Munſterſche of Westfaalſche komen, het zij om aan de dijken te werken, of om boerenwerk te doen, even eens de ziekte krijgen, terwijl de inboorlingen langer verſchoond blijven.

IV.

Dat echter onder dezen het eerst worden aangetast dienstboden, en vooral knechten, welke het meest aan de lucht zijn bloot geſteld, en daardoor ook meer onmiddelijk lijden van die oorzaken, die wij boven hebben opgegeven.

V.

Dit heeft vooral plaats bij die landlieden, die de nadeelige gewoonte hebben, om des avonds, wanneer zij door het werk vermoeid en verhit zijn, niet behoorlijk gedekt, en voor de koude avondlucht beſchut, buiten 's huis te gaan zitten, om zich te verkoelen, wanneer op eens de te overvloedige uitwaſeming

ge-

gestoord wordt, en daardoor deze koortsen opgewekt worden.

VI.

Eindelijk meenen wij tot de voorbereidende oorzaken ook te moeten brengen, het grove en vette voedsel, hetwelk vooral in dezen tijd, wanneer de arbeiders dikwijls zich boven hunne krachten vermoeijen, gebruikt wordt; dit voedsel hetwelk uit erwten, boonen, vette meelkoeken, en spek bestaat, kan niet anders, als aanleiding geven tot Galziekten. Terwijl een onmatig gebruik van sterken drank tevens de gal meer en meer aanzet, en het onvoorzigtig gebruik van koud water, of karnemelk in een verhit ligchaam, tevens eene schielijke opwekkende oorzaak dezer koortsen worden kan.

En hier mede vermeent de Commissie genoeg gezegd te hebben van de oorzaken en aanleidingen dezer koortsen. Het zal niet noodig zijn, iets omtrent den aard en de toevallen daarvan te zeggen, daar dezelve van elders genoeg bekend zijn, en de vraag van Z. E. zich ook meer tot de middelen van voorkoming bepaald.

Wat dan betreft de middelen, welke naar het

het inzien der Commissie, geschikt zouden zijn, om de Herfstkoortsen, in dit Departement, of voor te komen, of ten minste derzelver algemeenheid en nadeelige gevolgen te verminderen, moeten wij het volgende opmerken.

In de *eerste* plaats spreekt het van zelf, dat de natuurlijke ligging van dit Departement het onmogelijk maakt, om de Najaarskoortsen geheel voor te komen; zoo lang er immers aanslijkingen plaats hebben, welke niet kunnen worden afgeweerd, en ook eene aanzienlijke bron van welvaart voor dit Departement opleveren, zal men in heete zomers de gevolgen daarvan moeten ondervinden.

Men zoude intusschen ook hier aanmerkelijke verbeteringen kunnen daarstellen, welke op de gezondheid der ingezetenen eenen weldadigen invloed zouden hebben; onder de verbeteringen, welke men tot plaatselijke vermindering der Herfstkoortsen zoude kunnen in het werk stellen, behoort, naar het inzien der Commissie, vooreerst het verdiepen der haven te *Delfzyl;* deze haven loopt met elke ebbe in den zomer genoegzaam ledig, waardoor de slibbe, aan de heete zonnestralen bloot gesteld, dikwijls een' zeer onaangenamen stank veroor-

zaakt

zaakt, en veelal de oorzaak is der ziekten, welke aldaar, zoo wel voor het guarnisoen, als voor de ingezetenen, in heete nazomers zoo noodlottig zijn; deze oorzaak zoude zonder veel kosten kunnen worden weggenomen, wanneer de haven zoo veel werd verdiept, dat de bodem daarvan altijd met water bedekt bleef.

In de *tweede* plaats zoude de Commissie van oordeel zijn, dat, daar al mede de ongezondheid dezer Fortresse voor een gedeelte afhangt, van het stinkend water in de vuile slooten, welke aldaar des zomers de lucht verpesten, dezen werden opgeruimd, en in den winter geheel gezuiverd, waartoe wel de orders zijn geëxpedieerd, op het advis dezer Commissie, maar waaraan, immers tot hiertoe, nooit eenige executie is gegeven.

Ten *derden* oordeelt de Commissie, dat er eene aanmerkelijke verbetering voor de gezondheid dezer plaats zoude kunnen gemaakt worden, wanneer de door de Commissie voorgestelde doorspoeling uit het Damsterdiep naar de Haven konde worden geëffectueerd; de Commissie gevoelt zeer wel, dat hieraan wel eenige kosten zouden verbonden zijn, dan zij moet het aan het oordeel van deskundigen over-

overlaten, of het wel noodig ware hier eene capitale zeesluis aan te leggen, daar zij zoude denken, dat een eenvoudige duiker, gelegd tot doorlating van dit water door de capitale wal, zoude sufficiëeren.

Ten vierden. Over het algemeen heeft de Commissie opgemerkt, dat de Herfstkoortsen, welke op de kleilanden voorvallen, vooral ook veroorzaakt worden door gebrek aan water in de kanalen en slooten, dat dit gebrek vooral hieraan is toe te schrijven, dat het water uit het hooge land, bij drooge zomers, naar het lagere gedeelte, of het midden van dit Departement toezakt, en deze afzakking door geene sluizen wordt verhinderd, terwijl de lagere landen hun overvloedig water door de sluizen naar het Reiddiep, en elders naar de vaarten, die met de Zee gemeenschap hebben, laten uitstroomen; om nu te beletten, dat de hooge kleilanden niet te veel van haar water verliezen, was het allernoodigst, dat er hier en daar kleine sluizen werden aangelegd, welke bij een' te sterken afloop van water konden worden gesloten.

De Commissie vermeent wel te weten, dat de ingezetenen dit gebrek zeer gevoelen, en dat er geene zwarigheid zoude zijn, om deze

sluis-

ſluisjes, waarvan er maar zeer weinigen behoeven te zijn, ten laste der ingezetenen te laten leggen, als welke buiten twijfel deze kleine kosten, waaruit aan haar veel voordeel zoude voortvloeijen, gaarne zouden willen dragen.

Het zoude echter ten *vijfden* meerdere moeite in hebben, om de ingezetenen langs het Reiddiep, en in deze Stad wonende, van de uitwaſeming der ſlikken, uit dit water opgevoerd tot aan deze Stad, te bevrijden.

Het is reeds meer dan eens in deliberatie geweest, om bij de Zoutkamp, of aan het begin van het kanaal, het welk naar deze Stad loopt, het Reiddiep, eene capitale ſluis te leggen, om alzoo te maken, dat het binnenwater altijd eene behoorlijke diepte had, en te beletten, dat de hooge zeevloeden, die deze ſlijken met zich voeren, niet tot aan deze Stad konden komen, en dus de aanſlijking, zoo wel van dit vaarwater, als van dezer Stadshaven zoude worden voorgekomen, en daardoor de gezondheid der ingezetenen, aan dit water wonende, en ook van deze Stad merkelijk zoude worden bevorderd; dan daar de aanleg van zulk eene Zeeſluis voor den Lande ongetwijfeld zeer kostbaar zoude zijn, is het waar-

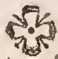
waarſchijnlijk, dat deze meſure zal moeten worden uitgeſteld, tot dat 's Lands finantiën ter beſtrijding dezer extraordinaire kosten meer zullen ſufficiëeren.

Dan, ten *zesden*, is de Commisſie van gedachten, dat zeer noodzakelijk en uitvoerbaar is eene andere meſure, om de ingezetenen altoos overvloedig van drinkbaar water te verzien. Hiertoe zoude men vooreerst, aan ieder, ten minſte der gegoede ingezetenen te lande, kunnen aanraden, om aan hare groote huizen en ſchuren, overal goten te laten maken, welke het regenwater konden opvangen, en in groote, ſteenen, gemetſelde bakken vergaderen. Terwijl het Gouvernement van haren kant behoorde te zorgen, dat het water der publieke gebouwen, kerken, ſcholen, enz. ten nutte van het algemeen, in groote vergaarbakken, werd verzameld, en door de ingezetenen konde worden gebruikt.

Eindelijk, ten *zevenden*, zoude de Commisſie voorſtellen, dat, ter voorkoming dezer Najaarsziekten, overal aan de Predikanten en Schoolmeesters, een naauwkeurig onderrigt werde gegeven, omtrent de beste voorbehoed-middelen, en den geſchiktſten leefregel, in dit Jaarſaizoen, om deze ziekte zoo mogelijk voor te ko-

komen. Terwijl men met opzigt van het guarnisoen van *Delfzyl*, hetwelk daardoor dikwerf zoo fel geteisterd wordt, vooral behoorde te zorgen, dat de militairen, ook des zomers, nooit aan de nachtlucht werden blootgesteld, ten zij van goede overrokken voorzien, en dat er die veranderingen in de woningen en barakken der militairen werden gemaakt, welke de Commissie in het voorleden Jaar aan het Ministerie heeft voorgesteld, maar waarvan tot hier toe geen gebruik is gemaakt.

En hier mede meent de Commissie zoo veel mogelijk aan de heilzame bedoelingen van Z. M. te hebben voldaan, &c.

ONTSTEKINGEN.

Phlegmasiæ.

In het Jaar 1804—5. hadden wij zeer weinige ontstekingziekten, offchoon het koude weder derzelver ontstaan scheen te begunstigen. Intusschen waren er eenige zeer aanmerkelijke gevallen van Ontstekingen der hersenen (*Encephalitis*) der maag (*Gastritis*) en der lever (*Hepatitis*), waarvan wij het een en ander zullen zeggen.

Encephalitis.

Ontsteking der hersenen.

De Ontsteking der hersenen (*Phrenitis*, *Encephalitis*) is eene ziekte, die meer voorkomt, dan men wel over het algemeen denkt, maar die van alle ontstekingen het moeij-

moeijelijkst te onderscheiden is, zich zeer dikwijls onder de gedaante van andere ziekten verbergt, en daarom dikwijls bij het leven der zieken niet gekend, maar na den dood eerst ontdekt wordt

XI Geval. Joanna Jans, eene dienstmeid van 30 jaren, werd op den 2den April, des middags na het eten, zonder eenige bekende voorafgaande oorzaak, aangetast van geweldige braking, verzeld van pijn in den buik, krimping, persing, en waterachtige ontlastingen. Op den 3den kreeg zij eene scherpe pijn in de maag, braakte al wat zij dronk met hevigheid weg, terwijl de buik hardnekkig van dien tijd af gesloten bleef. De pijn strekte zich toen vooral naar den linker arm uit. Zij had naauwelijks eenige koorts, zij was volstrekt niet ijlhoofdig, en had zelfs geene hoofdpijn. De bovengemelde toevallen bleven des niet te min aanhouden, en vermeerderden zelfs van dag tot dag. Van het begin der ziekte af, werd zij van een' kundigen en beroemden geneesheer behandeld, die de ziekte voor eene maagontsteking houdende, waarvan zij ook alle kenteekenen droeg, aderlatingen, roodmakende middelen op den buik, en ver-

zachtende afkookſels voorſchreef. Op den 7den April werd zij bij ons in het *Noſocomium* gebragt. De pijn, die zich te voren alleen tot het *Epigastrium* bepaald had, verbreidde zich nu over den geheelen buik, die zoo gevoelig was, dat hij niet de minſte aanraking verdroeg; zij was uitwendig brandend heet, inwendig klaagde zij over een gevoel van koude; nu had zij zware hoofdpijn, de tong was droog en zeer rood, zij had een' onleschbaren dorst, een' kleinen, zaamgetrokkenen, en zeer ſnellen pols, de braking van al wat zij gebruikte bleef aanhouden. Ik liet eene aderlating van vijf oncen doen, eene Spaanſche vlieg-pleister op den buik leggen; inwendig gaf ik eene *emulſie* met Arabiſche gom. Offchoon hier geene uitwendige koude en intrekking van het wezen plaats had, welke men doorgaans bij *Gastritis* waarneemt, dacht ik echter, dat hier eene *rheumatiſche* ontſteking der maag aanwezig was, waarin ik nog meer bevestigd werd, toen ik eenige dagen daarna vernam, dat zij ſedert eenigen tijd zich aan ſterken drank had overgegeven, dat, offchoon haar Geneesheer aanſtonds de aderlating had voorgeſchreven, zij dezelve wel drie dagen had verzuimd, en in plaats daar-

van

van een heet maagelixir had ingenomen. Op den 8sten vertoonde het bloed eene platte, *rheumatische*, niet zaamgetrokkene, ontstekingachtige, korst; de aderlating had geene verligting aangebragt, de nacht was zeer onrustig, met hevige ijlhoofdigheid, de pijn in de maag bleef aanhouden, en zich verspreiden naar den linker arm en schouder; zij klaagde vooral over eene allerhevigste pijn in het hoofd, als of het van een zoude barsten, het welk voornamelijk op de kruin van hetzelve plaats had; de buik kon nog geene aanraking verdragen, de hardlijvigheid bleef aanhouden, en de dorst was even sterk, de hette was matig, en de pols scheen minder snel en ingetrokken; het water was vuil, troebel, weiachtig met een wit slijmig bezinksel. Ik liet een verzachtend klijsteer zetten, en met de *emulsie* aanhouden, waarbij ik een paar drachma's *Spir. Nitri dulc.* voegde. Ik had geen' moed om meerdere aderlatingen in het werk te stellen, daar de ziekte reeds zoo verre gevorderd was, het bloed zich niet ontstoken vertoonde, en de ziekte mij meer *rheumatisch*, als waar ontstekingachtig voorkwam.

Den 9den. Gister avond was de ijlhoofdigheid allerhevigst, en deze had den geheelen nacht

aangehouden, en duurde nog voort. Zij lag op den rug met ingetrokken knieën, verdraaide oogen, de linker wang was rood, zij ſtak de tong nog uit, die niet zeer droog was, de pols was 80 en geregeld, de handen waren koud; zij had nu verſcheiden willekeurige afgangen, het water was bijna natuurlijk, de buik was trommelzuchtig opgezet, en zeer pijnlijk. Ik vreesde nu, dat er eene ſtofverplaatſing naar de herſenen plaats had, hoewel ik geheel niet dacht aan eene oorſpronkelijke ontſteking van deze deelen. Ik beſchouwde de ziekte nu eerder *asthenisch* of *pasſief*, hierom liet ik aan de kuiten twee Spaanſche vliegen leggen, en gaf inwendig

℞ *Camphor. gr.* v.
Acet. Vini ℥ I.
Nitr. pur. ℈ II.
Aq. Samb. ℥ V.
Gum. Arabic. ʒ I.
Sacch. alb. ℥ β.
m.

S. alle half uur een lepel.

Nadenmiddag bleef de ijlhoofdig- en woeligheid aanhouden. Zij bragt gedurig de handen

den naar het hoofd, het wezen was gezwollen; het ſtrottenhoofd uitſtekend, hierop volgde gevoelloosheid, ſlaapzucht en ſtuipen; de pols was onregelmatig, naauwelijks te ontdekken, koude ledematen, eene hoorbare ſlikking, (*deglutitio ſonora*,) en zij nam nu alles, wat haar werd aangeboden.

Den 10den. Den nacht door was zij wederom ijlhoofdig geweest, en worſtelde 's morgens met den dood, de borst werd allengs meer vol ſlijm, die haar uit den mond liep. Zij ſtierf 's morgens ten elf uren.

In dit geval was veel duisters, en dit maakte de opening van het ligchaam belangrijk, welke dan ook op den volgenden dag geſchiedde.

De buik geopend zijnde vloeide er veel water uit. De ingewanden waren ſterk met lucht uitgezet, maar nergens waren teekenen van ontſteking of koud vuur. De maag was volkomen gezond, en nog uit- nog inwendig ontſtoken. De overige ingewanden waren gezond, behalve dat de nieren in hare buitenſte oppervlakte blaauw en zwartachtig waren, van binnen was er niets tegennatuurlijks te ontdekken. Zij had te voren dikwijls verſtoppingen der maandſtonden gehad, en eene ſtom-

pe pijn in den onderbuik; wij vonden nu in het *ovarium* van de linkerzijde een ettergezwel, hetwelk in een' zak ingesloten, en met een' kaasachtigen, rottigen etter opgevuld was; het was echter zoodanig gesloten, dat men de te voren gemelde toevallen daarvan niet konde afleiden. In het hoofd vonden wij het harde hersenvlies zeer vast aan het been aangehecht, zeer rood en opgezet, met het dunne vlies (*pia mater*) zaamgewassen, de hersenvaten zeer rood. De *substantia corticalis cerebri* rood en ontstoken. De kwabben der hersenen van een gescheiden zijnde, kwam er van onder het *corpus callosum* eene groote hoeveelheid dunne etter opwellen; alle de holten der hersenen waren daarmede vervuld en gedeeltelijk verteerd, vooral in de linker zijde. In de kleine hersenen was ook etterstoffe opgehoopt. Uit de strepen op den buik bleek het, dat zij gekraamd had.

Het geval hetwelk wij hier hebben opgegeven, is naar ons inzien zeer belangrijk en leerzaam. Wanneer wij de Ziektegeschiedenis vergelijken met hetgeen wij bij de opening van het lijk gevonden hebben, dan is er niet

den

den minsten twijfel, of er heeft hier eene ontsteking der hersenen plaats gehad, die tot verettering was overgegaan. De ware *Phrenitis*, of, zoo als ik dezelve liever noemen zoude, de *Encephalitis* of Ontsteking der hersenen, is over het algemeen zeldzaam, en nog veel meer deszelfs overgang tot verettering. De ziekte welke ons doorgaans onder den naam van *Phrenitis* beschreven wordt, waarin bij de koortsen hevige ijlhoofdigheid wordt waargenomen, is zelden eene uitwerking van ware ontsteking in het hoofd, maar, of een gevolg van de algemeene koorts zelve, of van eene ophooping van bloed naar het hoofd, (*congestie*) en schijnt veel eer een *asthenisch* toeval te zijn. De Heer RAHN heeft in zijne klassische verhandeling over de *Sympathie* tusschen het hoofd en de onderbuiks-ingewanden ons wel eene menigte voorbeelden opgegeven van hevige *Phrenitides*, welke haren oorsprong aan gebreken in den buik verschuldigd waren (*a*); en de Heer VEGENS, die na hem dezelve stoffe behandeld heeft, heeft ook

(*a*) *Mirum inter caput et viscera abdominis commercium*, ab J. H. RAHN. *Goet.* 1771.

ook het zelve door nieuwe bewijzen getoond (*b*); het is echter zeer opmerkelijk, dat wij bij deze zeer geachte Schrijvers geen één voorbeeld van het tegendeel ontmoeten, dat namelijk, zoo als in ons geval, alle teekenen van *Gastritis* aanwezig waren, en er in het begin geene teekenen van *Phrenitis*, daar doch de oorzaak der ziekte niet in den buik, maar in het hoofd plaats had. BAILLIE en SÖMMERING houden ook de ontſteking der herſenen voor eene zeldzame ziekte, en denken dat die alleen uit eene uitwendige beleediging voortkomt, en ten minſte zeer zelden uit inwendige oorzaken voortſpruit (*c*).

PRINGLE, die zeker eene alleruitgebreidſte ondervinding had, denkt, dat de *Phrenitis* meest in rotkoortſen voorkoomt; (*d*) Alle ſchrijvers komen daarin overeen, dat de ware ontſteking der herſenen zeer moeijelijk te

(*b*) *De ſympathia inter ventriculum et caput, præcipue in ſtatu præternaturali*, *L. B.* 1784.

(*c*) *Anat. des krankhaft. baues des menschl. körpers. ſ.* 250.

(*d*) *On Army diseaſes.* Ed. 3. p. 302.

te kennen is. De groote STOLL, die in zijne altijd nuttige en ſchoone *Ratio Medendi* eene afzonderlijke verhandeling over de zitplaats der *Phrenitis* geſchreven heeft, zegt hiervan „ *Quidam thorace ſolum inflammato, alii ventriculo et intestinis phrenitice delirarunt, encephalo omnis phlogoſeos experte. Encephalon inflammatum cum delirio obſervavi, inflammatum quoque mente ſana* (*e*). MORGAGNI heeft verſcheidene openingen gedaan van lijken van menſchen, die aan *Phrenitis* geſtorven waren, waarin geene ontſteking der herſenen was, en wederom ontſtekingen van dit deel zonder ijlhoofdigheid (*f*). CULLEN, offchoon hij toeſtemt, dat de kenmerken van ontſteking der herſenen twijfelachtig zijn, bepaalt dezelve echter „ *Pyrexia vehemens, dolor capitis, rubor faciei et oculorum, lucis et ſoni intolerantia, pervigilium, delirium ferox, vel typhomania.* (g)." VOGEL zegt daar-

(*e*) *Rat. Med. in Noſ. Vindob. Tom.* III. p. 141 *ed. Leid.*

(*f*) *De ſedib. et cauſs. morb. Epiſt.* VII.

(g) *Syn. Noſ. Meth. Tom.* II. p. 90.

daarvan „ *Eo minus vero inflammationem „ in cerebro aut meningibus accusare pro „ caussa mali constante et veriore licitum „ est, quo infrequentius non solum hoc vi- „ tium est, sed quo magis etiam per dissec- „ tiones cadaverum perspectum fuit, quod „ cum fuerint meninges vere inflammatæ, „ vel etiam cerebrum ipsum tumore phleg- „ monode obsessum, nequaquam tamen ægri „ deliraverint.*" (*h*) PORTAL, die in zijn laatste groot *Anatomisch* werk alles heeft bijeen vergaderd, wat tot de onderscheiding der ziekten kan dienen, heeft ons hier ook weinig nieuw licht gegeven. Onder de kenmerken dezer ziekte noemt hij niet die toevallen van braking enz., die wij in ons geval waarnamen. Intusschen heeft hij vele voorbeelden bijgebragt van verzweringen der hersenen, zonder dat men daarvan bij het leven kenmerken ontwaarde, vooral na kwaadaardige koortsen (*i*). VOIGTEL, die buiten twijfel het volledigste werk over de *Pathologische Anatomie* geleverd heeft, hetwelk in ieders handen behoorde te zijn, spreekt zeer uit-

(*h*) *De cogn. et cur. morb.* p. 44.

(*i*) *Anatomie medicale Tom.* IV. p. 64—97.

uitvoerig over deze ziekte en derzelver gevolgen, verettering, enz. hij heeft echter geen geval, hetwelk met het onze eenige overeenstemming heeft (*k*). Niet meer duidelijke kenmerken dezer ziekte heeft ons ook DREISSIG opgegeven (*l*). Onze ziekte had in het eerst alle toevallen van eene *rheumatische* maagontsteking, die ook in dezen tijd *epidemisch* heerschte, waarvan wij echter niet het minste spoor in het lijk konden ontdekken. Er had evenwel niet plaats die ingetrokkenheid van het aangezigt, en die koude der ledematen, die men in deze ziekte, wanneer zij ten minste hevig is, gemeenlijk aantreft. Het is zeker allerbijzonderst, dat zij in het begin der ziekte over geene zware hoofdpijn geklaagd hebbe, en dat zij geene ijlhoofdigheid of gebrek aan zielsvermogens had, tot aan den 5den dag der ziekte, wanneer de hoofdpijn langzaam aankwam. Offchoon nu de meeste schrijvers, en onder anderen ook FRANK, (*m*) niet spreken van die hevige aandoening der maag, welke wij bij onze zieke

(*k*) *Handbuch der Pathol. Anatom.* Th. I. f. 595.

(*l*) *Handbuch der Diagn.* Th. II. f. 329.

(*m*) *Epit. de cur. hom. morb.* Tom. II. *cap.* 3.

ke bespeurden, en alleen van eene braking van kopergroene gal (*vomitus æruginosus*) als een toeval, hetwelk niet altijd aanwezig is, gewag maken, vinden wij nogtans dit reeds aangeteekend bij HIPPOCRATES als een kenmerk van *Phrenitis*. „ *Præcordiis omnes do-*
„ *lent, æstuant inter artuum perfrigeria,*
„ *neque contactum, compressionemque sine*
„ *dolore, spirituque intercepto ferunt, et*
„ *vel ipsi tum ibidem, tum circa umbili-*
„ *cum pulsationem quandam se percipere*
„ *testantur, exploranti manui aliquando*
„ *haud obscuram, quod quidem symptoma*
„ *et malignis et imminentibus deliriorum*
„ *chronicorum paroxysmis frequens est, at-*
„ *que omnibus deliriis commune videtur.*
„ *Quidam de fugitivis cardialgiis, quasi ad-*
„ *fluat dolor ad præcordia, ut compluribus*
„ *locis* HIPPOCRATES *ait, deque dolore*
„ *intestinorum querelas addunt. Alvus cum*
„ *tenesmo, connisu, impetuve, liquida, viridi,*
„ *foetidissima, spumosa et pessime omnium*
„ *rutili* (*n*). De Heer PINEL verklaart ook

(*n*) BRENDEL *respond.* ELLENBERGER *diss. de Phrenitide. Opp.* T. III. *diss.* XXIII. p. 192.

ook de tekenen dezer ziekte voor zeer dubbelzinnig (*o*). Niemand heeft zich daarover zoo duidelijk verklaard, als de Heer HECKER, die de kenmerken dezer ziekte zeer duidelijk ontwikkeld heeft. Hij zegt „ dat „ er zich bij alle ontſtekingen der herſenen „ plaatſelijke aandoeningen van den onderbuik „ voegen, welke gemakkelijk voor de voor„ name ziekte kunnen gehouden worden, dat „ vooral de maag en het levergeſtel aangedaan „ worden; dat de lijders braken, en al het„ geen zij gebruiken, wederom overgeven, „ voorts of veel dunne, of kopergroene gal. „ Dat in anderen toevallen van ſlijm en wor„ men plaats hebben, vooral bij kinderen, en „ hierom de Geneesheeren de ziekte niet zel„ den voor eene ſlijm- of wormkoorts houden." De Heer SCHAEFFER van *Regensburg*, verhaalt ons in de beſchrijving der ziekten, welke in die Stad in het Jaar 1808 hebben plaats gehad, een geval van *Encephalitis* bij een' man van 30 jaren, hetwelk met nieſen, pijn in het hoofd, en verminderden eetlust begon, waarop ook neiging tot braken volgde, hetwelk door *Ipecacuanha* werd bevorderd; niet te min volg-

(*o*) *Noſographie philoſoph.* T. I. p. 162—4.

volgde er ſterke koorts met verſtopping van water, hetwelk hij voor een toeval van Herſen-ontſteking houdt, er volgden ſlaapzucht, enz. De zieke ſtierf den volgenden nacht. Bij de opening van het hoofd vond men de bloedvaten ſterk opgezet, en water in de holligheden. Men had hem niet adergelaten, maar, behalve koude en daarna warme omſlagen, Spaanſche vliegen en prikkelende middelen gegeven. (*) Alle Geneesheeren, en ook ELLER, die deze ziekte door vele gevallen opheldert, zeggen, dat er geen dorst bij deze ziekte is, „ *interim peculiare in hac* „ *febre pesſima, ægrum nullo potus deſide-* „ *rio tentari, ita vidi aliquem, qui viginti* „ *quatuor horarum ſpatio vix liquidi un-* „ *ciam adſumſerat, non obſtante lingua as-* „ *pera, dura et ſiccisſima*" (*p*). In ons geval had juist het tegendeel plaats, en zij dronk tot haren dood toe zeer ſterk, en klaagde over een' zeer ſterken dorst.

HUFELAND (*q*) heeft aangemerkt, dat de

(*) HUFELAND *und* HIMLY *Journ. December.* 1809. *ſ.* 76.

(*p*) *De cogn. & cur. morb.* p. 160.

(*q*) *Specielle Therapie*, II. Th. 2 St.

de *Encephalitis* dikwijls *ſympatisch* is, en van onderbuiks-gebreken, en ſtoffen in de eerſte wegen afhangt. Intusſchen leert ook de ondervinding, dat de gebreken der herſenen dikwijls aandoeningen der eerſte wegen, en der onderbuiks-ingewanden veroorzaken. Wij zien dit vooral in hoofdwonden, en ſchuddingen der herſenen, die meestal braking te weeg brengen, en niet zelden van ontſteking en verzwering der lever gevolgd worden. De *Hydrocephalus internus acutus*, die wij bij kinderen waarnemen, begint gemeenlijk eerst met braking, voor dat er zich toevallen van aandoening der herſenen openbaren. Ik heb reeds aangemerkt, dat het zeer bijzonder was, dat hier zoo lang toevallen van maagontſteking beſtonden, voor dat er eenige hoofdpijn of ijlhoofdigheid bijkwam; dat echter de aanmerkelijke verzwering, welke hier in de herſenen gevonden werd, eene voorafgaande ſterke ontſteking vooronderſtelt, en dat gedurende het eerſte tijdperk dezer ontſteking, daarvan alle kenmerken ontbraken, en eerst toen kwamen, wanneer het tweede tijdperk der verettering aankwam, immers de koortsverheffing was toen met hevige ijlhoofdigheid verzeld. Men heeft ſomtijds in hoofdwonden waargenomen,

dat er in het eerst geene toevallen plaats hadden, maar dat dezelve zich eerst verſcheidene dagen naderhand vertoonden, offschoon er reeds ontſteking en zelfs verettering plaats had. Onder veele andere gevallen, welke ik hier zoude kunnen aanhalen, zal ik alleen ſpreken van één geval, het welk mij nu in handen valt, en door den Heer MANLAY, Heelmeester van het *Hôtel Dieu*, te *Parys*, is medegedeeld. Een werkman viel, dronken zijnde, in eene goot, ſtond van zelve op zonder zijne kennis te hebben verloren, hij had eene wond van vier duimen op het voorhoofdsbeen, welke ſchuins aangebragt ſcheen te zijn, omdat het vel zijdelings verſchoven was. 's Anderendaags had hij geene toevallen, als verminderde eetlust. Den 18den October was hij in het Hospitaal gebragt, en van den 20ſten tot den 27ſten wandelde hij door de zaal, en ſcheen bijna herſteld te zijn. Den 28ſten klaagde hij over eene ligte pijn in de regter zijde. De volgende dagen klaagde hij bijna niet, en at en dronk als een gezond mensch. Den 1ſten November kon hij niet opſtaan, had een verval van krachten, eene drooge en bruine tong, zwakke pols, en alle teekenen van *Typhus* (*fievre adynamique*). Den 2den was de tong zwart,

zwart, de zieke zwakker, maar volkomen bij zijn verſtand. Den 3den verminderden alle toevallen, hij had eene ligte benaauwdheid in de ademhaling, en ſtierf den volgenden morgen. Bij het openen van den buik vond men 8 of 10 abscesſen, waarvan er één de grootte van een hoenderei had. In de borstholte was veel vocht, en achter het borstvlies waren insgelijks verſcheiden zakken met etter gevuld. Verſcheidene ribben waren digt bij de wervelen gebroken. Bij het openen van het hoofd, was het harde herſenvlies geheel los, onder hetzelve eene uitſtorting van geronnen bloed, twee lijnen dik; de *arachnöidea* was zeer dik, met eene laag etter bedekt, en de voorſte kwab der herſenen was geheel door ettering van binnen verzworen, onder het harde herſenvlies aan de linkerzijde was ook een weinig vochts uitgeſtort (*). Hufeland denkt, dat in eene ware Ontſteking der herſenen geene ijlhoofdigheid of *Phrenitis* plaats heeſt, maar ſlaapzucht en ongevoeligheid, of dat ten minſte de ijlhoofdigheid ſchielijk tot eene ſtille ijling (*delirium taciturnum*) overgaat, om dat

(*) *Bulletin des ſciences medicales.* Novembre 1808. pag. 452.

dat de drukking op de herſenen ſchielijk eene verlamming veroorzaakt (*r*). Deze ongevoeligheid en ſlaperigheid zagen wij eerst weinige uren voor den dood, wanneer er tevens *Amaurosis*, verlamming, en ſtuipen werden waargenomen, even zoo als dit ook bij kinderen, die aan *Hydrocephalus acutus* ſterven, plaats heeft.

TISSOT, die over de *Phrenitis* wel niet bijzonder handelt, maar van die ſoort van ontſteking der herſenen ſpreekt, die van de zomerhette en het blootſtellen van het hoofd aan de brandende zon haren oorſprong heeft (*inſolation, coup de ſoleil*), heeft deze ziekte ook naauwkeurig beſchreven, en zegt dat dezelve ook van ijlhoofdigheid voorafgegaan wordt, en met teekenen van beroerte binnen weinige uren dikwijls doodelijk wordt (*s*).

Wat de oorzaken betreft, die in ons geval tot deze zeldzame ziekte aanleiding gaven, moeten wij hier opmerken, dat zij altijd onregelmatige *menſes* gehad had, en dat dezelve nu bij haar ſedert eenigen tijd geheel waren op-

(*r*) A. o. Th. II. ſ. 142.

(*s*) *Avis au peuple ſur ſa ſanté.* chap. X. pag. 89.

opgehouden. Immers wordt deze ziekte het meest waargenomen bij vrouwen, bij welke de *menſes* onderdrukt, of bij die gene, bij welke gewone bloedontlastingen, als aambeijen, neusbloeding enz., zijn opgehouden; de opwekkende oorzaak denk ik, dat voor het naast geweest is, het misbruik van ſterken drank, waaraan zij zeer was overgegeven, terwijl deze oorzaak zoo wel van TISSOT als van andere Schrijvers, voor de algemeenſte en gevaarlijkſte in het te weeg brengen dezer ziekte gehouden wordt. „ *Ex obſerva-* „ *tionibus collectis conſtat, veram Phreniti-* „ *dem ſeu idiopathicam adgredi ut plurimum* „ *juniores, et in ætatis vigore conſtitutos ho-* „ *mines; qui liquoribus calidis, fermentatis,* „ *et ſpirituoſis abutuntur; quibus narium* „ *conſueta haemorrhagia emanſit, aut hae-* „ *morrhoidum fluxus ex quacunque cauſſa* „ *ſuppresſus fuit, uti et in ſexu obſervatus* „ *aliquando hic morbus ex ſubita menstrui* „ *fluxus verſus caput regurgitatione* (*t*)."

Het is zeer waarſchijnlijk ten minſten, dat deze beide oorzaken hier hebben zamengeloopen.

In

(*t*) ELLER *obſ. de cogn. & cur. morb.* p 160, 161, c. VII.

In het begin was de ziekte zeer verwaarloosd. De ſterke brakingen en groene ſtoelgangen, met de hevige perſingen en eene heete koorts, hadden den Geneesheer bewogen, om eene aderlating aan te raden. Zij had dezelve niet alleen niet laten in het werk ſtellen, maar had gedurig ſterken drank gebruikt, om, zoo als zij meende, de coliecqpijn weg te nemen, door welke verkeerde behandeling de ziekte zoodanig verergerde, dat naderhand de aderlatingen dezelve niet konden bedwingen. De aderlatingen, welke naderhand ook in het *Noſocomium* werden aangewend, gaven geene verligting; ook was het bloed niet waar ontſtoken, maar met eene dikke en platte, niet zaamgetrokkene korst bedekt, hetwelk ik in ontſtekingen voor een kwaad teeken houde.

In het behandelen dezer ziekte, welke ik voor eene *Gastritis rheumatica* hield, die thans zeer algemeen was, liet ik zonder vrucht drie malen aderlaten, en tevens op den buik en aan de beenen Spaanſche vliegen leggen, waarvan ik in deze ziekte veel nut gezien had. Wanneer ik de ziekte gekend had, en eerder daarbij was tegenwoordig geweest, zoude ik zeker ſterkere en meerdere aderlatingen gedaan, bloedzuigers aan het hoofd, of bloedi-

dige koppen in den nek gezet, en op het hoofd koude ſtovingen, naar het voorſchrift van SCHMUCKER, gelegd hebben. Inwendig heb ik niets gegeven als *Emulſiën* met *Sp. Nitr. dulc.*, omdat de maag zoo verbazend gevoelig was, dat ik geene geneesmiddelen konde aanwenden. Toen ik echter omtrent den zevenden dag der ziekte zag, dat alle teekenen van *Phrenitis* aanwezig waren, en ik hier vooronderſtelde, dat er eene verplaatſing van *rheumatiſche* ſtoffe naar de herſenen geſchied was, liet ik alle mogelijke afleidende middelen gebruiken, en daar ik dacht, dat de ziekte meer *pasſief* of *asthenisch* was, gaf ik kleine giften *Camphor* met *Nitrum* en Azijn, welke ik dikwijls gezien had, dat in deze ziekte nut deden, daar dit middel niet zelden de prikkeling der zenuwen bedaard, en door een ruim zweet de *rheumatiſche* ſtoffe ontlast. De ontleding des lijks toonde ons, dat de dood hier onvermijdelijk was. Het is te verwonderen, dat het leven nog zoo lang, met zulk eene verettering der herſenen, konde beſtaan. Intusſchen leeren de waarnemingen en openingen der lijken, welke men overvloedig bij de aangehaalde Schrijvers, en bij LIEUTAUD, PORTAL, BAILLIE,

CONRADI en VOIGTEL vinden kan, dat er vele voorbeelden zijn van menſchen, welke met zoodanige veretteringen der herſenen zeer lang geleefd hebben.

Ik zal deze waarneming met eenige weinige gevolgtrekkingen beſluiten.

1. Vooreerst blijkt het uit ons geval, dat deze ziekte zeer moeijelijk te kennen is, en dat, offchoon de herſenen een zeer week en allergevoeligst en aandoenlijkst werktuig zijn, de ondervinding echter leert, dat daarin eene zware onſteking kan plaats hebben, zonder dat hier, of zware plaatſelijke pijn, of eene aanmerkelijke krenking der zielsvermogens, of van het *ſenſorium commune* aanwezig zij; dat daarbij altijd geene ſterke koorts plaats hebbe, zoo als bij de zoogenaamde *Phrenitis acuta* gebeurt; dat de ware *Phrenitis* niet altijd dezelve ziekte is met de *Encephalitis*; en dat de ſtelling van HUFELAND niet altijd doorgaat, dat de *Encephalitis* altijd met verdoving, duizeligheid, ſlaapzucht en beroerte gepaard gaat.

2. De *Encephalitis* komt veelal overeen met het inwendig waterhoofd bij kinderen (*Hydrocephalus acutus internus*), en deze ziekte heeft ſomtijds plaats, offchoon er nog gee-

geene ijlhoofdigheid aanwezig is; men moet aan deze ziekte ten minste bij kinderen denken, wanneer er bij hun hevige brakingen plaats hebben.

3. Uit dit geval blijkt ook, welk een naauw verband er is tusschen het hoofd en de onderbuiks-ingewanden, offchoon wij na den dood geen gebrek in de maag of ingewanden, of in de lever vonden, waren echter deze ingewanden zoo gevoelig, dat zij geene de minste aanraking verdroegen, en dat alles door braking wederom werd uitgeworpen. Zoude ook in ons geval de zitplaats der ontsteking in den oorsprong der buikzenuwen geweest zijn? FRANK verhaalt ook een veel ligter geval van *Encephalitis*, waarin deze gevoeligheid van den buik plaats had, en hij genas dit door bloedzuigers aan het hoofd te zetten. Hij zegt ook van zijn geval, „ *o!* „ *quam difficile est morborum naturam pe-* „ *netrare*" (*u*). Wij moeten hieruit dus leeren, hoe voorzigtig een Geneesheer moet zijn, om niet aanstonds, in alle gevallen, waarin brakingen voorkomen, dezelve aan kwade stoffen

(*u*) *Act. Inst. clin. Viln.* Ann. I. p. 71.

ſen toeteſchrijven, en aanſtonds braakmiddelen toetedienen, een gebrek, hetwelk, vooral bij onze landartſen, nog te veel plaats heeft.

4. Even gelijk ſomtijds hevige ijlhoofdigheid en hoofdpijn van eene *gastriſche* oorzaak afhangen, offchoon er geene teekenen van *ſordes*, *ſaburra gastrica*, of eenige prikkeling of aandoening der eerſte wegen worden waargenomen, zoo als wij dit, zoo wel uit eigene waarneming, als uit die van STOLL en anderen weten, zoo kan er ook een gebrek in de herſenen ſchuilen, offchoon er geene teekenen van aandoening in dit ingewand zich vertoonen. Er kunnen dus deelen *ſympatisch* aangedaan worden, offchoon het oorſpronkelijk aangedaan deel in zijne werking niet gehinderd wordt.

5. Uit hetgeen wij boven gezien hebben, blijkt het ook, dat de Ouden, vooral HIPPOCRATES, deze ziekte niet alleen gekend, maar ook de toevallen beter en naauwkeuriger beſchreven hebben, dan onze hedendaagſche Schrijvers; men behoorde daarom ook de lezing der oude Schrijvers niet zoo zeer te verwaarloozen, als thans al zeer veel geſchiedt,

daar

daar zij ons meestal zuivere, en alleen uit eene getrouwe waarneming der natuur opgemaakte gevallen en besluiten opleveren.

6. Eindelijk kunnen wij ook uit ons geval zien, dat het allernoodigst is om, niet alleen in duistere gevallen, maar zoo veel mogelijk altijd, de ligchamen der verstorvenen te openen. Ik beken, dat wij somtijds niets merkwaardigs vinden, maar in vele gevallen toont ons de opening duidelijk de natuur der ziekte, en verklaart ons de natuur en oorzaken der toevallen, welke wij zonder dezelve geheel niet, of ten minste niet zoo duidelijk, zouden begrepen hebben.

Hepatitis.

Leverontsteking.

Ik heb reeds in een voorgaand stuk (*v*) aangemerkt, dat de *Hepatitis* en *Gastritis* tot die ziekten behooren, welke zeer dikwijls voorkomen, en dikwerf niet gekend wordende voor *gastrische* ziekten gehouden, en ten nadeele der lijders als zoodanig behandeld worden. Ik zal dit een en ander nu wederom met een voorbeeld bevestigen. Wij zien name-

(*v*) Geneesk. Magazijn. II. stuk. bl. 21 en volgg.

melijk, dat eene ligte ontfteking niet zelden deze ingewanden bezet, dat deze ontfteking, van een' *rheumatifchen* aard zijnde, door eene goede behandeling gemakkelijk overwonnen wordt, maar dat dezelve kwalijk behandeld, of verwaarloosd zijnde, niet alleen eene zware en gevaarlijke ziekte, maar fomtijds den dood zelven ten gevolgen heeft.

XII. *Geval. Joannes Coolman*, een jager, acht- en dertig jaren oud, gezond van geftel, had twee jaren geleden een' buikloop door koude gehad. Op den 20ften Maart had hij de wacht gehad, en waarfchijnlijk aan de koude te veel blootgefteld geweest zijnde, was zijne uitwafeming onderdrukt, hij gevoelde 's nachts eene koude rilling, waarop brandende hette volgde, en daarna een ruim zweet. Gedurende het zweet, gevoelde hij 's morgens eene pijn in de regter zijde, aan den achterften en onderften rand der valfche ribben, welke zich naar den fchouder en het fleutelbeen uitftrekte; deze pijn verhefte zich bij elke diepe inademing, wanneer er een' droogen hoest aankwam; hij kon alleen op den rug en de linker zijde liggen; de pijn verminderde bij het aanraken en drukken van den hartkolk, en men ge-

gevoelde eene hardheid in de zijde. De ademhaling was kort en afgebroken, de pols was klein en ingetrokken; op den 22sten werd hij in het *Nosocomium* ingenomen, en aanstonds eene aderlating in het werk gesteld, waardoor de pols vrijer werd, zij was echter nog harder en sneller als natuurlijk, omtrent 112. De aderlating had de pijn wel verligt, maar niet geheel weggenomen, de hette was matig, de koorts was aanhoudende, maar had den voorgaanden dag geene merkbare verheffing gehad; het water was sterk gekleurd, er waren twee ontlastingen geweest, de tong was wit en zuiver, de smaak natuurlijk, maar veel dorst.

Uit de toevallen, die hier aanwezig waren, vooral uit de *pijn in de zijde, die zich naar den schouder en het sleutelbeen uitstrekte, de hardheid en opzetting der zijde, de korte en hijgende ademhaling, en de drooge hoest,* besloot ik aanstonds tot eene ontstekingachtige aandoening der lever. Daar echter de koorts niet hevig was, de hette matig, en het jaarsaizoen meer geschikt was om *rheumatische*, als ontstekingachtige ziekten voorttebrengen, oordeelde ik, dat hier eerder eene *rheumatische*, als ware ontsteking der lever plaats

had,

had, vooral daar de tong wit, en als met een dun ſpinrag overtogen was, het welk ik altijd als een vrij zeker teeken van belette uitwaſeming houde. Ik oordeelde hierom wel de aderlating te moeten herhalen, daar toch de meeste *rheumatiſche* aandoeningen een' zekeren trap van ontſteking met zich voeren, welke echter niet zoo ſterk is, als in ware ontſtekingen. Ik liet daarom eene aderlating van zes oncen doen, en gaf het volgend uitwaſemend drankje

℞ *Extr. Gramin.*
Sp. Minder.
Oxym. ſimpl. aa ℥ I.
Aq. Flor. Sambuc. ℥ V.
m.

S. alle uren een lepel.

Den 23ſten. Het afgelaten bloed was met eene dikke *rheumatiſche* korst bedekt; na de aderlating heeft de pijn zich meer door de borst verſpreid, de pols was minder hard, 's avonds aanmerkelijke koortsverheffing met hette, en 's nachts met zweet *remitterende*, ééne ontlasting. Ik beſloot hieruit, dat ik de ziekte wel onderſcheiden had, en dat de *rheumati-*

ſche

ſche ontſteking zich meer over de ingewanden van den onderbuik verſpreidde; hierom ſchreef ik een zacht *laxans antiphlogisticum* voor

℞ *Extr. Gramin.*
Sal. mir. Glaub. $\bar{aa}$ ℥ *β.*
Oxym. ſimpl. ℥ I. *β.*
Aq. coctae ℥ VI.
m.

S. alle uren een lepel.

Den 24ſten. De koortsverheffing kwam wederom met hette, waarop minder zweet volgde, als in de vorige koorts; er waren gedurende de koortsverheffing ſchietende pijnen door den buik, die door de aanraking ſterker werden, de buik was geſloten, het water troebel, de borst, welke tot hier toe droog geweest was, werd nu vochtig, en er werden galachtige fluimen opgeworpen, de tong was ſlijmachtig en wit, de pols 100. Uit de *Sputa*, welke ontlast werden, en die donkergroen waren, was het blijkbaar, dat hier de lever aangedaan was. Daar ik echter uit de *remitterende*, 's avonds wederkeerende, en 's morgens, met zweet, nalatende koorts, en uit de ſteeds van plaats veranderende pijnen beſloot, dat

dat de oorzaak *rheumatisch* was, begreep ik, dat ik op den buik eene Spaansche vlieg moest leggen, welke niet alleen in alle *rheumatische* gebreken, maar vooral in *rheumatische* ziekten des onderbuiks *specificq* zijn, terwijl ik eer van de ingewanden de stoffe moest afleiden, en de belette werking der huid wederom opwekken

℞ *Spir. Minder.* ℥ II.
Nitr. pur.
Gum. arab. āā ʒ I.
Aq. Samb. ℥ VI.
Rob. —— ℥ I.
m.

S. alle uren een lepel.

Applicet. clysma. emoll. vesperi.

Den 25sten. De Spaansche vlieg deed de beste uitwerking, de pijn in den buik was verdwenen, vier stoelgangen, het water was rood en troebel, de pols snel, deze nacht had er geene aanmerkelijke koortsverheffing plaats, en het wezen stond beter. Daar nu de *rheumatische* stoffe bewegelijk was, meende ik dezelve door alle wegen te moeten ontlasten, en gaf hierom

℞ *Rad.*

℞ *Rad. Bardan.* ℥ II.
Flor. Sambuc. ℥ ß.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. *ß. add.*
Oxym. ſimpl. ℥ II.
Rob. Samb. ℥ I.
m.

S. alle uren een kopje.

Den 26ſten. Nadat de pijn in den onderbuik verdwenen was, kwam er wederom meer hoest, en ééne zeer ſterke ontlasting van eene ſlijmige, helder doorſchijnende, groene ſtoffe, het water was ſpaarzaam en vuil.

Den 27ſten. Eene ligte koortsverheffing; maar 's nachts een goede ſlaap; 's morgens een goed zweet, wederom ligte buikpijn, de pols geregeld, het water dik, *rheumatisch.*

℞ *Extr. Rad. Gramin.* ℥ *ß.*
Sal. mir. Glaub. ʒ II.
Aq. coctæ. ℥ VII.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uren een lepel.

Den 28ſten. Wederom eene ligte koortsverheffing, die echter niet tot zweet overging,

een gedurig afgebroken hoest, met drukking en volheid van borst, en eene ruime ontlasting van groene *mucus*, die er als kopergroene gal uitzag; de tong was wit, hij had geen' wansmaak, en de pols was vrij en vol. Er was dus geen de minste twijfel, of hier had eene scheiding der ziekte, door eene galachtige ophoesting plaats, terwijl hierdoor alle de overige toevallen der ziekte ophielden. Mijne aanwijzing was dus deze *crisis* verder te bevorderen, de stof te verdunnen, op te lossen, en de ontlasting gemakkelijk te maken. Ik gaf hierom

℞ *Rad. Senek.* ʒ II.
Flor. Arnic. ʒ I.
Rad. Alth. ℥ I.
inf. aq. q. s. col. ℔ I. *add.*
Oxym. scillit. ℥ I.
Tart. emet. gr. I.
m.

S. alle uren een kopje.

Den 29sten. Deze drank deed eene zeer goede uitwerking, de hoest was minder, de ophoesting minder groen en overvloedig; hij gevoelde echter nog, dat de hoest uit de regter

ter zijde voortkwam uit de lever, het water was dik, en had een overvloedig zetſel, de tong was wit en vochtig, en minder beſlagen, hij had ééne ontlasting, de pols was regelmatig en niet koortſig. Het is zeer bijzonder, dat deze ziekte, welke zonder twijfel in de lever hare zitplaats had, zich door eene opwerping van galachtige fluimen ſcheidde, daar anders gewoonlijk de *Hepatitis* door galachtige ſtoelgangen geſcheiden wordt, wijl dit de naaste weg is, waardoor zich de opgehoopte, of in te groote hoeveelheid afgeſcheiden gal kan ontlasten. Offchoon er geene onmiddelijke gemeenſchap is tusſchen de lever en de longen, moet toch de door de lever afgeſcheiden gal, door de prikkelende hoest naar de longen gebragt zijn, en door eene bijzondere werking der natuur ontlast, of, zoo men het gevoelen van BRANDIS wil aannemen, moet de werkzaamheid der long zoodanig veranderd zijn, dat hier gal werd afgeſcheiden. Wij hadden geene gelegenheid deze groene ſtoffe naauwkeurig te onderzoeken, ik twijfel echter, of niet veeleer alleen het kleurende gedeelte der gal hier aanwezig was, daar ten minſte in de geelzucht, waarin wij het water dikwijls hebben onder-

zocht, geene ware gal, maar alleen het kleurende gedeelte gevonden wordt; om nu voorts de *rheumatische* gesteldheid der lever te verbeteren, liet ik op de zijde eene plaaster leggen, bestaande uit gelijke deelen *Emplastrum vesicatorium* en *Meliloti*.

Den 30sten had hij eene kleine koortsverheffing met morgenzweet, de pijn uit de zijde was geheel verdwenen, de *urine* genoegzaam natuurlijk, hij had echter in drie dagen geen' afgang gehad, hierom liet ik bij den drank voegen

Mann. Calabr. ℥ I. β.
Sal. mir. Glaub. ℥ β.
m. d.

Den 31sten. Bijna geene hoest of opwerping van fluimen meer, ééne *sedes*; daar nu alle de overige toevallen der ziekte verdwenen waren, en er alleen nog hoest overbleef, gaf ik

℞ *Rad. Alth.* ℥ I.
—— *Liquir.* ℥ β.
Fl. Arnic. ʒ I.
m. f. Species.

S. Om als thee te drinken.

Den

Den 2den Mei. Behalve een weinig hardlijvigheid, was hij nu zeer wel, hierom liet ik hem een paar drachmen *Sal. mirab. Glaub.* des morgens gebruiken.

Den 5den werd hij volkomen hersteld uit het *Nosocomium* gelaten.

Gastritis Rheumatica.

Rheumatische Maagontsteking.

XIII Geval. Nic. Chenel, een kleêrmaker, 36 jaren oud, en teeder van gestel, had, door het eten van roggenbrood, waaraan hij niet gewoon was, zijn' maag overladen. Hij kreeg daarvan op den 2den Mei eene drukkende en stompe pijn in den hartkolk, die zich niet te min door den geheelen buik verspreidde, vergezeld van gedurige braking. Hij kon beter vast voedsel als drinken binnen houden, van het begin der ziekte af had hij een' aanhoudenden hik. Op den 5den Mei bij ons komende, en dus reeds op den derden dag der ziekte, had hij dezelve toevallen, hij was reeds zedert vijf dagen verstopt, er was een onleschbare dorst, maar, zoo verre ik konde bespeuren, geene koorts.

Offchoon de overlading der maag de toevallige oorzaak van de aanhoudende braking fcheen te zijn, deden niet te min de aanhoudende en bepaalde pijn op den mond van de maag (*cardia*), de fterke dorst en hik, mij niet alleen befluiten, dat de gevoeligheid der maag zeer verhoogd was, maar, daar er thans eene waare *epidemifche* gefteldheid van *rheumatifche* ziekten heerschtte, welke zich vooral op de ingewanden des onderbuiks plaatfte, baarde dit bij mij het grootfte vermoeden, dat hier eene *Gastritis rheumatica* plaats had. Dewijl intusfchen de pols niet klein, ingetrokken, of fnel was, befchouwde ik dit meer als eene plaatfelijke, dan wel als eene algemeene ziekte van het geftel. De gedurige braking, en omgekeerde wormwijze beweging, bewogen mij een middel te geven, het welk PRINGLE (*w*) in de *Ileus* en *Colica fubinflammatoria* plag voor te fchrijven, en hetwelk, terwijl het de gevoeligheid der maag fchijnt te verminderen, de krampen der ingewanden bedaart; de braking wegneemt, en de ontlastingen bevordert, zelfs dan, wanneer men te ver-

(*w*) l. c.

vergeefs alle andere *antispasmodica* heeft gebruikt.

℞ *Dec. Hord.* ℔ 1.
Sal. Epsham. ℥ 1.
m.

S. alle uren een kopje.

In vele gevallen heb ik van dit middel mij te voren en ook nog bediend, wanneer mij alle andere middelen, zelfs veel sterkere *purgantia* verlieten, en meestal heb ik ondervonden, dat hetzelve ontlasting te weeg bragt.

Den 6den. De braking en hik hielden na het gebruik van dit middel op, hij had echter nog geen stoelgang gehad, het water was dik, troebel, weinig, en met een dik zetsel; de tong wit en zuiver, maar de pols was nu gespannen en ingetrokken, de maag en buik waren pijnlijk en opgezet, zoodat hij daarop geene drukking konde verdragen. Uit deze toevallen besloot ik, dat er eene *rheumatische* ontsteking plaats had, en dat nu, zoo als dit veel bij *rheumatische* ontstekingen gebeurt, de ziekte zich meer op de ingewanden had geplaatst. Ik oordeelde hierom noodig eene aderlating van acht oncen in het werk te stellen; zijn regter oog was merkelijk

lijk ontſtoken, hetwelk ik meermalen te voren in Ontſtekingen der lever en der onderbuiks-ingewanden heb waargenomen (*x*). Ik liet nu eene verzachtende pap op den onderbuik leggen, en gaf

℞ *Emuls. comm.* ℔ I.
Sp. Nitr. dulc. ʒ I.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uren een kopje.

Den 7den. De aderlating gaf veel verligting, het bloed was zeer dik, maar was niet ontſtoken, alle pijn en opzetting der buik waren verdwenen, het water was nog rood, de pols bijna natuurlijk, de oogontſteking was merkelijk verminderd, maar hij had nog geene ontlasting gehad. Ik ſchreef voor

℞ *Rhei. el.*
Magn. alb. āā ʒ
Aq. Foenic. ℥ VI.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uren een lepel.

Ik

(*x*) Gen. Magaz. aangeh. pl.

Ik ben in het algemeen zeer tegens het gebruik van warme middelen en Rhabarber, in alle koortſen en doorgaande ziekten, welke dikwijls tot groot nadeel der zieken worden voorgeſchreven. Intusſchen heb ik meermalen ondervonden, dat in *Rheumatiſche* ziekten der ingewanden, na het bedaren der ontſtekingachtige toevallen, de Rhabarber, gepaard met opſlorpende middelen, zeer goede dienſten doet. In den Haag had ik, in het eerst van mijne praktijk, een' zwaarlijvigen man, die eene geweldige braking met hik kreeg, uit eene *Rheumatiſche* oorzaak; ik gaf hem allerlei bedarende en *antiſpasmodiſche* middelen, *Opiaten*, enz. deed aderlatingen, liet Spaanſche vliegen op den buik leggen, doch alles verergerde zoodanig, dat ik vreesde, dat de zieke niet zoude opkomen. Ik vroeg de hulp van een' ouden, zeer ervarenen Geneesheer, die niet anders voorſchreef, als kleine poeders van Rhabarber met Kreeftsoogen, en een weinig Kaneelolie. Tot mijne groote verwondering bedaarde de hik en braking alleen door dit middel, en hij herſtelde binnen weinige dagen volkomen. Meermalen merkte ik op, dat in deze ziekte alle *eccoprotica*, *Manna* enz. gevolgd worden door benaauwdheid en opzetting, terwijl de *Senna* enz.

nog veel meer kwaads veroorzaakte, daar een drankje van *Rheum* met *Magnesia*, en een weinig van het een of ander *aromatisch* water, volkomen aan de verwachting beantwoordde. Dit gebeurde ook in ons geval, want

Den 8sten had hij van dit drankje verscheidene stoelgangen, alle benaauwdheid en braking hielden op, de eetlust kwam wederom, de tong werd zuiver, het water was rood, hetwelk ik aan het gebruik der *Rheum* toeschreef.

Den 11den ging hij reeds hersteld uit het *Nosocomium*.

Daar wij in het Jaar 1805—6 veelerlei gelegenheid hadden, deze *Gastritis rheumatica* in ons Hospitaal te zien, zal ik daarvan nader en meer opzettelijk moeten handelen.

GE-

GEMENGDE

WAARNEMINGEN.

GEMENGDE

WAARNEMINGEN.

In het Jaar 1805 mijnen vriend en geachten Toehoorder, Doctor A. NUMAN op het naburig *Hogezand* bezoekende, verzocht hij mij met hem te gaan zien een meisje, hetwelke reeds langen tijd aan eene slepende ziekte gesukkeld had, welke wij voor *Hydrops pericardii* hielden. Daar alle geneesmiddelen hier niets uitwerkten, en wij een' gewissen dood voorzagen, verzocht ik hem naauwkeurig het beloop der ziekte aanteteekenen, na het overlijden het lijk te openen, en mij zijne aanteekeningen hieromtrent ter gemeenmaking medetedeelen. Ik oordeel dit geval zoo zeldzaam en belangrijk, dat ik van deze vrijheid meen te mogen gebruik maken, en daarbij eenige aanmerkingen te moeten voegen.

I.

Verplaatſing van het Hart uit de linker- naar de regter holligheid van de borst, waarbij hetzelve geheel aan het Hartzakjen was vastgegroeid, benevens de toevallen, die deze tegennatuurlijke geſteldheid vergezelden, door den Heere A. NUMAN, *M. D. op het Hogezand.*

G. E. eene jonge dochter, acht- en twintig jaren oud, had in haar zesde jaar zeer zwaar aan het roodvonk geleden, uit hetwelk zij eene benaauwdheid op de borst had overgehouden. Van hare vroegſte jeugd af aan, was haar geheele ligchaam zeer vermagerd en uitgeteerd. Deze uittering was nogtans in geen deel zoo aanmerkelijk, dan in de opperarmbeenderen, welke zoo dun waren, dat zij, ſlechts door de huid omkleed, volſtrekt al het ſpierachtige ontbeerden, en het volkomenst aanzien hadden, van nimmer eenige vleeschdeelen te hebben bezeten. Zij waren derhalve geheel onbeweegbaar, en hingen lam bij het ligchaam af. Met de onderarmen was het ten dezen opzigte eenigzints beter geſteld, en zij konde met hare handen vrij redelijk, ſom-

ſommige vrouwelijke handwerken verrichten, zonder dat daarbij de opperarmen in beweging werden gebragt. Het hoofd, vooral het aangezigt, en inzonderheid het onderkaaksbeen, waren insgelijks zeer onvolmaakt, en in betrekking tot de overige ligchaamsdeelen zeer klein; overigens was zij zwak, bleek, gevoelig, en dikwijls behebt met hartklopping en kortademigheid; had niettemin alle natuurlijke ontlastingen naar behooren, nuttigde en verteerde zeer goed, en kon eene vrij matige wandeling, mits zacht in het werk geſteld, zonder ſchielijke en groote vermoeijenis verrigten.

In dezen ſtaat bereikte zij haar 26ſte jaar, zonder merkelijke verergering van omſtandigheden, wanneer zij vervolgens van tijd tot tijd door *rheumatieke* pijnen overvallen werd, welke weldra derwijze toenamen, dat zij daardoor ſpoedig geheel van den gang werd gebragt, vermits deze pijnen zich mede tot de gewrichten, vooral der knieën bepaalden. Hiermede zukkelde zij eenen geruimen tijd, in den zelfden ſtaat, voort, werd voorts nog gedurende een half jaar, door het gebruik van geneesmiddelen, eenigzins wederom op de been ge-

gebragt, wanneer daarop de zinkingachtige pijnen met hevigheid terugkeerden, en zich daarbij nog eene menigte andere toevallen voegden, welke haare gesteldheid een meer gevaarlijk aanzien deden verkrijgen.

In dezen toestand bezocht ik de lijderesse, in November 1804, voor de eerste maal; zij klaagde toen over zeer zware pijnen en schoten door alle ligchaamsdeelen, die zich evenwel boven al tot de schouders en kniegewrichten bepaalden, dikwijls van plaats veranderden, doch nimmer geheel ophielden; zij klaagde over kortademigheid, sterke drukking en benaauwdheid op de borst, en over eene zeer bijzondere en ongeregelde beweging van het Hart. De ligging op de regter zijde en op den rug waren haar onmogelijk, terwijl zij op de linker zijde meer gemakkelijk rustede, zij was tegens den avond zeer koortzig de handen en voeten waren gezwollen, de waterloozing was verminderd.

Uit de aanwezigheid van deze toevallen, vermoedende dat er eene beginnende ophooping van water, in het *pericardium*, of ten minste in de borstholte, plaats vond, rigtte ik, offchoon de staat der lijderesse mij bij dit begin reeds hopeloos voorkwam, mijne genees-

neeswijze zoo in, dat dezelve eene ſtrekking hadt, om het aanwezig water langs de natuurlijke wegen te ontlasten, en deszelfs verdere ophoping tegen te gaan, door *diuretica*, *derivantia*, *veſicatoria*, *diaphoretica*, enz.; doch zonder vrucht, daar de ſtraks gemelde toevallen hoe langs hoe meer toenamen en verergerden, en nog verſcheidene nieuwe zich bij dezelve voegden.

Den 15den Januarij 1805. De lijdereſſe heeft ſedert 14 dagen begonnen eene ſchuimachtige kwijl uit de borst te ontlasten, welke in het begin gering, langzamerhand in hoeveelheid is toegenomen, en thans zoo aanmerkelijk is, dat dezelve twee a drie ponden, in de 24 uren, beloopt. De drukking op de borst, en de kortademigheid zijn hier door niet verminderd, maar zijn ſterker dan voorheen; de klopping van het Hart is thans zoo ongereegeld, en buitengewoon ſterk, dat de lijdereſſe daarvan ſomwijlen onaangename gewaarwordingen, en pijn in het Hart zelf gevoeld; zij klaagt over ondragelijke pijnen in de ſchouders, met een aanhoudend gevoel, als of dezelve van het ligchaam zijn afgeſcheiden, en op zich zelven ſtaan. Zij kan thans minder gemakkelijk op de linker zijde liggen, en

zoekt eene meer overeind-zittende houding. De gewone ontlastingen zijn zeer traag, de pols is aan de vermagerde armen geheel niet te voelen, de eetlust blijft bij aanhoudendheid goed.

Den 19den Februarij. De ſchuimachtige afſcheiding der longen is langzamerhand verminderd, en thans geheel opgehouden; de overige toevallen van drukking en kortademigheid zijn zoodanig toegenomen, dat verſtikking ieder oogenblik een einde aan het leven der lijdereſſe dreigt te maken; de kloppende beweging van het Hart kan uitwendig op eenen aanmerkelijken afſtand gezien worden; de lijdereſſe zegt, dat hetzelve met zijn' punt gedurig tegens de ribben ſtoot. Somwijlen klopt het Hart minder hevig, en alsdan wringt hetzelve zich krampachtig ineen; ook beſtaat deszelfs werking ſomtijds in eene zachte, trillende, of ſchuddende beweging. Deze ongelijke werkingen van het Hart wisſelen onbepaald met elkanderen af, terwijl niet zelden bij deszelfs meest bedaarde geſteldheid, hetzelve eensklaps, en zonder eenige kennelijke aanleidende oorzaak, zoodanig in oproer geraakt, dat het zich in de borstholte ſchijnt omtekeeren, omhoog, of zijdwaards met

ge-

geweld uitſpringt, 't geen met hik, de uiterſte benaauwdheid, en veeltijds volkomen onmagt vergezeld gaat. De lijdereſſe zoekt van tijd tot tijd eene meer voorover gebogene houding aantenemen, waardoor zij zegt, dat de botſing van het hart tegen de ribben meer vermijd wordt, wordende haar hoofd, ten dien einde door een' halſter, welke van de zolder nederwaarts afhangt, en waarin zij met het voorhoofd rust, opgehouden. Verdubbelde compreſſen van buiten op de ribben, op de plaats van het Hart gelegd, en door eene rondgaande zwachteling ſtevig bevestigd, hebben haar ſedert weinige dagen eene geringe verligting der hevigſte toevallen gegeven, en de ſterkſte ongeregeldheid van het Hart eenigzints bedaarder en dragelijker doen zijn. De pijnen door het ligchaam en vooral in de ſchouders blijven even aanhoudend en zwaar.

Behalve eenige *anodyna* en *antiſpasmodica*, gebruikt de lijdereſſe geene geneesmiddelen.

Den 25ſten Maart. Nadat de ſchuimachtige ontlasting uit de borst, in de vorige maand geheel was opgehouden, begon de lijdereſſe weldra te ſpreken over het gevoel van aanwezig water in de borst. Zij gevoelde eenige golving in dezelve, welke bij de voor-

en achterover buiging van het ligchaam het meest merkbaar is. Deze ophooping van water is zeer ſchielijk toegenomen, ſedert de lijderesſe thans verzekert, dat het Hart in water zwemt, en van de eene zijde der borst naar de andere drijſt. Hetzelve werkt even hevig en ongeregeld als te voren, en hik gaat daarmede ſchier altijd gepaard. Somwijlen klaagt de lijderesſe over het onaangename gevoel, als of er eene fijne, laauwe wind om het Hart waaijt, welke van deszelfs voorſte gedeelte begint, en zich naar de ſchouderen uitſtrekt, dit heeft plaats ten tijde dat het Hart niet zeer hevig klopt, maar in eene zachtere trilling is. De plaats van het Hart moet van buiten beſtendig door de hand eens anderen geſteund, gedrukt en gewreven worden. Dit laatſte is het beste middel om de onaangename gewaarwording der Hartklopping te verdooven; wanneer de lijderesſe in zwijm komt te vallen, is dit wrijven het eenige middel, om haar wederom tot zich zelve te brengen. Door dezelve vlijtig nacht en dag te onderhouden, wordt het Hart ſomtijds eenige uren in rust gehouden, terwijl bij het geringſte verzuim daarvan, hetzelve oogenblikkelijk tot de hevigſte werking terug keert. De halsaderen

ren kloppen buitengewoon ſterk. Het door-ſlikken is zeer bezwaard. De ſpijs en drank blijven in de borst ſtaan, van waar zij, na eenigen tijd, met een hoorbaar geluid nederwaarts zakken, dikwijls ook naar boven terug keeren. Het gezigt en de oogleden zijn zuchtig gezwollen. De eetlust en ſpijsvertering blijven bij aanhoudendheid gezond. Het water is gering, meestal hoog gekleurd, dikwijls verzien van een zeer fijn en hoog wolkje.

Den 20ſten Mei. De lijdereſſe bevindt zich na genoeg in dezelve omſtandigheden. Zij moet ſteeds in eene voorovergebogene houding zitten. De borst moet van buiten op de plaats van het Hart onophoudelijk gewreven worden. De overige levenskrachten ſchijnen uiterlijk niet ſterk te verzwakken. De lijdereſſe denkt om geene zaak minder dan op den dood; tiert en vaart uit, als eene razende, tegen de huisgenooten, en maakt bij zich zelve vele plans, om deze bij haar herſtel uittevoeren. Het gevoel van water, waarin het Hart zwemt, als ook het gevoel, of er eene warme wind om het Hart waaijt, de hartklopping, benaauwdheid, enz. blijven haar op dezelve wijze, als voorheen bij.

Den 1ſten September. Gedurende de drie laatſte maanden had ik de lijderesſe niet gezien, aangezien men mij geſtadig berigtte, dat zij zich in denzelfden ſtaat bevond, en men, haren hopeloozen toeſtand inziende, ook alle Geneeskundig toeverzigt noodeloos en vergeefs achtte. Thans op nieuw tot haar komende, was de vorige geſteldheid der toevallen zeer veranderd. Zij ligt nu beſtendig op den rug. De hevige ſtooting en klopping van het Hart zijn van tijd tot tijd rustiger geworden, en thans geheel opgehouden, en deszelfs beweging beſtaat nu ſlechts in eene trillende ſchudding, die ook dagelijks zachter en onmerkbaarder word. Hetzelve behoeft thans geen' ſteun, noch wrijving meer. Zij gevoeld geen' de minſte golving meer van water in de borst, noch ook de drijving van het Hart in hetzelve. De wind om het Hart waaijende, is integendeel ſchier aanhoudend geworden. Zij zegt, dat het Hart dwars in de borst geplaatst is. De buik is opgezet, en men gevoelt daarin de duidelijkſte golving; het gezigt is zeer vermagerd, en het ligchaam ten uiterſten verzwakt. De benaauwdheid ſtijgt ten hoogſten top; de ademhaling ſtrekt zich niet verder uit, dan tot het bovenſte gedeelte

der

der longen, alwaar zij zegt, dat dezelve een' onoverwinnelijken tegenſtand ondervindt; ieder oogenblik dreigt verſtikking. Daarbij heeft zij nog het zeer levendig gevoel, als of er van de linker voet langs het been en de dije een dier naar boven kruipt, hetwelk beſtendig van onderen wederom opkomt.

Den 24ſten November. De lijdereſſe is, tot verbazing van ieder' aanſchouwer, nog niet onder de droevige marteling bezweken. Zij ligt zieltogende op den rug, het ſtrottenhoofd voorwaarts, en het hoofd achterwaarts overgebogen. De hulpſpieren der ademhaling hebben het hoofd, tusſchen de ſleutelbeenderen, tot op de borst getrokken. Zij zegt het Hart is uit deszelfs natuurlijke plaats geweken, en zij gevoelt eene ledige ruimte in de linker borstholte. Zij gevoeld het Hart nog zachtjes trillen in de regter borstholte. Hoe zeer men ook trachtte haar te overreden, dat dit in een verkeerd gevoel beſta, zij houdt ſtaande, dat hetzelve van de linker naar de regter holligheid van de borst verplaatst is. Van buiten is noch in de linker- noch in de regter zijde eenige beweging van hetzelve merkbaar. Zij ligt bijna in aanhoudende ſtuiptrekkingen.

In deze deerniswaardige gesteldheid leefde de lijderesse, niet tegenstaande zij nu sedert langen tijd den dood verwacht, en zelfs reikhalzend verlangd had, tot aan den 18den Januarij 1806. Zij behield, tot eenige dagen voor den dood, haar volkomen verstand, en den eetlust onverminderd. In de laatste dagen lag zij geheel gevoel- en besesseloos, ijlde bij wijlen eenigzins, en viel daarop terstond wederom in slaap, tot dat men ten laatste bemerkte, dat het levensbeginsel ten eenemale was uitgedoofd.

Bij de opening van het lijk, welke ik met den Heere S. VEENHORST. Med. Doctor te *Zuidbroek* verrigtte, namen wij omtrent de gesteldheid der borst het navolgende waar.

De linker long was over de helft verteerd, zonder dat daarbij eenige verettering aanwezig was, zijnde deszelfs kleur wit-gemarmerd, zonder knobbels, of eenige verharding, waarbij zij een zeer uitgedroogd aanzien verkregen had. De regter long was op gelijke wijze zeer verminderd, eenigzins blaauwachtiger van kleur dan de linker, terwijl de sponsachtige hoedanigheid van beiden geheel verdwenen, en derzelver blaasachtige zelfstandigheid tot een vast ligchaam ineen gegroeid was,

zoo

zoo dat men niet het minſte teeken van eenig overgebleven luchtblaasje in dezelve ontdekken kon. De vermindering van omtrek der longen was zoo aanzienlijk, dat dezelven naauwelijks het derde gedeelte der borstholte vervulden, en hare ſoortelijke zwaarte insgelijks zoo veel vermeerderd, dat dezelven in haar geheel, of in ſtukken geſneden, in het water nederwaarts zonken. De regter long was van achteren en ter zijden aan het borstvlies vastgegroeid. Er bevond zich geen water in de holligheid der borst.

Bij verder onderzoek bleek het, dat het gevoel der lijdereſſe omtrent de verplaatſing van het Hart geenszins valsch was geweest; aangezien hetzelve ten eenen male uit de linker borstholte geweken was, welke ledig bevonden werd, en men hetzelve in de regter holligheid ontdekte, en wel op deze wijze, dat hetzelve omgeven was van een' vliezigen zak, gemaakt van het *Mediastinum*, wiens buitengewone ruimte en verſlapping, tot de hiertoe noodzakelijke uitrekking en omvatting ſchijnt in ſtaat te zijn geworden. Deze uitzakking van het Hart zou nogtans geen plaats hebben kunnen gehad, bijaldien niet deszelfs aanhechting aan het middenrif, door middel van

het borstvlies, hier van natuur zoo buitengewoon verlengd, en toegevend was geweest, dat daardoor aan het Hart eene genoegzame vrije beweging naar alle kanten werd toegeſtaan, terwijl de ſterke opdringing van het middenrif naar boven, door het water, in de buik bevat, de verſlapping van het *mediastinum* misſchien nog eenigzins zal begunſtigd hebben.

Het Hart was onder deze verplaatſing, als het ware om zijn eigen' as gedraaid, vermits hetzelve in de regter borstholte met zijne achterſte holligheid naar voren, en met zijne voorſte holligheid achterwaarts gelegen was. Hetzelve was over zijne geheele oppervlakte aan het *Pericardium* vastgegroeid, en maakte daarmede één ligchaam uit, zoo dat het niet dan door behulp van het mes, en niet zonder beleediging van beider zelfſtandigheden, daarvan konde worden afgeſcheiden.

Hetzelve was insgelijks, als de longen, van eene zeer uitgedroogde geſteldheid. Deszelfs holligheden bevatteden inwendig eenig geronnen bloed. Aan deszelfs klapvliezen en groote vaten viel niets tegennatuurlijks te beſchouwen.

Het

Het geval, hetwelk door den Heere NUMAN ons medegedeeld is, is zoo zonderling, dat ik te vergeefsch naar een overeenkomend geval gezocht heb. Wanneer wij de werken van PLOUCQUET, (y) VOIGTEL, (z) SENAC, (a) VETTER, (b) en vooral het onlangs uitgegeven uitmuntend werk van den Heere CORVISART, (c) over de werktuiglijke ziekten van het Hart, naſlaan, vinden wij voorbeelden genoeg van natuurlijke verplaatſingen van het Hart naar de regter zijde, van omkantelingen van hetzelve, van verplaatſing naar de zijde door water, etter, enz. maar wij vinden nergens zulk een aaneengeſchakeld verhaal

(y) *Init. Bibl. Pract.* T. III. p. 551. *Recent.* T. I. p. 287. et T. III. p. 219.

(z) *Handbuch der Pathol. Anat.* Th. I. ſ. 375, waar men verſchillende voorbeelden verzameld vind, die ik echter hier niet zal aanhalen of vergelijken, daar de ziekte-geſchiedenis overal ontbreekt.

(a) *Traité de la ſtructure du cœur* T. II. p. 439.

(b) *Aphor. aus der Path. Anatom.* ſ. 107.

(c) *Esſay ſur les maladies et les leſions organiques du cœur et des gros vaisſeaux.* Wij vinden eene zeer belangrijke waarneming van eene dergelijke ziekte van verplaatſing van het Hart, maar met andere gebreken gepaard, van den Heere HEINEKEN te *Bremen*, in HORN's *Archiv. f. pract. Med. St.* IX. *Heft.* ſ. 27 *u. ſ. w.*

haal van de toevallen, welke daarbij hebben plaats gehad, als bij het onze. Openingen van lijken zijn buiten twijfel altijd zeer nuttig, maar wij zien zelden, dat men zich daarop toelegge, om eene naauwkeurige ziekte-geſchiedenis daarvan vooraf te laten gaan, door welke echter alleen de Ziektekunde wezenlijke vorderingen kan maken.

II.

Over de *Pemphigus*, of Blaasziekte.

De *Pemphigus* is eene zoo zeldzame, en echter eene zoo belangrijke ziekte, dat ik niet ondienſtig oordeelde dezelve eens nader te onderzoeken. Ik heb om deze rede een' mijner ervarendſte en naarſtigſte leerlingen, den Heere C. W. EEKHOUT van *Zwolle*, aangeſpoord, om deze ziekte tot het onderwerp zijner Inwijdings-Verhandeling te maken, en hem tot het vergaderen der ſtoffe tot dezelve de behulpzame hand geboden. Het opſtel zelve is echter van hem geheel alleen. Deze Verhandeling is nu aan deze Hoogeſchool openlijk verdedigd en uitgegeven (*). Daar echter de-

(*) *Diſſ. Med. inaug. de Pemphige*, IX. Jun. 1810. 133 pag. 8°.

deze ſoort van ſchriften gewoonlijk in zeer weinige handen komen, en er, voor zoo veel ik weet, over deze Ziekte niets in ons land geſchreven is, zal ik over dezelve hier eenige aanmerkingen geven, zonder dat ik echter dit als eene ſystematiſche verhandeling wil hebben aangemerkt, moetende ik verder den lezer tot de breedvoerige verhandeling van den Heere EEKHOUT verwijzen, die alles verzameld heeft, wat tot hier toe over deze ziekte gezegd is, immers voor zoo veel men daartoe de ſtoffe konde bekomen.

De ziekte, die men onder den naam van *Pemphigus* beſchreven heeft, beſtaat in eene ſoort van uitſlag, het welk onder de gedaante van blazen verſchijnt, welke op alle de deelen van het ligchaam zich plaatſen, zeer verſchillende van grootte zijn, zich met een helder vocht vullen, daarna doorbreken, en met eene dunne, zwarte, of bruine korst opdroogen en afvallen.

Deze uitſlag-ziekte behoort, onzes inziens, tot die uitſlagen, welke SAGAR genoemd heeft *Niet beſmettelijke Uitſlagen*, en is in dit opzigt overeenkomende met de roos, netelroos, gierstuitſlag, enz., die uit geene bijzondere ſmetſtoffe voorkomen, maar uit eene bijzondere zamenloop

loop van omſtandigheden, die echter niet altijd bekend zijn, geboren worden.

Even als de roos is zij ſoms zoo goedaartig, dat zij zonder geneesmiddelen geneest, ſomtijds is zij van koorts verzeld, en loopt in weinige dagen af, ſoms is zij zelfs *epidemisch*, komt meermalen wederom, en nu en dan is zij zoo kwaadaardig, dat zij zeer lang duurt, en eindelijk zelfs dodelijk wordt. Bij eerst geboren' kinderen heb ik dezelve ſomtijds ligt, ſomtijds zeer kwaadaardig en dodelijk gezien.

Ik zal omtrent derzelver beloop, oorzaken, natuur, enz. hier niet ſpreken. Ik merk alleen aan, dat het mij voorkomt, dat alle deze uitſlagen zeer naauw ſchijnen verbonden te zijn met verſtoppingen der onderbuiks-ingewanden. Mij zijn echter geene daadzaken genoeg bekend, om te durven beſluiten, dat elk dezer uitſlagen verbonden is met ſtorinringen van verſchillende afſcheidingen. Het is bij mij ook niet uitgemaakt, dat deze uitſlag altijd zoude ontſtaan van eene belette afſcheiding der nieren, zoo als dit ook door den Heere EEKHOUT is aangetoond. Intusſchen wil ik niet ontkennen, dat dit in ſommige gevallen plaats heeft. Ik heb deze ziekte in

een'

een' aanmerkelijken trap, en wel aan beide beenen, korte jaren geleden, waargenomen bij een' heer, die aan moeijelijke waterlozing onderhevig was, maar die daarvan volkomen bevrijd bleef onder het uitbreken dezer blazen, die bijkans den geheelen winter bleven aanhouden.

Ter opheldering dezer ziekte zal ik eenige gevallen wat breedvoeriger opgeven, als dezelve door den Heere EEKHOUT zijn aangeteekend, daar zijne reeds meer dan gewoon groote Verhandeling niet toeliet dezelve breeder te plaatſen.

I. Geval. In het Jaar 1784—5, te *Edinburg* ſtuderende, kwam er in het Koninklijk Hospitaal eene vrouw, onder opzigt van Profesſor GREGORY, die deze ziekte had, maar kort daarna herſtelde; men verhaalde mij, dat zij in de twee voorgaande Jaren ook aan dezelve ziekte in het hospitaal gelegen had, en ik nam de moeite dit geval uit de raport-boeken op te ſchrijven. Dr. FERRIS heeft hetzelve ook in zijne Verhandeling *over de Melk* aangeteekend, dan daar deze verhandeling ook hier weinig bekend is, zal ik een en ander kortelijk overſchrijven.

De-

Deze vrouw werd in de maand Maart 1785, wegens bloedbraking, in het Hospitaal ingenomen. Zij had sedert twee jaren hare stonden niet gehad. Nadat de bloedbraking ophield, vertoonden er zich, op den 18den April, in het aangezigt, aan den hals, op de borst en schouders, na eene onlijdelijke jeukte, blazen, die zich met een helder vocht vulden, en een' ligt-rooden rand hadden. Voor de uitbarsting hette en hoofdpijn, de pols was 84; den 19den waren de blazen zeer groot geworden, en hadden zich over het ligchaam meer verspreid; den 20sten vertoonden zij zich op de onderste ledematen; den 21sten en 22sten begon de uitslag te droogen; den 23sten was er wederom een sterk uitslag, vooral op de beenen; den 24sten was zij ijlhoofdig, had hoofdpijn, en blazen op de tong; den 25sten droogden de blazen op de tong, doch kreeg zij wederom nieuwe blazen op de hand; den 26sten had zij eene scherpe pijn in de keel, zoo dat de ademhaling en slikking moeijelijk waren; den 27sten had zij pijn in de maag, welke vermeerderde bij het minste gebruik van voedsel; den 28sten bleef deze pijn voortduren, offchoon er nieuwe blazen op de rug van de hand aankwamen; den 29sten had zij een'

een'

een' fterken aanval van opftijging; van dien tijd af werd zij beter, en ging den 2den Mei herfteld uit het Hospitaal. Deze zware ziekte duurde dus flechts tien dagen.

In de maand December werd zij wederom in het Hospitaal opgenomen. Acht dagen te voren waren er wederom nieuwe blazen opgekomen op de hand, linkerzijde en fchouder, er ging wederom bloedbraking vooraf. Van deze ziekte herfteld zijnde, werd zij wederom van de *Pemphigus* aangetast, die van het aangezigt begon, en zich over het ligchaam verfpreidde, waarna deze ziekte ook de inwendige deelen aantastte; zij werd toen, nadat de opperhuid afgefcheiden was, binnen eene maand herfteld. Den 5den December was er eene blaas op de tong, die zich, den 6den, over de geheele inwendige oppervlakte des monds, en over den hals verfpreidde. Den 7den waren er niet alleen uitwendig over het ligchaam, maar ook, volgens haar gevoel, langs den flokdarm dezelve blazen aanwezig; den 8ften vertoonden zij zich op de borst en buik, en fchenen ook inwendig meer nederwaards te gaan. Den 9den begonnen de uitwendige blazen op te drogen, en er kwamen geene meer bij, maar de flikking was onmo-

gelijk, de hette en pijn omtrent de maag waren onlijdelijk, en vermeerderden bij de minste drukking; den 10den kwamen er geene nieuwe blazen, maar de pijn verspreidde zich verder door den buik, zij had geene onlasting; den 11den kwamen er blazen op den buik, maar de inwendige pijn was zoo sterk, dat zij geene aanraking konde verdragen, en niet konde hoesten; de 12den was de slikking beter, maar de buikpijn bleef aanhouden, den 13den kwamen er nieuwe blazen op de tong, maar geene nieuwe uitwendig; de volgende dagen kwamen er nog wel hier en daar blazen, zij werd echter beter; den 20sten was zij hersteld.

Den 11den April 1805 zag ik haar in het *Nosocomium*, zij had wederom bloedbraking gehad, en zij gevoelde nu zwakheid, en doofheid in de beenen, en eene prikkeling in de huid. De bloedbraking duurde tot den 17den, wanneer zij op eens, na een' aanval van opstijging, volkomen blind en doof werd, met een gevoel van stompheid; den 19den kwamen er blazen op de tong, en op de borst, waarna de doof- en blindheid beter werden; den 21sten verdwenen de blazen, maar bleven nog op de oogleden, den 26sten kwamen zij op de

wan-

wangen, hand, en het been; deze verdwenen echter in twee dagen, en zij was den 29ſten genezen.

II. Geval. Pieter Jans, een jongman, 26 jaren oud, van een ongezond en kwaadzappig geſtel, die van kindsbeen af aan de vallende ziekte onderworpen was, en hieruit eene zwakheid van zielsvermogens had overgehouden, en dikwijls, buiten het toeval, aan krampen onderhevig was, kreeg op den 24ſten December 1800, na een' zwaren aanval van *Epilepſie*, eene koorts, met koude, hoofdpijn, en zware pijn door de leden, deze koude wisſelde af met hette. De koorts hield eenige dagen aan, voor dat de Heer *Med. Cand.* FOCKEMA, die de Diakonie-zieken waarnam, geroepen werd op den 2den Januarij 1801. De moeder verhaalde hem toen, dat hij op den 30ſten December eene zware verheffing van koorts gehad had, met ijlhoofdigheid, waarna hij in een' diepen ſlaap viel, die 12 uren duurde, dat toen de koorts verminderd was, en er zich blazen hadden vertoond. Deze hadden zich het eerst geopenbaard aan de beenen, daarna op den rug, en in de liezen, naderhand was het geheele ligchaam

daarmede bedekt, behalven het aangezicht en de armen. Voor de uitbotting kon men niets tegennatuurlijks bespeuren. De blazen vormden zich zoo snel, dat zij in twee uren volkomen waren, daar men te voren niets bespeurd had. Zij waren van verschillende grootte, de meeste hadden de grootte van een' hazelnoot, andere zelfs die van een ei. De gevormde blazen hadden in den omtrek geene roode kring. Zij waren met vocht gevuld, en braken, of van zelf, of door de wrijving der kleederen, schielijk door. Het vocht, het welk in de blazen bevat was, was eene dunne weij, wanneer zij gebroken waren, was de oppervlakte even als of er eene Spaansche vlieg had opgelegen, en was dan rood en pijnlijk. Na eenige dagen kwam er een harde korst op; maar wanneer deze korst zich niet dra vormde, waren de ontvelde plaatsen zeer pijnlijk. De uitbotting dezer blazen duurde tot den 6den Januarij, doch zoo ongeregeld, dat er somtijds geene blazen meer opkwamen, alle opdroogden, en de korsten afvielen. Na de uitbotting was de koorts wel aanstonds verminderd, maar de lijder was zeer zwak, de tong droog en rood, hij zag er zeer ingetrokken uit, de pols was zeer zwak, en er

kwam eene ſterke doorloop bij, welke hem echter ſcheen te verligten.

In het begin had men opwekkende middelen, afkookſels van de *Rad. Valer. ſylv.*, *Arnica*, *Koortsbast*, enz. gegeven, onder het gebruik van welke middelen de ziekte ſcheen te verbeteren. Uitwendig had men in het eerst zachte Loodmiddelen, daarna wasſchingen met rottingwerende kruiden, *Herba Scordii*, *Flor. Chamom*, enz.; voorts eene *Pomade* van *Ung. alb. Camphor.* aangewend. Den 12den vielen de korſten daaglijks af, en er kwamen geene nieuwe blazen bij, dezen dag vormden er zich echter wederom eenige op de heupen. Den 13den zag ik hem voor de tweede keer; alle de blazen waren gebroken, de huid was droog, van opperhuid beroofd, rood, en pijnlijk. De gantſche huid was rimpelig, met droge geele korsten bedekt, van den hals tot de beenen toe, die eene ondraaglijke jeuking veroorzaakten. Hij voelde nu in de regter arm pijn en jeuking, en ik zag eenige rode plekken, even als mazelen, waarop kleine blaasjes kwamen, als gierstkorrels. In den mond, en op de tong, waren ook blazen, die de doorſlikking verhinderden, hij klaagde over buikpijn. De tong was rood, dik, en gezwollen. Den

 14den

14den, op den hals en arm, alwaar gisteren roode plekken waren, hadden zich nu de blazen gevormd, maar waren aanſtonds gebroken, zoodat de huid nu daaronder zich rood vertoonde, de mond was pijnlijk, maar ik zag daarin geene blazen, hij had buikpijn, doch goede ontlasting. Den 15den waren overal op de armen en handen rode plekken, die het aanzien van netelroos hadden, op deze plekken begonnen zich wederom vele blazen te vormen, eene blaas was er in de palm van de hand, onder de dikke opperhuid; alle de deelen waren zeer pijnlijk. De opperhuid lag rimpelig over het geheele ligchaam, hier en daar waren geheel ontvelde roode plaatſen, op het heiligbeen was, door het doorleggen, eene ſterke *Suppuratie.* Hij was nu meer onrustig.

Den 19den vermeerderde de *diarrhœa* en zwakheid, er kwamen nieuwe blazen op de vingeren. Den 21ſten. De korsten bleven nog op het ligchaam ſtaan, maar van de handen vielen geheele ſtukken van de opperhuid af. Op de tong waren nu verſcheidene blazen; op het aangezicht en wangen waren zij wederom doorgebroken, op het wit van het linkeroog was ook eene blaas. Hij kon ook met het regteroog niet goed zien. Hij ge-

bruik-

bruikte nu een afkookſel van den Koortsbast in Kalkwater. Den 22ſten eene ſterke ontvelling op de dijen, hier en daar gangræneuſe plekken op het ligchaam, nergens echter was *ſuppuratie*, maar de huid droog en rood. In het aangezicht, en boven op het hoofd, waren nog blazen; het water was zedert eenige dagen zeer weinig, maar er was een ſterke dunne afgang, de tong op deszelfs rand overal met kleine blazen bedekt, de keel vol blazen, zoodat hij niet konde ſlikken, de ademhaling reutelende, 's nachts ijlhoofdig, en koortzig, en daags ook niet volkomen bij zijne kennis. Hij gebruikte zoo veel men kon binnen krijgen, Wijn, en Koortsbast met *Aq. Calc.* Deze ſtaat bleef tot den 24ſten voortduren, wanneer hij ſtierf. Daar wij zeer verlangden te weten of er ook inwendig blazen aanwezig waren, openden wij het lijk den volgenden dag; het zelve was zeer rottig, maar wij konden inwendig geene blazen ontdekken.

III. Geval. Een Predikant, 55 jaren oud, van een droog, zwartgallig, en zwaarmoedig geſtel, wonende op een dorp digt bij de Noordzee, kreeg in het Jaar 1807 de Galkoorts, en zukkelde daaraan tot in den win-

ter. In 1808 kreeg hij in den nazomer de koorts wederom, welke in den winter in eene Derdendaagsche koorts overging, waarvan hij genezen werd door een zeker koortsmiddel, het welk hier te lande veel gebruikt wordt, uit Vriesland wordt gezonden, en, ten minsten grootendeels, uit Koortsbast bestaat. In Januarij 1809 werd hij eene hardigheid aan het linkerbeen gewaar, welke zich van de kuit tot aan de hiel, boven de huid, uitstrektte, waarvan hij alleen in het opstaan, maar niet in het zitten of in het gaan, eenige pijn of ongemak gevoelde. Daarna gevoelde hij een ligt pijnlijk ongemak boven aan de binnenzijde van de bil, en de kuit, even als of de aderen hard, en, gedrukt werdende, pijnlijk waren. Hij verhaalde mij, dat hij zedert dien tijd redelijk wel geweest was, een' goeden leefregel had gehouden, en zeer matig in het eten was; dat hij geene scherpe spijzen at, maar in den voorleden zomer veel Zwitsersche kaas had gegeten. Hij had echter eene groote droefheid en neerslachtigheid gehad, veroorzaakt door het verlies van zijne vrouw.

In het begin van October laatsleden, gevoelde hij, na voorafgaande prikkeling in de huid, als of hij daarin met spelden gestoken

werd

werd, aan zijne beenen, aan de linkerzijde der lippen, en in den mond, enkele blazen, volmaakt gelijk aan brandblazen, of die door Spaansche-vliegen getrokken worden, ter grootte van een stuivertje, van een dubbeltje, van eene zestehalf, en nog grooter, die hij telkens gewaar werd door hare jeukte, doch die in den beginne niet zeer hevig was; doorgestoken, hield de jeukte in den beginne op, veranderde in eene, als door brand veroorzaakte, ligte smerte, en een doekje met brandewijn aangelegd zijnde, genazen dezelve in weinige dagen. Omtrent dien zelven tijd werd hij in den nacht gewaar, als of er een vreemd ligchaam boven of achter de lel zat; 's morgens ontdekte men een zwart, bruinachtig plekje van de grootte van een' speldekop, het welk de Geneesheer voor een vreemd ligchaam aanziende, te vergeefsch trachtte wegtenemen. Bij het eeten gaf dit minder ongemak, dan bij het doorslikken van spog; verschillende Geneesheeren geraadpleegd hebbende, en van dezelve resolverende middelen gebruikt hebbende, bleef dit ongemak op eene hoogte, tot in December, wanneer de blazen vermeerderden, en zij zich ook boven aan de borst, op de maag, en aan de binnenzijde der dijen ver-

vertoonden. Hij gebruikte toen ook tot aan kersmis, afkookſels van *Lapath. acut.*, *Bardana*, *Taraxac*, met *Spir. Cochlear.* Door het eten van meelgebak ongeſteld en koortzig geworden zijnde, zocht hij bij een' naburigen Heelmeester-hulp, die hem *Mixturen* met *Sal. Ammoniac*, &c. toediende. Hierdoor verminderde zijne eetlust, en kreeg hij eene fletſche en tanige kleur. Toen een ander Heelmeester roepende, verklaarde die de ziekte voor *Pemphigus*, die hem twederlei pillen gaf, beſtaande uit *Sulph. aur. Antim.*, *Opium*, en *Camphor*, om daarvan, alle avonden, te bed gaande, 2 of 3 te neemen, en andere uit *Pulv. Rhei.*, *Tart. ſolub.*, *Tart. emet.*, en *Extr. Tarax.*, om daarvan, naar behoefte, te gebruiken, hem tevens aanradende, om fontanellen aan de armen of borst te houden, zoo als hij dit dan ook gedurende vier maanden gedaan heeft. Hij beterde toen van zijne ongeſteldheid, maar de blazen werden niet minder, maar eer meerder en kwaadaardiger. Eens, twee- of drie maalen doorgeſtoken, (zij waren niet doorgeſtoken, of ſtonden na weinige minuten wederom even vol en bol) liepen zij ook wel wederom, na de derde of vierde doorſteking op, maar dan waren zij niet helder en

week,

week, maar wit en vast, wel opgevuld met vocht, doch dat, hoezeer de blazen aan alle zijden doorgeſtoken werden, niet was uit te drukken, ten minſten zeer weinig, en zonder van hare bolligheid iets te verliezen; deze witte builen waren dan zeer pijnlijk, beletteden, aan de beenen, het gaan, ja zelfs het ſtaan. Op eens werd de ziekte allerhevigst, omſtreeks het midden van Februarij, en wel juist aanſtonds na het eten van meelgebak, van zoogenaamde gerezen, en van gerſtenmeel gebakken pannekoeken, waaraan hij zoo wel deze als de vorige verergering toeſchreef. Nu had en kreeg hij dan bijkans overal blazen, in den mond, en aan den baard, zoodat hij zich in geen drie weken konde ſcheeren, aan beide zijden van den hals, boven aan de borst, onder aan beide armen, aan de dijen, en aan de beenen. De rug en het bovenſte gedeelte der armen, was en bleef altijd geheel vrij, aan de borst en aan de hals droogden dezelve, doorgeſtoken, van zelf op; onder de armen liepen zij rondsom tot halverweg de hand en de elleboog, en waren kwaadaardig; wat hoger om den elleboog droogden zij omtrent ook van zelfs wederom op, als ook aan de borst en aan de dijen; onder en aan de binnenzij-

de,

de, waren zij het allerkwaadaardigst; van den eenen oxel naar boven, over de *Genitalia*, tot aan den anderen oxel naar beneden, was alles vol blazen, aan de linker deij konde hij met eene pleister van 7 duim lang, en 4 duim breed, de plek blazen niet bedekken. Door pijn en jeukte allerdeerlijkst gekweld, kon hij dag noch nacht rust vinden, en vermagerde verbazend. Zijne dochter ſtak op éénen dag meer dan 500 blazen door, en had alle avonden wel één geheel uur tot het verbinden van nooden. In dezen toeſtand bezogt hem eene oude vrouw uit zijne gemeente, die hem zeide, dezelfde ziekte gehad te hebben, en dezelve volmaakt overeenkomſtig de zijne beſchreef. Hij had namelijk opgemerkt, dat de eerſte blaas genezen, of omtrent genezen zijnde, er wederom nieuwe kwamen, en deze wederom door anderen omringt werden, tot dat dit plekken werden van de grootte van eene hand, of nog grooter, waarvan ten laatſten, toen het begon te genezen, alleen eene rand, zijnde het midden geheeld, lang overbleef, en, zeer hardnekkig, nog maar even genezen is. Ditzelfde werd hem ook van die vrouw duidelijk zoo beſchreven, als hij het in zich zelve had ondervonden. Het mid-

middel, waardoor deze vrouw genezen was, beſtond in het ſmeerſel van Kwikzalf, door TISSOT tegens het Schurft aangeraden, het welk dan ook, met toeſtemming van zijn' Geneesheer, aanſtonds werd gebruikt, op deze wijze, dat het zelve, 's avonds en 's morgens, in de handen en voeten werd ingeſmeerd; van ſtonden aan verminderden de blazen, de oude genazen ſchielijker, en er kwamen langzamerhand minder nieuwe. Nadat hij deze ſmering vier weken gebruikt had, werd het ligchaam, om den anderen dag, met groen zeepwater afgewasſchen, en verſchoond. Hierna verdweenen langzamerhand de blazen meer en meer. Op Paasſchen werd hij door de anderendaagſche koorts aangetast. Deze koorts duurde tot den 18den Mei; den 20ſten had hij die niet meer gevoeld, en zij was langzamerhand verminderd, en geheel opgehouden. Toen hij dit ſchreef in het laatst van Mei, was hij in alles beter. De eetlust, ſlaap en krachten kwamen wederom, de blazen bleven echter nog niet geheel en al weg. Hij had nog hier en daar kleine blazen, die echter wederom ſchielijk verdwenen. Intusſchen had hij den voorgaanden dag, onder aan den linkerarm, nog eene blaas ontwaard, zoo

groot,

groot, als hij in geen acht weken gezien had, groter als eene zestehalf, doch die doorgestoken, zonder dat hij er eenig ongemak van had, van zelfs opdroogde.

Het voorgaande verhaal gaf mij de lijder, op mijn verzoek, schriftelijk, en ik zag hem zelven in het laatst van Mei. Hij was toen zeer wel, en ik kon niets van de blazen aan de huid bespeuren, zoo zelfs, dat ik daarvan geene roode plekken, veel min eenige letteкenen konde gewaar worden; alleen had hij aan de voorarm van den linkerarm twee oppervlakkige zweeren, rondsom met geele korsten bedekt, die van de laatste uitbotting waren overgebleven. Ik ried hem, daar ik oordeelde, dat hij eene scherpte van vochten had, om des morgens het uitgeperste sap van *Taraxacum*, *Beccabunga*, *Nasturtium aquat.* en *hortense* te bezigen, en tevens de Kwikzalf voort te gebruiken, daar dezelve geheel niet op de spogklieren scheen te werken. Sedert dien tijd vernam ik van hem, dat hij zich hierbij zeer wel bevond, en geene nieuwe blazen ontdekte.

Ik had hem tevens verzocht, mij zoo mooglijk een breder verslag te geven van de ziekte van de oude vrouw, dan hij berichtte

mij,

mij, daarvan geene meerdere omſtandigheden te hebben kunnen gewaar worden.

IV. Geval. Toen ik dit reeds had geſchreven, kwam mij een geval dezer ziekte voor, het welk in zwaarte en belangrijkheid het voorgaand overtreft, en het welk omtrent den aard der ziekte ook onze denkbeelden ſchijnt te bevestigen.

D. V. een Jood van een ſterk, zwaarlijvig geſtel, die gewoon was veel te reizen, en zich aan allerlei weder en wind bloot te ſtellen, was in zijne jeugd dikwijls aan geelzucht onderworpen geweest, en gewoon dit toeval ſchielijk, eerst door een purgeermiddel, en naderhand door een zweetmiddel te verdrijven. Omtrent 9 Jaren geleden uit *Oost-friesland* te *Delfzyl* terugkomende, werd hij van eene verbazend ſterke jeuking over de geheele huid aangetast, gevolgd van roode vlakken, welke naauwelijks boven de huid uitkwamen. Hier op werden toen uitwendige middelen gelegd, waarop wel de uitſlag verdween, maar in het regter been langdurige verzweringen overbleven, welke echter eindelijk genazen. Er bleef intusſchen in beide beenen eene zuchtige zwelling over, terwijl de

de aderen zeer opgezet waren. Gedeeltelijk werd ook deze zwelling door bewinden weggenomen. Hij was voor het overige gezond. In het begin van Junij van dit Jaar, 51 jaren oud zijnde, kreeg hij, zonder eenige bekende aanleidende oorzaak, op den buik blazen, die eerst klein waren, en daarna groter werden, gevuld met een helder, geel vocht, die ſterk jeukten, en ook pijnlijk waren, eenigen tijd ſtonden, en dan openberſteden; de huid was daaronder rood, ontſtoken, gezwollen, en met eene kleverige, etterachtige ſtof bedekt; hierop volgden droge, platte, dunne, bruine korsten. Deze uitſlag vermeerderde allengs, zoo dat de geheele buik en borst ontveld, en met korsten bedekt waren. In dezen ſtaat werd ik door mijnen geachten vriend, den heer *Phyſicus* BUSCH, op den 21ſten Julij, verzogt dezen zieken te zien. Ik vond hem, met een' ontvelden borst en buik; hij had nu geene blazen, als eene enkele blaas, van de grootte van een' hazelnoot op de regter arm; deze blaas met eene ſchaar doorſnijdende, kwam er eene heldere, geele, weiachtige ſtof uit. Hij had nog geene blazen op het aangezicht, hals, en aan de handen of beenen gehad, maar er hadden zich verſchei-

de-

dene boven op het hoofd vertoond, welke reeds tot korsten gedroogd waren. Hij had reeds verſchillende buikzuiverende middelen gebruikt, en wij kwamen overeen om hem ook de kwikzalv uitwendig, en inwendig het ſap van uitgeperste antiscorbutiſche kruiden te laten gebruiken.

Den 26ſten. Hij had eenige reizen het *Ung. mercur.* in de handen ingewreven, maar daar de uitſlag ſcheen te vermeerderen, had hij het wederom nagelaten. Hij verhaalde mij nu, dat, voor het verſchijnen der blazen, hij eene algemeene prikkeling over de geheele huid had gevoeld, dat hierop eerst gevolgd was een uitſlag van kleine puisten, dat, nadat hij dezelve had doorgekrabt, daaruit een ſcherp vocht was gelopen, dat overal waar dit vocht kwam, blazen waren veroorzaakt; dat dezelve eerst klein waren, maar ſchielijk grooter werden, binnen weinige uren van zelven openſprongen, en een vocht uitſtorteden, het welk door enkel water wederom uit het linnen konde gewasſchen worden. Hij klaagde nu over zeer lastige ſcheuten, en als het ware elektriſche ſchokken, wanneer op de plaats alwaar dezelve gevoeld werden, aanſtonds de blazen opkwamen, zich vulden, en bersteden.

De geheele huid was met droge korſten bedekt, er waren wederom vele blazen op de rug en deijen gekomen; hij had een' zeer onaangenamen reuk bij zich, het water was zeer weinig, rood, en galachtig, ſomtijds helder, dan wederom dik; de eetlust en buiksontlasting natuurlijk. Hij had nu eene groote blaas onder het regter oog.

Den 1ſten Augustus. De uitſlag ſcheen nog te vermeerderen, en daar de ontlasting traag was, oordeelden wij wederom *reſolventia* te moeten beproeven. Hij gebruikte daartoe een *Decoct. Gramin. et Taraxac.* met *Terra foliat. Tartari.*

Den 6den. Hij had nu een algemeen uitſlag over het gantſche ligchaam, ook in het wezen, het welk met ſchubben bedekt is, en nu volkomen het aanzien van een' natten *Herpes* heeft, hoewel hier geene blazen geweest zijn, en dit ſchijnt daar, met het krabben, door de vingeren, gebragt te zijn. Voor het overige is alles ontveld en vol korsten, er komen geene blazen meer. Om de pijn en jeuking te matigen, werd er uitwendig een niet zeer ſterk *Aqua ſaturnina*, met wei van karnemelk gebruikt.

Den 16den. Het geheele ligchaam is met kors-

korsten bedekt, en fuppureerd oppervlakkig, vooral de rug en deijen, hij gevoeld zich zeer zwak. Nu werd hem een *Dec. Cort. Peruv. cum Aqua Calc.* voorgefchreven.

Den 30ften. Alle deelen van het ligchaam, tot de toppen der vingeren zelfs, waren nu als pergament; hier en daar, vooral op de buik, armen en rug, was nog oppervlakkige fuppuratie, de buik was hard en opgezet, de tong was zuiver. Daar hij den koortsbast niet fcheen te verdragen, had hij federt eenige dagen reeds gebruikt een mixtuur met een' ℈ I *Extr. Cicutae*, het welk hem wel fcheen te bekomen. Daar echter de uitflag dezelvde bleev, gaven wij eene wasfching, beftaande uit

Merc. fubl. corr. gr. IV.
Aq. deftill. ℥ XXII.

om mede te wasfchen.

Den 15den September. Hij kon de wasfching niet verdragen, dewijl ze hem te fterk droogde, en was daarom van zelf tot zijne Loodwasfching met Karnemelk wedergekeerd. Sedert eenige dagen had hij een algemeen, zeer verligtend, en naar *urine* ftinkend zweet gekregen, vooral op den rug; overal was hij

nu aanmerkelijk geslonken, en de uitslag droogde overal op, vooral op de handen, die wederom eene nieuwe en goede opperhuid schijnen te krijgen. Hij gebruikt nu niets als de wassching, een zagt openend laxeermiddel, en het drankje met het *Extr. Cicutae*, zoo dat ik nu niet twijfele, of deze ziekte zal binnen korten tijd volkomen hersteld zijn.

Dit geval, het welk zeker ruim zoo erg was, als de gevallen van SELLE, WICHMANN en BRAUNE aangetekend, toont:

1. Dat deze ziekte wel degelijk behoord, tot die chronische uitslagen, welke haren grond in den onderbuik hebben; immers was onze zieke zeer dikwijls aan geelzucht onderworpen, en zijne langdurige ongemakken aan de beenen, toonden duidelijk, dat het gestel der lever aangedaan is.

2. Van de beginne af aan was hier de pisafscheiding weinig en gebrekkig, het stinkend *urineuse* zweet schijnt hier als het ware de afscheiding der nieren te hebben vervangen, en *critisch* geweest te zijn.

3. Men ziet hier, even als in sommige gevallen in het Journaal van HUFELAND aangetekend, dat de *Pemphigus* met *Herpes* gepaard was, en als het ware daarin overging,

en

en dat deze ziekten dus veel overeenkomst met elkander hebben.

4. Met opzicht tot de genezing, kan ik hier niet veel beslissends zeggen, daar men hier met een' zieken te doen had, die naauwlijks eenige middelen op den duur wilde bezigen, zoo dat men eigenlijk niet kan zeggen, of dezelve nut, dan wel nadeel gedaan hebben. Het komt mij echter voor, dat de *Lotio saturnina* hier eer voor- dan nadeel gedaan hebbe, en dat het *Extr. Cicutae*, hoewel in kleine giften, en onregelmatig gebezigd, hier nuttig was.

Daar deze ziekte zoo hardnekkig en moeilijk is, wenschte ik den aandacht mijner ambtgenoten omtrent dezelve op te wekken, en het zoude mij zeer aangenaam zijn, wanneer men mij, het geen hieromtrent mogte zijn waargenomen, ter gemeenmaking wilde mededeelen.

ZINSTORENDE DRUKFOUTEN.

Pag.	32	regel	12	GUEDETTI	lees	GUIDETTI.
—	87	—	16	aan regter	—	in het regter.
—	108	—	21	geen goed	—	een goed.
—	196	Not.	(r)	A. o.	—	*Spec. Therap.*